

JAARBOEKJE

voor geschiedenis en oudheidkunde van

LEIDEN EN OMSTREKEN 1973

LEIDS JAARBOEKJE
1973

JAARBOEKJE

VOOR
GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
VAN
LEIDEN EN OMSTREKEN

1973

VIJF EN ZESTIGSTE DEEL

GEDRUKT VOOR DE VERENIGING OUD LEIDEN
DOOR SAMSOM-SIJTHOFF GRAFISCHE BEDRIJVEN

VOORWOORD

Door een ander drukprocédé heeft het uiterlijk van het Leids Jaarboekje een nieuw aanzien gekregen. Het voordeel van de nu toegepaste techniek is, dat de illustraties voortaan weer bij de tekst geplaatst kunnen worden, zodat de lezer niet meer hoeft te zoeken.

Ook nu weer dankt de redactiecommissie de schrijvers voor hun bijdragen, die dit jaar grotendeels onderwerpen van buiten Leiden betreffen. Overigens houdt de commissie zich bij voortduring voor bijdragen aanbevelen.

De redactiecommissie

VERENIGING OUD LEIDEN

OPGERICHT OP 5 NOVEMBER 1902

door

prof. dr. P. J. Blok en mr. dr. J. C. Overvoorde

Erepenning der Gemeente Leiden 1952

De vereniging heeft in eigendom het uit c. 1650 daterende woonhuis Kloksteeg 2 en het c. 1661 gebouwde woonhuis Oranjegracht 83, waar eertijds het weversambacht werd uitgeoefend.

Bestuurskamer: Regentenkamer van het Brouckhovenhof, Papengracht 16.

BESTUUR

Prof. Th. H. Lunsingh Scheurleer (1966), *voorzitter*.

Dr. Th. J. Meijer (1967), *onder-voorzitter*.

Mejuffrouw drs. 1. W. L. Moerman (1971), *secretaresse*,
Koekoekstraat 22, Leiderdorp.

Mr. H. Weiland (1970), *penningmeester*.

Mr. B. Plomp (1973).

Dr. S. J. van Ooststroom (1966).

Prof. dr. H. van der Linden (1967).

Mevrouw P. van Dishoeck-Dudok van Heel (1973).

Drs. M. L. Wurfbain (1968).

F. Dijkstra, arts (1971).

Mejuffrouw M. A. Goslings (1972).

Mejuffrouw P. Buring (1973).

Erelid A. Bicker Caarten (1965).

Leden van verdienste: G. van der Mark (1954), dr. W. C. Braat (1966) en
P. L. Gillissen (1970).

Voor aanmelding nieuwe leden en administratie ledenlijst: het secretariaat.
Contributie f 15,00 per jaar, voor jongeren-leden f 7,50 per jaar.

Girorekening: 175228.

Bankrelatie: Slavenburg's Bank N.V. Leiden.

COMMISSIE VOOR DE REDACTIE VAN HET „LEIDS JAARBOEKJE”

Ingesteld december 1902

Prof. ir. J. J. Terwen (1973), voorzitter.

Drs. B. N. Leverland (1963), *secretaris*, Boisotkade 2a.

Mejuffrouw drs. C. W. Fock (1973).

G. 't Hart (1964).

Dr. S. J. van Ooststroom (1968).

Voor kopij Leids Jaarboekje:

het secretariaat der Redactiecommissie.

EXCURSIE-COMMISSIE

Ingesteld 7 september 1954

Dr. S. J. van Ooststroom, *voorzitter*.

Dr. Th. J. Meijer, Merelstraat 194, Leiderdorp.

A. Sevenster.

Drs. G. Kortenbout v. d. Sluys.

Vertegenwoordiger in de *Rijnlandse Molenstichting*:

Prof. dr. H. van der Linden.

CORRESPONDENTEN IN RIJNLAND

Voor :

Aarlanderveen: Mevrouw F. Th. van der Wind-Peereboom Voller (1945).

Alkemade: .

Alphen aan den Rijn: E. van Elk (1945).

Hazerswoude-Rijndijk en Koudekerk aan den Rijn: H. J. de Kort (1950).

Kutwiik: J. P. van Brake1 (1969).

Leiderdorp: G. Scheepstra (1943).

Leimuiden: J. W. de Ren (1959).

Lisse: A. M. Hulkenberg (1973).

Noordwijk: Mevrouw G. T. M. Vio-Hoge (1973).

Noordwijkerhout: J. J. Bergman (1950).

Oegstgeest: W. J. van Varik (1941).

Rijnsburg: S. C. H. Leenheer (1945).

Rijnsaterwoude: J. W. de Ren (1960).

voorhout: .

Voorschoten: W. J. Berghuis (1962).

Warmond: A. G. van der Steur (1962).

Wassenaar: . . .

Woubrugge: D. Brouwer de Koning (1973).

Zoeterwoude: Mevrouw Th. M. van Harteveld- Liesveld (19 73).

VERSLAG VAN DE VERENIGING OUD LEIDEN OVER HET JAAR 1972

In de ledenvergadering van 5 april 1972 werd drs. M. L. Wurfbain voor een nieuwe periode van vier jaar benoemd, terwijl mejuffrouw M. Froger aftrad. In de ontstane vacature werd voorzien door de benoeming van mejuffrouw M. A. Goslings.

Tot lid van de kascommissie voor de jaren 1973 en 1974 werd de heer Q. Hueber benoemd.

De buitengewone ledenvergadering, eveneens op 5 april 1972 gehouden, was gewijd aan de wijziging van statuten en huishoudelijk reglement. Beide voorstellen worden met algemene stemmen aangenomen.

Het blijkt dat de heer 1. Slager, in leven een belangstellend lid van Oud Leiden, de vereniging een legaat van f 39.000 nagelaten heeft. Over het gebruik van dit bedrag zal het bestuur zich nog nader beraden.

Mede door de slechte financiële positie van de Gemeente en door het uitblijven van subsidies van rijkswegen, is de toestand waarin de binnenstad van Leiden thans verkeert hoogst verontrustend. De meest noodzakelijke restauraties blijven — op enkele uitzonderingen na — achterwege.

Deze uitzonderingen hebben betrekking op de volgende panden: Ge-recht 4/Papengracht 38, Langestraat 14, Doelengracht 8/9, Breestraat 70, Steenschuur 11 en Garenmarkt 30. Een nieuw dieptepunt in het proces van ontvolking en verkrotting wordt gevormd door de recente sluiting van de Pieterskerk, waartoe het kerkbestuur van de Nederlands Hervormde Gemeente noodgedwongen moest overgaan.

De impasse ten aanzien van de bestemming van dit monument bij uitstek is zonder meer beschamend.

Ook de N.V. Maatschappij tot Stadsherstel Leiden heeft in het eerste jaar na haar oprichting nog met concreet kunnen bijdragen tot de renovatie van de oude binnenstad. Onderhandelingen van de Maatschappij met het Gemeentebestuur inzake overdracht, bestemming en restauratie van de Latijnse School met aangrenzende panden verliepen uiterst moeizaam.

Inmiddels is het verheugend te constateren dat van particuliere zijde steeds meer belangstelling wordt opgebracht voor het wel en (of voornamelijk) wee van de Leidse binnenstad. Daarvan getuigt de oprichting van de Adviesraad voor de Binnenstad op 10 februari 1972. In deze Raad is de vereniging vertegenwoordigd door dr. Th. J. Meijer, terwijl vele

leden van de vereniging eveneens deelnemen aan de werkzaamheden van deze raad.

De Adviesraad heeft allereerst kanttekeningen gemaakt bij de in 1971 verschenen z.g. „binnenstadsnota”; vervolgens heeft de raad zich in het bijzonder beziggehouden met de regeneratieplannen met betrekking tot het gebied Herengracht-Zijlsingel. Het is te wensen dat dit gesaneerde stadsdeelte rondom Oranjestad en Waardgracht, waar thans het nog steeds in eigendom van de vereniging zijnde „wevershuisje” nagenoeg als enige overeind staat, spoedig weer een aantrekkelijke woonwijk zal vormen, welke geheel en al harmonieert met de aangrenzende delen van de binnenstad.

In een schrijven aan het bestuur van de universiteit heeft de vereniging haar ongerustheid uitgesproken t.a.v. de bouw van een torenflat aan de Witte Singel en tevens adhesie betuigd aan de alternatieve voorstellen die in dit verband door de werkgroep milieubeheer van de Rijksuniversiteit zijn ingediend.

Als lid van de sectie Leidse Historie van de Culturele Raad Leiden werd dr. S. J. van Ooststroom herbenoemd.

Het ledenaantal bedroeg per 31 december 1972 1016; nieuw ingeschreven werden 75 leden, terwijl 71 afschreven.

Het bestuur vergaderde vijf maal en betoonde op informele wijze hulde aan mejuffrouw mr. A. J. Versprille, toen zij haar taak als voorzitter van de commissie voor de redactie van het „Leids Jaarboekje” neerlegde.

Tijdens de Leidato van 8-17 september 1972 bemande het bestuur een stand van de vereniging „Oud Leiden” in de tentoonstellingsruimte „De goede oude tijd”. De puzzel, voorstellende een tegeltableau met het Amsterdamse Veerhuis aan de Oude Rijn, uitgegeven ter gelegenheid van het 70-jarig bestaan van de vereniging, werd daar flink verkocht, terwijl ook een groot aantal nieuwe leden ~~zic~~ aanmeldde.

Op 17 november bood het bestuur aan het College van Burgemeester en Wethouders van Leiden de lustrumpuzzel aan; de wethouder van CRM kreeg een aantal puzzels voor de Leidse bejaardentehuizen.

Met de uitgeverij Repro-Holland werd tot overeenstemming gekomen inzake de heruitgave van het boek „Korte Beschrijving Van het Lugdunum Batavorum nu Leyden”, geschreven in 1672 door Simon van Leeuwen. Ook met K & O werd samengewerkt; een cursus Archeologie werd georganiseerd, waarin een overzicht gegeven werd van de archeologie van de Rijnstreek.

Op 24 februari sprak drs. H. Sarfatij over het onderwerp „Uit bagger geborgen”, waarbij in de pauze de gelijknamige tentoonstelling in de Lakenhal bezocht kon worden.

Na de ledenvergadering op 5 april hield prof. dr. H. van der Linden

een inleiding over het gerestaureerde Gemeenlandshuis van het Hoogheemraadschap van Rijnland, dat daarna bezichtigd werd.

Dr. Th. J. Meijer sprak op 25 mei over Thorbecke in Leiden, in het kader van de herdenking van de in 1872 overleden staatsman en geleerde.

De achttiende eeuwse Leidse verzamelaar Pieter de la Court werd belicht door mejuffrouw drs. C. W. Fock op 14 november.

De excursiecommissie organiseerde op 13 mei een excursie naar Haarlem: na de ontvangst in de Hoofdwacht werd door leden van de Vereniging „Haerlem” een wandeling verzorgd door de stad, met speciale aandacht voor het hofje „De Bakenesserkamer”, het Spaarne, Teyler Hof, Hofje van Noblet en Begijnhof. Na de lunch werden de Grote Kerk en de „Heiliglanden” bezocht. Op 28 oktober werd een bezoek aan Warmond gebracht, het Huis te Warmond en de kerkruïne werden bezocht na een inleiding van de heer A. G. van der Steur. Tenslotte werd onder de deskundige leiding van de restauratie-architect, P. van der Sterre, de Hooglandse Kerk bezichtigd op 18 november 1972.

STATUTEN VAN DE TE LEIDEN GEVESTIGDE VERENIGING „VERENIGING OUD LEIDEN”

NAAM EN ZETEL

Artikel 1. De vereniging draagt de naam „Vereniging Oud Leiden” en is gevestigd te Leiden.

DUUR

Artikel 2 De vereniging oorspronkelijk opgericht de 5de november 1902 werd ‘laatstelijk opnieuw aangegaan voor de tijd van 29 jaren en 11 maanden, aangevangen de 5de september 1962 en eindigende de 4de augustus 1992.

DOEL EN MIDDELEN

Artikel 3. De vereniging heeft ten doel het bevorderen van:

- a. de kennis van en de belangstelling in de geschiedenis van Leiden en omstreken;
- b. het behoud en herstel der aldaar nog aanwezige monumenten van geschiedenis en kunst;
- c. het behoud van voorwerpen, belangrijk voor de plaatselijke geschiedenis en kunstgeschiedenis; en
- d. al hetgeen daarmee in verband staat, alles in de ruimste zin des woords.

Artikel 4. De vereniging tracht dit doel te bereiken door:

- a. het houden van voordrachten, excursies en tentoonstellingen, het uitgeven van geschriften en het steunen van door anderen ondernomen activiteiten in de geest der vereniging;
- b. het steunen van pogingen van het gemeentebestuur van Leiden tot het bijeenbrengen van voorwerpen belangrijk voor de geschiedenis van Leiden en omstreken;
- c. het verzamelen van gegevens over in Leiden en omgeving nog aanwezige oude gebouwen en historische voorwerpen;
- d. het in eigendom verwerven van gebouwen of andere onroerende

goederen in Leiden en omstreken welke van belang zijn uit hoofde van hun kunsthistorische waarde, merkwaardige of geschiedkundige indeling, alsmede van bouwfragmenten die kunnen dienen bij restauratie van andere gebouwen;

- e. alle andere wettige middelen die aan het doel bevorderlijk zijn.

LEDEN

Artikel 5. De vereniging bestaat uit gewone leden, jongeren-leden, leden van verdienste en ereleden.

Gewoon lid is de natuurlijke of de rechtspersoon die zich daarvoor bij het bestuur der vereniging opgeeft.

Jongeren-lid is ieder die zich als lid bij het bestuur opgeeft en jonger is dan 25 jaar.

Lid van verdienste is ieder die daartoe door de ledenvergadering is benoemd wegens zijn verdiensten voor de vereniging.

Erelid is ieder die daartoe door de ledenvergadering wordt benoemd wegens zeer bijzondere verdiensten voor de vereniging of haar doelstellingen.

Waar in deze statuten of na te noemen huishoudelijk reglement zonder meer wordt gesproken van „lid” respectievelijk „leden” wordt daaronder verstaan zowel een gewoon lid, jongeren-lid, lid van verdienste of erelid, respectievelijk zodanige leden.

Artikel 6. Het lidmaatschap eindigt:

- a. door overlijden van het lid, indien dit een natuurlijk persoon is, of — indien het lid een rechtspersoon is — doordat deze ophoudt te bestaan;

- b. door opzegging door het lid;

- c. door ontzetting wanneer een lid in strijd met de statuten, reglementen of besluiten der vereniging handelt of de vereniging op onredelijke wijze benadeelt.

Opzegging van het lidmaatschap kan slechts geschieden tegen het einde van een boekjaar en met inachtneming van een opzeggingstermijn van tenminste een maand.

Ontzetting van een lid uit het lidmaatschap geschiedt door het bestuur. De betrokkene wordt ten spoedigste schriftelijk van het besluit — met opgave van redenen — in kennis gesteld.

Hem staat binnen een maand na verzending van de kennisgeving van het besluit beroep op de algemene ledenvergadering open.

Hij moet in de gelegenheid worden gesteld zich in die vergadering te verantwoorden. Het bestuur is verplicht te zorgen dat binnen drie maanden na verzending van het beroepschrift zodanige ledenvergadering wordt gehouden.

Artikel 7. De leden zijn een jaarlijkse contributie verschuldigd ten be-

drage als door de algemene ledenvergadering voor de onderscheidene groepen van leden bedoeld in artikel 5 zal worden vastgesteld, zo nodig gewijzigd.

Alle leden hebben kosteloos toegang tot de door de vereniging te houden voordrachten en tentoonstellingen.

Zij kunnen de door de vereniging uit te geven werken kosteloos of tegen een door het bestuur vast te stellen verminderde prijs verkrijgen.

BESTUUR

Artikel 8. De vereniging wordt bestuurd door een bestuur bestaande uit tenminste zeven leden.

Lid van het bestuur kunnen slechts worden leden van de vereniging die meerderjarig zijn.

Artikel 9. De leden van het bestuur worden gekozen en kunnen te allen tijde worden ontslagen of van hun functie ontheven door de algemene ledenvergadering, welke vergadering tevens het aantal leden van het bestuur vaststelt.

De leden van het bestuur kunnen te allen tijde hun functie neerleggen, mits daarvan schriftelijk aan het bestuur kennis gevende.

Artikel 10. Ieder lid van het bestuur heeft vier jaren zitting. Aftredende bestuursleden zijn éénmaal herkiesbaar.

Artikel 11. De voorzitter wordt in persoon gekozen. De andere bestuursleden verdelen de overige taken onderling met dien verstande dat daarbij een hunner tot secretaris en een tot penningmeester wordt aangewezen. Deze beide functies kunnen desgewenst in één persoon verenigd worden.

Artikel 12. Het bestuur kan zich door commissies en/of correspondenten doen bijstaan.

De leden van deze commissies alsmede de correspondenten worden benoemd en kunnen te allen tijde van hun taak worden ontheven door het bestuur, dat tevens het aantal leden van iedere commissie vaststelt.

Het bestuur stelt de instructie van de commissies en van de correspondenten vast en geeft hun — onverminderd zijn verantwoordelijkheid — de opdrachten als het geraden zal oordelen.

Slechts personen die buiten de gemeente Leiden woonachtig zijn kunnen als correspondenten worden benoemd.

VERTEGENWOORDIGING

Artikel 13. De voorzitter te zamen met hetzij de secretaris hetzij de penningmeester alsmede te zamen de secretaris en de penningmeester vertegenwoordigen de vereniging in en buiten rechten.

GELDMIDDELEN

Artikel 14. De inkomsten van de vereniging bestaan — boven en behalve de contributies uit giften, erfstellingen, legaten, entree's tot te houden tentoonstellingen, opbrengsten van uit te geven werken en andere haar toevallende baten.

BOEKJAAR, REKENING EN VERANTWOORDING, -JAARVERSLAG

Artikel 15. Het boekjaar der vereniging valt samen met het kalenderjaar.

Artikel 16. De algemene ledenvergadering benoemt telkenjare een kascommissie bestaande uit twee of meer niet tot het bestuur behorende leden.

Deze kascommissie controleert de kasmiddelen, de verdere bezittingen van de vereniging en de op de boekhouding betrekking hebbende bescheiden zo van de penningmeester als van de penningmeester(s) van de met geldelijk beheer belaste commissie(s), brengt daarover verslag uit aan de algemene ledenvergadering en adviseert tot het al dan niet goedkeuren van het gevoerde beheer en tot het al dan niet verlenen van décharge aan de betrokken functionarissen.

Men kan niet langer dan twee achtereenvolgende jaren lid van de kascommissie zijn.

Artikel 17. In de jaarlijkse algemene ledenvergadering brengt de secretaris verslag uit over de werkzaamheden der vereniging gedurende het afgelopen boekjaar en doen zowel de penningmeester van de vereniging als de penningmeester(s) van de met geldelijk beheer belaste commissie(s) rekening en verantwoording van het door hen over datzelfde tijdvak gevoerd beheer.

Goedkeuring door de algemene ledenvergadering van deze rekeningen en verantwoordingen strekken de betrokkenen tot décharge wegens al hun handelingen gedurende het boekjaar waarop die verantwoordingen betrekking hebben voorzover die handelingen daaruit kunnen worden gekend.

ALGEMENE VERGADERINGEN

Artikel 18. Jaarlijks uiterlijk in de maand maart wordt een algemene ledenvergadering gehouden.

Buitengewone algemene ledenvergaderingen worden gehouden als deze statuten dit noodzakelijk maken, als de voorzitter of twee andere leden van het bestuur dit nodig achten en voorts als tenminste tien leden of — indien het aantal leden minder dan honderd bedraagt — een tiende gedeelte der leden zulks verzoeken.

Artikel 19. De algemene ledenvergaderingen worden bijeengeroepen bij

convocatie, of — indien het bestuur dit nodig acht — bij advertentie te plaatsen in één of meer te Leiden verschijnende dagbladen.

De termijn van oproeping bedraagt tenminste veertien dagen; die der oproeping en der vergadering niet meegerekend.

Artikel 20. In de algemene ledenvergadering wordt — tenzij in deze statuten anders is bepaald — omtrent alle onderwerpen beslist bij volstrekte meerderheid der uitgebrachte stemmen.

Artikel 21. Alle leden hebben stemrecht. Elk lid heeft één stem. Stemmen bij volmacht is niet toegestaan.

REGLEMENTEN

Artikel 22. Het bestuur kan ter nadere regeling van hetgeen naar zijn oordeel nadere regeling behoeft reglementen vaststellen.

Deze reglementen kunnen door het bestuur worden gewijzigd.

De reglementen en de wijzigingen daarvan behoeven om van kracht te zijn de goedkeuring van de algemene ledenvergadering.

WIJZIGING DER STATUTEN, ONTBINDING, VEREFFENING

Artikel 23. Besluiten tot wijziging dezer statuten of ontbinding der vereniging kunnen slechts worden genomen in een daartoe opzettelijk belegde algemene ledenvergadering, waarin tenminste drie/vierde gedeelte van het aantal leden tegenwoordig is en met tenminste twee/derde der in die vergadering uitgebrachte stemmen. Indien in zodanige vergadering het vereiste aantal leden niet tegenwoordig is, wordt een nieuwe algemene ledenvergadering bijeengeroepen tegen een datum vallende uiterlijk vier weken na de voorafgaande. In deze tweede vergadering zal ongeacht het aantal tegenwoordige leden het besluit kunnen worden genomen met tenminste twee/derde der uitgebrachte stemmen.

Geen besluiten als in het eerste lid van dit artikel bedoeld kunnen worden genomen als in de oproeping het voorstel tot wijziging der statuten of tot ontbinding der vereniging niet is vermeld.

Zij die de oproeping tot de algemene ledenvergadering ter behandeling van een voorstel tot statutenwijziging hebben gedaan moeten tenminste tien dagen voor die vergadering een afschrift van het voorstel, waarin de voorgedragen wijziging woordelijk is opgenomen, op een daartoe geschikte plaats voor de leden ter inzage leggen tot de afloop van de vergadering. Hiervan wordt in de oproeping tot die vergadering mededeling gedaan.

Artikel 24. Bij ontbinding, uit welke oorzaak ook, geschiedt de vereffening, behoudens de bepalingen der wet, door het bestuur of door, ingevolge besluit der algemene ledenvergadering, het bestuur vervangende personen.

De liquidatie-rekening wordt aan de algemene ledenvergadering voorgelegd en aan de goedkeuring dier vergadering onderworpen.

De goedkeuring brengt mede volledige décharge van de liquidateuren voor hun handelingen, voor zover die handelingen uit de liquidatierekening kunnen worden gekend.

Artikel 25. Aan hetgeen bij de vereffening van de bezittingen der vereniging over blijft wordt door de algemene ledenvergadering een bestemming gegeven zoveel mogelijk overeenkomende met het doel der vereniging, of wel wordt dit als de algemene ledenvergadering daartoe besluit aangewend ten behoeve van een of meer instellingen tot algemeen nut.

SLOTBEPALINGEN

Artikel 26. Voor ieder der bij het tot standkomen deze statutenwijziging zitting hebbende leden van het bestuur zal de termijn van vier jaren bedoeld in artikel 10 geacht worden te zijn aangevangen met de vergadering waarin hij werd gekozen respectievelijk voor het laatst herkozen.

Artikel 27. Over niet in de statuten of in nader vastgestelde reglementen voorziene gevallen beslist het bestuur.

Artikel 28. Deze gewijzigde statuten treden in werking op de dag van het Koninklijk Besluit waarbij zij zijn goedgekeurd.

JAAROVERZICHT 1972

	UITGAVEN	ONTVANG- STEN	BALANS	
Postgiro			f 1.971,89	
Banken			f 49.355,53	
Deposito's			f 12.000,00	
Effeekten, deelnemingen			f 9.580,00	
Contributies vooraf- gaande jaren		f 3.499,35		
Contributies 1972		f 13.841,30		
Contributies 1973				f 380,00
Verkopen, bijdragen		f 4.764,20		
Intrest/Div.		f 920,00	f 1.139,33	
Kosten jaarboekje				
Drukwerk	f 26.797,90			f 12.7 15,85
Lezingen, excursies	f 668,00			
Lidmaatschappen	f 141,50			
Onkosten secretariaat	f 2.296,06			
Diversen	f 3.380,31			
Comm. Leids Woonhuis				f 1.500,00
Subsidie reserve			f 6.228,00	
Fonds opgravingen			f 95,99	
Fonds bijz. publicaties			f 4.501,10	
Fonds Stads herstel			f 40.000,00	
Kapitaal			f 8.625,81	
Saldo		f 10.308,90		
	f 33.283,77	f 33.283,77	f 74.046,75	f 74.046,75

OVERZICHT FINANCIËN

„LEIDSCHÉ WOONHUIS” 1972

1 Januari 1971 Leidsche		Assurantie	f 97,76
Spaarbank	f 7.092,91	Onderhoud	f 742,96
Bank	f 1.214,72	Polderlasten	f 61,42
Huren		Grondbelasting	f 59,03
Kloksteeg 2	f 1.185,90	Straat-rioolbelasting	f 156,20
Oranjestad 83	f 1.082,52	Saldo Leidsche Spaarbank	f 7.424,29
Rente 1971	f 336,11	Saldo bank	f 2.370,50
	f 10.912,16		f 10.912,16

KORTE KRONIEK VAN LEIDEN EN OMSTREKEN 1972

JANUARI

- 3 Voor het eerst sinds de oorlog is het aantal verkeersongelukken in Leiden gedaald.
Het „Vlietcomplex” wordt een „studenteneiland” met 550 kamers.
- 6 De universiteit is geen gegadigde meer voor het huren van de Pieterskerk.
Werk- en woonfunctie van Leidens binnenstad houden elkaar in evenwicht.
- 7 H. Bassie neemt afscheid als directeur van de gemeentelijke werkplaats.
- 13 De werkgroep „Leidse Baan NU” vindt de aanleg van deze weg onmisbaar.
- 14 Een werkgroep stedenbouwkundigen van het gewest Leiden meent, dat de aanleg van de Leidse Baan zeker vijf jaar moet worden uitgesteld.
- 17 De gemeenteraad gaat accoord met de moderniseringsplannen van de Lakenhal.
- 27 Dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland achten een nieuwe aanvoerweg voor water via een kanaal Maarssen-Bodegraven dringend nodig. Provinciale Staten stellen de aanleg van de Leidse Baan uit.
- 31 Overval op de 83-jarige kunsthandelaar K. H. van der Aa in Katwijk aan Zee.
A. C. Paardekoper neemt afscheid als directeur van het Legermuseum.

FEBRUARI

- 1 Mr. G. Feenstra volgt J. C. Tieleman op als gemeentesecretaris van Katwijk.
De „Wetswinkel” in het Leids Volkshuis geeft gratis rechtshulp.
- 2 De Wereldwinkel heropend in het voormalig V.V.V.-kantoor aan de Steenstraat.
- 13 Katwijk's groenteveiling bestaat 60 jaar.
- 14 De Leidse gemeenteraad is begonnen met de behandeling van de binnenstadsnota.

- 16 De orthopedisch chirurg C. P. van Nes — van 1935 tot 1951 directeur van de Annakliniek — op 74-jarige leeftijd overleden.
- 19 „Opa Jansen” in het Prins Hendrikpaviljoen te Alphen aan den Rijn 103 jaar oud.
- 26 Het Diaconessenhuis bestaat 75 jaar.
- 29 Installatie van mr. J. 1. van Dijke als kantonrechter te Leiden.

MAART

- 1 Mr. M. Vrolijk volgt mr. J. Klaasesz op als Commissaris van de Koningin in Zuid-Holland.
De staf van de kinderpsychiater dr. J. P. Teuns stopt definitief met het werk.
- 7 De mr. dr. W. van den Berghstichting in Noordwijk krijgt een nieuw paviljoen voor 144 patiënten.
De restauratie van Ter Wadding gaat ruim een half miljoen kosten.
- 8 De leerlingen van de Leidse School voor de Detailhandel bieden Leiderdorps burgemeester een rapport aan over het buurtwinkelen-
trum Santhorst.
Zeventig procent van de Leidse woningen heeft een „kale” huur van minder dan f 100 per- maand (maar er mankeert ook wel een en ander aan).
- 14 De huren van vooroorlogse complexen van gemeentewoningen worden voorlopig „bevroren”.
Er zijn plannen om in de Plaspolder bij de Wijde Aa afval te storten.
Het Leidsch Dagblad heeft 35.000 abonné's.
Hoorzitting in De Waag over het werk rond de demping van de Trek-
vliet.
Geruchten over een gedeeltelijke verplaatsing van de VEBO naar Alphen aan den Rijn.
- 17 In Lisse wordt gewerkt aan de vorming van een documentatiecentrum voor de lagere scholen.
- 18 De drie Leidse kruisverenigingen werken samen in Interkruis.
Het werk van de S.O.S.-telefonische hulpdienst is met 50% toegenomen.
- 22 De wijk Noord-Hofland in Voorschoten krijgt ongeveer 24% hoogbouw.
- 26 Ds. R. Reiling neemt afscheid van de Baptistengemeente.
- 27 Echtpaar H. Stol-Van Es 65 jaar getrouwd.
De gemeente Leiden treedt toe tot de gemeenschappelijke regeling Regionale Brandweer Rijnland.
- 31 Lisses gemeentesecretaris M. Th. van Dijk gaat met pensioen.

APRIL

- 1 „Leiden verkeert in eenzelfde soort situatie als de arme landen”.
- 10 Leidse afdeling van Release weer geopend.
Nieuwe oudheidkundige vondsten in Valkenburg.

- 14 Burgemeester Langemeijer neemt afscheid van Warmond in verband met zijn benoeming te Wateringen.
- 17 De eerste paal geslagen voor een kliniek voor oorlogsslachtoffers in Oegstgeest.
- 18 Echtpaar M. van der Beek-Van Marion 60 jaar getrouwd.
- 19 Officiële opening van het St. Elisabethgasthuishof.
De Noordwijkse Bondsspaarbank bestaat 100 jaar.
- 20 De werkgroep Structuurplan van de adviesraad voor de binnenstad wil geen parkeergarage op de gedempte Trekvljet (cf. L. D. 21 april).
Het begrotingstekort van Leiden wordt niet aanvaard door Min. van Binnenlandse Zaken (cf. L. D. 26 april).
- 22 Het Maatschappelijk Contact Orgaan, de Leidse Jeugd Actie en andere organisaties willen dat voorrang wordt verleend aan de schooladviesdienst.
- 27 Samsom/Sijthoff gaat fuseren met Wolters/Noordhoff.
- 29 Ds. C. J. van Ree volgt ds. K. C. van Oossanen op als predikant van de Zevende Dags-adventisten.

MEI

- 2 Echtpaar Molijn-Mussegaas 60 jaar getrouwd.
- 3 De binnenstadsjeugd „kraakt” een speelveld op het terrein van het voormalige Diaconessenhuis aan de Witte Singel.
- 6 Het creatief centrum Babel in Zoeterwoude gestart.
Begin van een serie artikelen „Binnenstad onder de loep” in het Leidsch Dagblad: bespreking van de verschillende nota's over de toekomstige binnenstad.
- 7 Ds. E. P. Meyering doet zijn intrede bij de Remonstrantse gemeente.
- 8 Vier Leidse avondscholen gaan samen in de Stichting Avondscholengemeenschap.
Het Bruggehoofd — jeugdhuis van de Chr. Gereformeerde gemeente — aan het Steenschuur na restauratie heropend.
- 15 Echtpaar H. van der Heiden-van der Pligt 65 jaar getrouwd.
- 18 De werkgroep milieubeheer heeft een ander plan ontwikkeld voor het Witte Singel-complex.
- 19 De Ned. Herv. gemeente heeft besloten de Pieterskerk af te stoten.
De zakenlieden in de binnenstad willen vóór de afsluiting van de binnenstad voor het verkeer eerst een onderzoek naar de gevolgen ervan.
- 24 Expositie Milieubeheer '72 in de Doelenkazerne (tot 28 mei).
- 26 De brandschade bij Sikkens te Sassenheim bedraagt tussen de 4 en 5 miljoen gulden.
- 29 De dr. J. van der Bilt-prijs van de Ned. Ver. van weer- en sterrekundigen toegekend aan B. Apeldoorn.
- 30 De Breestraat zal niet „van de ene dag op de andere” voor het doorgaande verkeer worden afgesloten.

Bij de Grofsmederij zullen dit jaar 150 werknemers worden ontslagen.
De veiling Flora gaat uit Rijnsburg verdwijnen.

JUNI

- 2 Thorbecke-herdenking in de Pieterskerk.
- 3 De adviesraad voor de binnenstad brengt zijn eerste rapport uit.
- 5 M. G. J. Ham volgt S. Menken op als wethouder.
- 6 Mevrouw W. M. de Heij-Spijker in Hazerswoude-Rijndijk 10.0 jaar.
- 7 De Eerste Leidse Schoolvereniging bestaat 50 jaar.
Bij opgravingen in Valkenburg zijn plattegronden van woonhuizen uit de 3e eeuw ontdekt.
- 10 De Leidse Buitenschool in Katwijk bestaat 50 jaar.
Rector J. J. A. Zonneveld neemt afscheid van de St. Agnesscholengemeenschap.
- 12 Leiden heeft een manege voor gehandicapten.

JULI

- 1 K. de Graaf in een interview: Gewestvorming is ook nodig voor de gemeenten rondom Leiden.
- 5 Er zijn plannen voor een terras op een plankier in het Galgewater bij de Prinsessekade.
- 6 In de streek tussen Alphen en Katwijk neemt het forens-zijn toe.
- 16 Mej. J. L. van Hoorn, oud-directrice van de meisjes-H.B.S. (tegenwoordig Louise de Colignyscholengemeenschap) op 83-jarige leeftijd overleden.
- 21 A. J. L. Tromm benoemd tot rector van de St. Agnesscholengemeenschap.
- 25 Volgens een — ongepubliceerd — rapport van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid is het water van de Braasemermeer voldoende schoon, maar dat van de Kaag niet.
- 31 Volgens een beleidsnota van de Ver. van Nederlandse Gemeenten zou het gewest Leiden groter moeten zijn dan volgens de huidige plannen.

AUGUSTUS

- 5 Bloemencorso Rijnsburg-Leiden.
- 7 Echtpaar Van der Horst 65 jaar getrouwd.
B. en W. van Warmond rapporteren aan Ged. Staten over het ontwerp streekplan Plassengebied.
- 12 De Leidse sportstichting heeft een ontwerp klaar voor een nieuw zwembad aan de Zijl.
- 14 De Bollenstreek wil een zelfstandig gewest vormen, los van Leiden.
- 15 Echtpaar Breuker-Sirat 65 jaar getrouwd.
- 17 J. G. J. Verhey van Wijk op 89-jarige leeftijd overleden.

Nieuw bouwplan voor het saneringsgebied tussen de Heerengracht en de Zijlsingel.

- 18 De gemeenteraad van Oegstgeest besluit ook daar op donderdagavond een koopavond in te stellen.
- 26 L.F.C. bestaat 65 jaar.
- 29 De gemeente Leiden wil proberen de — met ingang van 1974 te sluiten — veemarkt van Rotterdam over te nemen.
De oude Witte Poortkazerne zal een doorgangshuis voor daklozen worden.
- 31 B. en W. van Leiden willen de veemarkt verplaatsen naar maandag en dinsdag.
De bakkerijgrondstoffenfabriek Backer & Co. bestaat 125 jaar.

SEPTEMBER

- 1 Hoofdredacteur J. R. Soetenhorst verlaat het Leidsch Dagblad.
- 5 Studenten bezetten de gewelfzaal van de universiteit uit protest tegen de collegegeldwet.
- 6 H. van Hooïdonk, lid van de adviesraad voor de binnenstad, wil de industrie langs de Zijlsingel weg hebben en vervangen door een parkeergarage met daar bovenop een plantsoen.
- 11 Overdekt zwembad De Does in Leiderdorp officieel in gebruik genomen.
- 12 De samenwerking van 3 landgoederen in de Stichting Horst en Voorde moet leiden tot een nationaal landschapspark.
- 12 De vernieuwde gebouwen van het voormalig scheikundecomplex aan de Hugo de Grootstraat overgedragen aan de juridische faculteit.
Bodegravens kaasmarkt bestaat 90 jaar.
- 13 Rijnlands Molenstichting protesteert tegen de voorgenomen vuilstorting in de Boterhuispolder.
- 16 Nieuwe gebouwen van rederij en haringhandel Parlevliet te Katwijk aan Zee in gebruik genomen.
- 17 Ds. G. van Mameren doet intrede bij de Baptistengemeente.
- 18 De Leidse gemeenteraad besluit te protesteren tegen de huurharmonisatie.
- 20 De produktieafdelingen van de conservenfabriek De Sleutels gaan per 1 januari 1973 naar Helden-Panningen (Limburg).
- 21 Het koffiehuis Posthof kan blijven.
- 22 Scholieren van het M.E.A.O. eisen nieuwbouw voor hun school.
- 28 De werkgroep Binnenstad adviseert om het vrijmaken van de binnenstad van het doorgaand verkeer niet te beginnen met het sluiten van de Breestraat.

OKTOBER

- 1 Directeur H. Vis van het Openbaar Slachthuis gaat met pensioen.

- 5 Het buurtcomité „Van Haver tot Gort” stuurt een brief met eisen over de bewoonbaarheid van hun buurt aan de gemeente.
- 7 Het opleidings- en wooncentrum voor verpleegsters „Nieuweroord” officieel geopend.
- 6 A. J. v. d. Pompe neemt afscheid als directeur van K. en O.
- 9 Brand in de Rijnstraat kost vader (24) en dochter (10 maanden) het leven; de moeder (19) kon worden gered (L.D. van 11 oktober over beveiliging tegen brand).
- 12 De nieuwe gebouwen van de technische Don Boscoschool aan de Boerhaavelaan in gebruik genomen.
- 16 De adviesraad voor de binnenstad wijst het plan-Klarenbeek af.
- 23 Zaalberg en Zn. N.V. neemt de dekenfabriek Van Wijk en de wol-spinnerij Ede over.
Nota over het Openbaar Vervoer gepubliceerd.
Het echtpaar De Kler 60 jaar getrouwd.
- 25 Leiden krijgt geen extra steun van de regering.
- 27 Het verpleeghuis Leythenrode in Leiderdorp officieel geopend.
Ter Wadding (toekomstig kantoor van Waterstaat) zal worden geres-taureerd; het park zal voor het publiek worden opengesteld.

NOVEMBER

- 8 Rijnlands Molenstichting verwerft de Gogermolen bij Oude Wetering.
- 10 De Ver. van Leidse Amateurfotografen bestaat 50 jaar.
- 13 De adviesraad voor de binnenstad geeft een (ongevraagd) advies aan B. en W. over de Pieterswijk. De adviesraad is ook tegen de voor-genomen Noord-Zuid-route door de binnenstad (cf. L.D. van 18 nov.)
- 15 De vrijmetselaarsloge La Vertu zetelt 100 jaar aan het Steenschuur.
- 17 Het Leids Huurderscomité protesteert tegen de huurharmonisatie.
- 21 De gemeenteraad ziet af van de sluiting van de Breestraat voor het verkeer.
- 24 Romeins schip uit de tweede eeuw gevonden te Zwammerdam.
- 25 De adviesraad voor de binnenstad meent, dat de Noord-Zuid-route een autoweg door de binnenstad wordt.
- 28 Het PAK wil kabeltelevisie in Leiden invoeren.
Volgens de ministers Geertsema en Udink is voor Leidens problemen geen interdepartementale werkgroep nodig.

DECEMBER

- 1 T. Kralt Czn., in 1920 mede-oprichter van de veiling Flora en later van de Coöp. Boerenleenbank te Rijnsburg, op 84-jarige leeftijd overleden.
- 4 Rijnlands Molenstichting koopt de Meerburgermolen.
Echtpaar D. v. d. Brugge-Wallaart te Woubrugge 65 jaar getrouwd.
- 5 L. den Holder, oprichter van de gelijknamige machinefabriek, op 73-jarige leeftijd overleden.

- 6 B. en W. willen Leiden als kern van een eigen gewest (cf. L.D. van 12 december).
- 7 Bejaardencentrum Van der Willigenhof officieel geopend.
- 11 Publicatie van een ontwerpregeling voor een gewest Leiden.
- 13 De Leidse Spaarbank neemt een nieuw gebouw aan de Douzastraat in gebruik.
- 15 De nieuwe Pauwbrug in gebruik gesteld.
- 16 C. A. F. Meerpoel, vice-voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken, op 65-jarige leeftijd overleden.
- 19 De adviesraad is tegen de koppeling van buslijnen.
- 20 Verhuizing van het St. Elisabethziekenhuis uit Leiden naar de nieuwe gebouwen in Leiderdorp.
- 22 De vleeswarenfabriek Lucky Meat aan de Haarlemmertrekvaart gesloten.
- 28 Een binnenstadsonderzoek wijst uit, dat Leiden het karakter van „industriestad” aan het verliezen is.

DE EERSTE NEDERLANDSE WETENSCHAPPELIJKE REIS NAAR OOST-INDIË, 1599- 1601

door

J. Heniger*

De reizen en expedities van wetenschapsmensen naar vreemde streken vormen een boeiend hoofdstuk in de geschiedenis der wetenschappen. Het zijn niet alleen de wetenschappelijke resultaten maar ook de verhalen over verre landen en hun inwoners en de vaak gevaarlijke omstandigheden waaronder de reizen werden ondernomen, die de reisbeschrijvingen en rapporten tot fascinerende literatuur maken. In het verleden waren het vooral de artsen met belangstelling voor mineralen, planten en dieren, die in het belang van hun vak het grote avontuur van een overzeese reis waagden. De meeste van hen trokken enkele jaren door een exploratiegebied, anderen woonden er een korte tijd en enkelen vestigden zich er voorgoed. Sinds Cornelis de Houtman en de zijnen in 1595-1597 de Nederlandse schipvaart op Oost-Indië hadden geopend, lokten de natuurwetenschappelijke schatten van het Verre Oosten onophoudelijk beoefenaren van de medische wetenschap naar zich toe. Bekende namen als Jacob Bontius (1592-1631), Paul Hermann (1646-1695) en Georg Everard Rumphius (1628-1702) zijn onverbrekkelijk verbonden aan het Nederlandse natuuronderzoek voor bij Kaap de Goede Hoop.[1]

Gewoonlijk laten de geschiedschrijvers de eerste aanzet van dit onderzoek beginnen met de in Leiden geboren en getogen Jacob Bontius, een zoon van de Leidse hoogleraar in de geneeskunde Gerard Bontius.[2] Jacob studeerde en promoveerde in de geneeskunde aan de universiteit alhier, en vertrok in 1627 met Jan Pietersz. Coen naar de Oost. Tot aan zijn vroegtijdige dood in 1631 practiseerde Bontius in het pas gestichte Batavia. Naast vele bestuurlijke activiteiten verzamelde hij talrijke gegevens over allerlei aspecten van de tropische geneeskunde, waarmee hij in aanraking kwam. Een deel van zijn nagelaten manuscripten werd in 1642 door zijn broer dr. Willem Bontius (+ 1588-1646), schout van Leiden sinds 1619, uitgegeven onder de titel „Methodus medendi . . .”. Met dit boek heeft

* Communicationes Biohistoricae Ultrajectinae 44,

Jacob Bontius, zij het posthuum, de grondslag gelegd voor de diagnose en de behandeling van tropische ziekten. In 1658 gaf de eveneens in Leiden geboren arts dr. Willem Piso (1611-1678) alle nagelaten werken van Bontius uit onder de titel „De Indiae utriusque . . .”, waaronder ook een bewering van diens onvoltooid gebleven aantekeningen over planten en dieren in Oost-Indië.[3] Maar hoe belangrijk en baanbrekend het werk van Bontius ook geweest mag zijn, het was niet een op zichzelf staande gebeurtenis. Zijn onderzoekingen hingen samen met zeer gewichtige problemen in de toenmalige geneeskunde, problemen die al bestonden voordat Bontius op het toneel was verschenen.

Achtergrond van de reis

De 16de- en 17de-eeuwse westerse artsen hadden bij de behandeling van hun patiënten niet veel keus uit de tot hun beschikking staande methoden. Hygiëne, dieet en een nog primitieve chirurgie leidden wel eens tot genezingen, maar meestal moesten de geneesheren een greep doen uit de vele recepten die hun voorgangers sinds eeuwen hadden uitgetoetst in de hoop op succes. Deze recepten werden bereid uit mineralen, planten en dieren, waarvan men al dan niet terecht meende, dat zij een geneeskrachtige werking hadden. De wetenschap van de geneesmiddelen van natuurlijke oorsprong, de bereidingen en de toepassingen ervan noemde men vroeger de „materia medica”. Een gedegen kennis van de materia medica was dus een belangrijk onderdeel van de geestelijke bagage van de arts. Het is dan ook begrijpelijk dat Bontius behalve voor de tropische ziekten zelf ook belangstelling had voor de planten- en dierenwereld van de tropen, die uiteindelijk de geneesmiddelen moesten opleveren.

Tot aan de tijd van de grote ontdekkingen beschikte de arts slechts over inheemse geneesmiddelen. Daarnaast moest hij zijn theoretische kennis halen uit twee standaardwerken over de materia medica uit de klassieke oudheid, die van Dioskorides (1ste eeuw na Chr.) en Galenos (2de eeuw na Chr.). De daarin besproken geneesmiddelen waren hoofdzakelijk afkomstig uit het Nabije Oosten.[4] In de Middeleeuwen en daarna kon men die uitheemse geneesmiddelen door de opkomst van het vijandige Osmaanse rijk slechts met de grootste moeite en tegen zeer hoge prijzen bemachtigen. Rond 1500 rees bij de Westerse artsen het besef, dat er uitwegen gezocht moesten worden om uit de misere toestand, waarin de materia medica toen verkeerde, te geraken.

In die tijd openden de ontdekking van de scheepsroute naar het Verre Oosten door de Portugezen en de ontdekking van Amerika door de Spanjaarden nieuwe perspectieven. De artsen maakten toen spoedig kennis met de geneesmiddelen uit deze verre landen, die een welkome aanvulling betekenden voor de West-Europese medische wetenschap. De Portugeze arts Garcia da Orta beschreef in 1563 de geneesmiddelen die hij in Voor-Indië had leren kennen in zijn „Coloquios dos simples, e drogas he cousas medicinaes de India”. Zijn landgenoot Christoval Acosta copieerde

de feitelijke inhoud van dit boekje grotendeels in diens „Tractado Delas Drogas, y medicinas de las Indias Orientalis” in 1578. Ook de Spanjaarden lieten zich niet onbetuigd: in de periode 1565 tot 1574 publiceerde de arts Monardes uit Sevilla in drie delen een beschrijving van de geneesmiddelen uit Amerika, bekend onder de titel „La Historia Medicinal de las Indias Occidentales”. Een bezwaar van deze boeken was, dat zij in de landstalen, in het Portugees en het Spaans, geschreven waren, zodat zij voor de artsen buiten het Iberisch schiereiland moeilijk te raadplegen waren. Het is te danken aan de grote talenkennis van Carolus Clusius (1526-1609), een van de grootste plantkundigen die Leiden later zou herbergen, dat hij de werken van Da Orta, Acosta en Monardes in het voor de artsen meer toegankelijke Latijn heeft vertaald. Clusius’ vertalingen bleken een groot succes te zijn: zij werden vele malen herdrukt.[5] Hiermee heeft hij een belangrijke stoot aan de ontwikkeling van de exotische materia medica gegeven.

Een andere uitweg dacht men te vinden in de kritische studie van de werken van Dioskorides en Galenos. Aanvankelijk meende men, dat het mogelijk moest zijn om vooral de door hun genoemde planten terug te vinden in de locale flora van Europa. Zo deed de Duitse arts Leonard Fuchs (1501-1566) een grootscheepse poging om de planten van Dioskorides en Galenos te identificeren met in Duitsland groeiende planten[6] om zodoende te ontkomen aan de zeer kostbare invoer van geneesmiddelen uit het Nabije Oosten onder Turkse heerschappij. Dit leverde weliswaar een prachtig geïllustreerd kruidenboek op, maar al spoedig zag men in, dat Fuchs’ methode op een fundamentele vergissing berustte. Het inzicht groeide, dat verschillende landstreken ook een verschillende planten- en dierenwereld bezaten. Men kwam tot de conclusie, dat de meeste mineralen, planten en dieren, waarover Dioskorides en Galenos geschreven hadden, niet in West-Europa te vinden waren, maar dat men ze elders, in het Nabije Oosten, moest zoeken. Hiermee was de noodzaak van de wetenschappelijke expeditie geboren. Een andere Duitse arts Leonhard Rauwolff (1535-1596) bereisde van 1573 tot 1575 Syrië en Mesopotamië. In zijn reisverslag, dat hij in 1582 publiceerde, maakte hij vele aantekeningen over de mineralen, planten en dieren uit die landen.[7] Sommige planten, die hij op deze reis verzamelde, droogde hij en nam ze op in zijn herbarium, dat na vele omzwervingen uiteindelijk in het Rijksherbarium in Leiden is beland, waar het nu als de oudste schat van die aard bewaard wordt.[8] Spoedig na Rauwolff trok de Italiaanse arts Prospero Alpino (1553-1616) enkele jaren, 1580- 1584, door Egypte en Griekenland. Zijn resultaten legde hij neer in meerdere boeken.[9] Ondanks de ondernemingslust, de energie en de moed van deze artsen en hun navolgers om door die voor Christenen gevaarlijke streken te zwerven, is het probleem van de identificatie van de mineralen, planten en dieren van Dioskorides en Galenos eigenlijk nooit tot een volledige oplossing gekomen.[10] Maar toch heeft dit probleem onder meer geleid tot de opkomst van de zuivere plantkunde als wetenschap. Immers, steeds heeft bij de identificatie het gevaar bestaan, dat men

verwante planten door hun gelijkenis kon verwarren met de geneeskrachtige soorten. De kennis van de niet-geneeskrachtige planten werd o den duur minstens zo belangrijk voor de arts. Terzijde zij opgemerkt de 16de-eeuwse artsen, studerende in de teksten van Dioskorides en Galenos, behoefte hadden aan een goede methode van beschrijving van naturalïen. Voor de planten heeft Carolus Clusius, alweer, een voor die tijd bevredigende methode ontwikkeld, waarmee hij een van de fundamenteën van de wetenschappelijke plantkunde heeft gelegd.[11]

Samenhangend met de kritische studie van Dioskorides en Galenos achtte men het in het begin van de 16de eeuw noodzakelijk, dat aan de universiteit de *materia medica* als een apart vak binnen de medische faculteit onderwezen moest worden. De eerste leerstoel in de *materia medica* werd in 1514 aan de pauselijke universiteit van Rome gesticht. Aan deze leerstoel was verbonden een tuin voor demonstratie en studie van geneeskrachtige en andere, aanverwante planten.[12] Onder paus Gregorius X111, 1572- 1585, werd ook het eerste universiteitsmuseum voor de natuurlijke historie gesticht, waar men alle mogelijke mineralen, planten en dieren verzamelde ten behoeve van het onderwijs.[13] Wat betreft de planten en dieren was een dergelijk museum vooral van betekenis, omdat men enerzijds door het ontbreken van warme kassen niet in staat was om exotische planten te kweken en anderzijds door vele technische hindernissen geen dierentuin voor exotische dieren kon aanleggen. Daarom bewaarde men gedroogde planten en opgezette dieren in het museum.

Aan het eind van de 16de eeuw waren de artsen er dus in geslaagd om de wetenschap van de *materia medica*, die van fundamenteel belang was voor de genezing van de patiënten, los te wrikken uit haar Middeleeuwse verstarring. De wetenschapsman stond toen voor de opgave om, uitgaande van een kritische bestudering van Dioskorides en Galenos, vooral steunend op de verworvenheden van de jonge plantkunde en gebruik makend van de medische ontdekkingen in Oost en West, een bruikbaar systeem van geneesmiddelen van natuurlijke oorsprong samen te stellen.

Aanleiding van de reis

Tegen de achtergrond van deze opgave ondernam dr. Nicolaas Coolmans (verlatijnt tot Nicolaus Colius volgens de toen heersende gewoonte onder geleerden) in 1599 de eerste Nederlandse wetenschappelijke reis naar Oost-Indië. Het plan van de reis is niet van Coolmans zelf afkomstig. Deze eer valt toe aan de Leidse hoogleraar in de anatomie en de *materia medica* Pieter Pauw (1564- 1617) en misschien ten dele ook aan Carolus Clusius, die toen al enkele jaren in Leiden woonde.

Pauw kreeg in 1589 opdracht van de Curatoren van de Leidse universiteit om onder meer de *materia medica* te doceren.[14] In 1598, na de dood van Dirck Outgaertsz. Cluyt, de directeur van de Leidse universiteitstuin, werd hij tevens belast met het beheer en het bestuur van de pas aangelegde tuin. Pauw werd toen voor de vraag gesteld, op welke wijze hij volgens

de eisen van zijn tijd het instituut van de Hortus Academicus kon uitbouwen tot een volwaardig centrum van onderwijs in de *materia medica*. [15] De beantwoording van een dergelijke vraag was hem wel toevertrouwd, want sinds 1589 had hij met grote energie het Leidse onderwijsinstituut voor de anatomie uit de grond gestampt. [16]

Allereerst stichtte hij in 1599 in de Hortus een museum voor de natuurlijke historie, dat gewoonlijk het „Ambulacrum” genoemd wordt. In het museum plaatste hij een kleine demonstratiecollectie van geneesmiddelen, die hij tijdens zijn professoraat in vroegere jaren had aangekocht. Voorlopig kon de overschietende ruimte van het gebouw ook gebruikt worden als winterplaats voor de kwetsbare planten uit de tuin. [17]

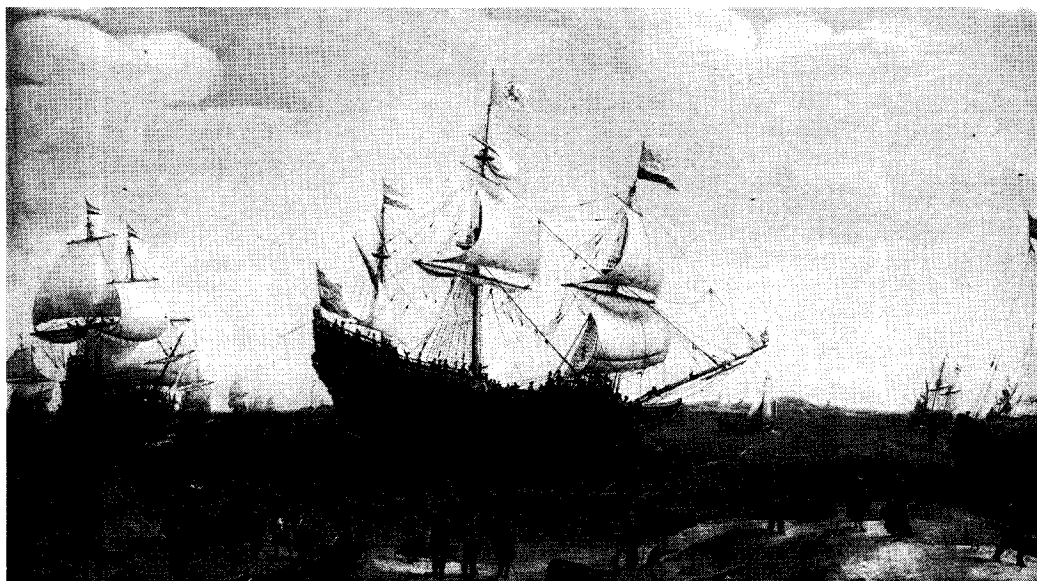
Maar Pauw's plannen gingen verder dan alleen de stichting van een museum. Hij wenste de kleine collectie uit te breiden met allerhande materiaal uit andere werelddelen, dat van enige betekenis voor de *materia medica* kon zijn. Daartoe maakte hij op handige wijze gebruik van het grote enthousiasme, dat in het jaar 1599 door de Republiek golfde, over de eerste kolossale winsten die werden gemaakt met de handelswaar die de tweede schipvaart naar Oost-Indië in het vaderland had gebracht. [18]

De eerste schipvaarten naar Oost-Indië werden gefinancierd door vennootschappen, waarvan de Oude Oost-Indische Compagnie te Amsterdam de belangrijkste was. Eerst in 1602 zouden alle bestaande vennootschappen onder aansporing van Johan van Oldebarnevelt samengebundeld worden tot de Verenigde Oost-Indische Compagnie, de V.O.C. Al tijdens de eerste schipvaart (1595-1597) onder leiding van Cornelis de Houtman verzamelden de opvarenden van de vloot op eigen gelegenheid *naturaliën* in de Oost, die bij hun terugkeer te Amsterdam grif van de hand gingen. Deze *naturaliën* trokken direct de aandacht van een kleine groep van geleerden. Clusius, die blijkens zijn vertalingen van de werken van Da Orta, Acosta en Monardes veel belangstelling voor de exotische *materia medica* had, gaf zich veel moeite om artsen, apothekers, chirurgen en particulieren te bezoeken, die de gelukkige bezitters van de meegebrachte *naturaliën* waren geworden. Hij eelde zich er op toe om zo veel mogelijk aantekeningen en afbeeldingen te verzamelen van wat hij in hun kabinetten aantrof. [19] Spoedig werd het hem duidelijk, dat de zeelieden nauwelijks geïnteresseerd waren in de voor artsen zo belangrijke gegevens over de geneeskrachtige werking, de bereiding en de toepassing van de *naturaliën*. De grotendeels samenvallende wetenschappelijke belangstelling van Pauw en Clusius, beiden verbonden aan de Leidse universiteit, doet vermoeden, dat zij in samenwerking met elkaar het plan bedacht hebben, dat Pauw in de zomer of de herfst van 1599 aan de Leidse Curatoren voorlegde. Hij verzocht toen aan het Curatorium om met de steun van de Staten van Holland en Westfriesland de bewindhebbers van de Oude Oost-Indische Compagnie te bewegen, één van de opvarenden van de zeilree liggende vloot te belasten met het onderzoek en het verzamelen van *naturaliën* in de aanloophavens ten behoeve van de Leidse Hortus en zijn museum. Eventueel zou Pauw ook genoeg nemen met een daartoe

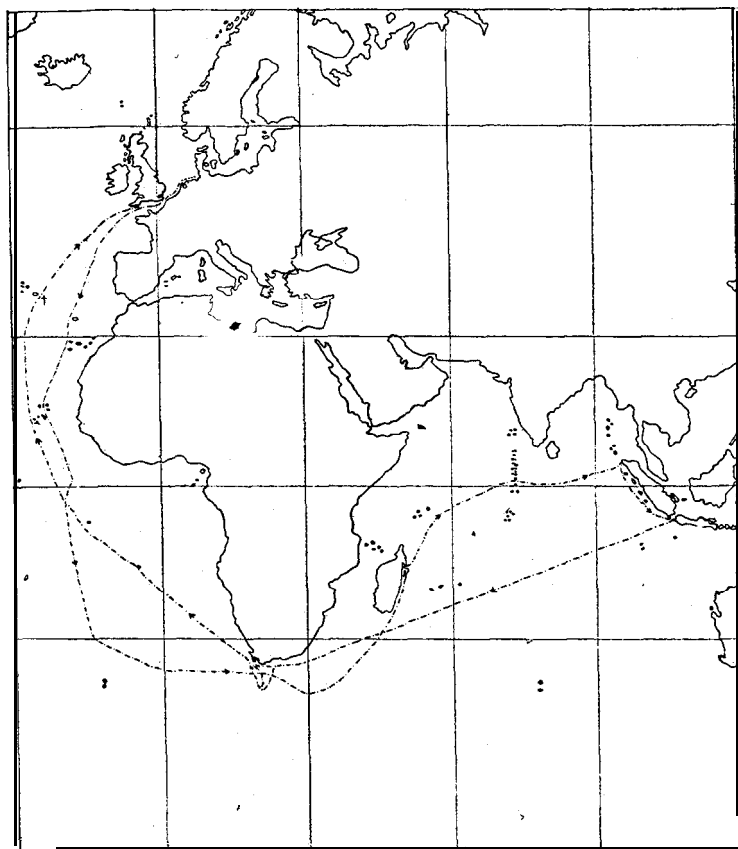
streckende opdracht aan de „Drogisten” van de vloot. Op 29 november 1599 behandelden de Staten zijn verzoek en zonden op die dag een brief aan de bewindhebbers, waarin zij het plan krachtig steunden (zie Bijlage 1).[20] Met de inschakeling van de Staten van Holland en Westfriesland deed Pauw een slimme zet. Enerzijds was de Leidse universiteit niet zo maar een stadsacademie, doch een landsacademie, die door de Staten gesubsidieerd werd. Anderzijds was de aanbeveling door de Staten van grote waarde, omdat de Compagnie er veel aan gelegen was om de Staten terwille te zijn. De Staten toch verleenden vrijdom van in- en uitvoerrechten aan de Oostinjevaarders en leenden ze bovendien kanonnen, handwapens en munitie uit ter bewapening van de schepen.[21] In hun brief aan de bewindhebbers lieten de Staten geen twijfel bestaan aan de ernst van hun aanbeveling: „hoewel wy nyet en twyfflen of [gy] en sult vande goed beneficien by den gemeenen Lande U L Compaignye geschiet sich in alder bescheidentheyt Jegens de voirs[egde] onse Universiteyt danckel [ijck] verthonen”.

De Compagnie had juist een maand tevoren, in oktober, onderhandeld met dr. Nicolaas Coolmans om tijdens de vierde schipvaart te fungeren als „docter, drogyst, en fiscael”.[22] Gezien het vervolg van deze geschiedenis moeten de bewindhebbers hem toen tevens belast hebben met de leiding van de eerste wetenschappelijke reis naar Oost-Indië.

In de brief van de Staten is er ook sprake van, dat Pauw aan de leider

Afb. 1. Het schip Mauritius (in het midden), waarmee dr. Nicolaas Coolmans naar Oost-Indië zeilde (1599-1601).

Afb. 2. Zeilweg van de vierde schipvaart (1599-1601).

van de reis een „Instructie” zou doen toekomen. Deze instructie schijnt verloren gegaan te zijn, maar wij mogen aannemen, dat zij van soortgelijke strekking was als de door Clusius in 1601 opgestelde „Memorie” voor een volgende vloot (zie Bijlage 2).[23] Vermoedelijk zal Pauw aangegeven hebben aan welke wetenschappelijke informatie over de naturaliën aandacht besteed moest worden en op welke wijze met name de verzamelde planten gedroogd en bewaard moesten worden.

Heenreis december 15 99—september 1600

Op 21 december 1599 verlieten twee eskaders de rede van Texel met bestemming Oost-Indië. Het ene eskader, uitgereed door de Oude Oost-Indische Compagnie, bestond uit vier schepen, nl. de *Mauritius*, de *Hollandia*, de *Friesland* en de *Overijssel*. Dit eskader stond onder bevel van Jacob Wilckens. Zijn vlaggeschip was de *Mauritius* (zie afb. 1), waarop zich ook Coolmans bevonden moet hebben.[24] Het andere eskader was uitge-

reed door de Nieuwe Brabantse Compagnie, eveneens te Amsterdam gevestigd, die kort tevoren een belangengemeenschap met de Oude Oost-Indische Compagnie had aangegaan. Over dit eskader, ook uit vier schepen bestaande, voerde Pieter Both het bevel.[25] De bedoeling was, dat beide eskaders elkaar een eindweegs zouden vergezellen om dan te proberen, ieder op eigen koers, Indië te bereiken. Helaas is er geen scheepsjournaal van de Mauritius bewaard gebleven, maar van de tocht naar Indië en het verblijf op Java wordt verhaald door een onbekend gebleven zeeman van de Overijssel in een scheepsjournaal, dat nimmer gepubliceerd is.[26]

De heenreis van het eskader van Wilckens verliep voorspoedig (zie afb. 2). Op 14 februari 1600 passeerde hij de evenaar en zeilde vervolgens in een wat ruim uitgevallen bocht in de richting van de zuidpunt van Afrika. Op 13 april bevond men zich ter hoogte van Kaap Agulhas, ten oosten van Kaap de Goede Hoop, waarna koers gezet werd naar de oostkust van Madagascar. In de dagen van de eerste schipvaarten was het niet de bedoeling om Kaap de Goede Hoop aan te doen, zoals wij zouden verwachten op grond van de latere gewoonte, maar de zeelui fourageerden toen meestal op Madagascar of een van de omliggende eilanden, alvorens de oversteek van de Indische Oceaan te wagen. Ter hoogte van 21° 30' Z.B. kreeg men op 10 mei 1600 dit eiland in zicht. Tevergeefs trachtte Wilckens hier op de kust te landen om verversingen in te slaan. De journaalschrijver van de Overijssel maakte toen van dit oponthoud gebruik om een profieltekening van Madagascar te maken (zie afb. 3). Daarna zeilde het eskader door naar het eiland Santa Maria voor de kust van Madagascar, ten zuiden van de Baai van Antongil. Van 16 tot en met 18 mei lag Wilckens voor dit eiland voor anker, waar men in grote haast limoenen, sinaasappels, melk, hoenderen, honing en brandhout verzamelde. Aangezien er geen vers water te vinden was, zeilde Wilckens op 13 mei de Baai van Antongil in, waar hij tot 3 juni voor anker ging. Hier werden de krachten verzameld om de oversteek naar Sumatra te wagen. Wij moeten aannemen, dat Coolmans tijdens deze rustpauze de vetplant *Sedum Madagascarium* (zie blz. 42, no. 9) vond.

Op 3 juni 1600 verliet het eskader Madagascar in de richting van Sumatra. De evenaar werd gepasseerd op 8 juli en 8 dagen later zeilde men tussen de Maldive-eilanden door. Op 31 juli ging men voor Atjeh, het bekende peperland in die tijd, voor anker. De onderhandelingen met de sultan van Atjeh om peper te kopen verliepen echter niet gunstig, zodat Wilckens reeds op 10 augustus weer vertrok. Men krijgt niet de indruk, dat Coolmans kans gezien heeft om op de kust van Atjeh materiaal te verzamelen, want de Atjehers warden de Hollanders bepaald niet vriendelijk gezind.[27] Verder ging de reis; nu naar Bantam op Java, dat Wilckens op 1 september 1600 bereikte. Daar trof hij zijn collega Both met twee schepen aan. Spoedig kregen zij daar gezelschap van een derde Hollandse vloot, nl. drie achtergebleven schepen van de tweede schipvaart van de oude Oost-Indische Compagnie onder leiding van

In 10 den meijne fregat een hiet enlant. inoogafher ende worden
 gefonden van onzen amtsdael om het land te befoen ofter eenige bequa
 me plaatsom maeken het welcke. en alvore enden liepen
 het land te naer op megen vanden fchone fande gheut onzer
 en my vermaamen gien geen gelegenheit om te veruorfen
 want het de akkomaet daer ontrent een fterfte fchiet
 en om het land fteet alre maet vol gebouet almen daer
 het land gheuet men fonder moegelich veel eenige enigen
 enden tot befoefte vordende fteet dan het en fonder
 niet met megen te leggen enden omte dattet geyuefchiet
 en de en het de een fchone fante gheut

Alder voortant fien het land van maedegafher almen
 en en tange fteet enden die hooge berg ontrent met
 met van en teit enden het land fteet fter al met
 n n o ende de en en een gheut fteet te reftion op
 een compas daer het fteet teit onderfchiet fteet
 befoen het maeken enden die fterfche fteet de 21 ghe

Afb. 3. Profiel van Madagascar.

Steven van der Hagen, die terugkerend van Ambon op 19 november 1600
 op de rede van Bantam het anker liet vallen. Aangezien er te Bantam
 niet zoveel lading te koop werd aangeboden, zonden Both en Wilckens
 ieder twee van hun sche en naar Sumatra respectievelijk Ambon om
 peper en kruidnagelen te ! emachtigen. Inmiddels hadden de drie bevel-
 hebbers overeenkomsten gesloten om gezamenlijk op de markt peper te
 kopen en elkaar niet in het bieden te beconcurreren.1281 Deze samen-
 werking zette zich voort in het besluit om tesamen ook de thuisreis
 te aanvaarden. Nadat de handel goed was verlopen, werd gewacht tot
 het aanbreken van het zeilseizoen van januari.[29] Op 14 januari 1601
 vertrokken de zeven overgebleven schepen uit Bantam huiswaarts.

Voor Coolmans is het maandenlange verblijf te Bantam een uitste-
 kende gelegenheid geweest om het verzoek van Pieter Pauw ten uitvoer
 te brengen. In de omgeving van Bantam moet hij de planten 4 t/m 8 en 10
 verzameld hebben (zie blz. 41-43).

Terugreis januari-eind 1601

Voor de wederwaardigheden van de thuisreis zijn wij aangewezen op het eveneens onuitgegeven scheepsjournaal van De Morgenster, een schip behorend tot het eskader van Van der Hagen.[30]

De gecombineerde vloot zeilde rechtstreeks vanuit Bantam naar Kaap de Goede Hoop, waar men echter van eind april tot begin mei te kampen kreeg met zware westelijke winden, zodat de vloot een eind zuidwaarts afdreef. Eerst op 4 juni 1601 arriveerde men op Sint Helena, waar men tot 12 juni voor anker ging. Clusius noemt in zijn „Exoticorum Libri Decem” geen planten van Coolmans afkomstig van dit eiland. Daarna zeilde de vloot zonder onderbreking naar Europa. Op 28 juni werd de evenaar gepasseerd. Toen, op 12 augustus 1601, op 36°-37° N.B.

ter hoogte van de Azoren — stierf dr. Nicolaas Coolmans. De schrijver van het scheepsjournaal van De Morgenster tekende toen aan: „Den 12 ditto een s[uit] westen wint ende den admyrael Willekens liet [e]n prinzen flag met het onster onderste booven waeyen het welcke ons waer vonderde maer waestonden[31] daer nae dat het was dat den doctoer was gestoruen want den admiral Willekens schoot 3 schooten ende ons admiral schoot met 3 schooten .”.

Dit eerbewijs voor een overledene, het hoogste dat in die dagen op onze vloten gebruikelijk was, viel niet bij iedereen in goede aarde. Op De Morgenster dreigde er onder het scheepsvolk een relletje los te barsten, toen de schipper aanstalten maakte om de admiraals te volgen met hun eresaluut. Het volk vond dit teveel eer. Wijselijk beperkte de schipper zich toen tot één kanonschot.[32]

Een paar dagen na dit trieste incident kreeg het schip van Van der Hagen averij aan het grootzeil, zodat op 18 augustus werd afgesproken, dat Both met zijn eigen schepen een eigen koers zou zetten, terwijl de eskaders van Van der Hagen en Wilckens bijeen zouden blijven. Ondanks zijn handicap slaagde Van der Hagen met zijn schepen erin om als eerste het vaderland te bereiken in de eerste dagen van september 1601.1331 Both en Wilckens arriveerden tegen het einde van dat jaar.[34]

De resultaten van de reis

Bij de behouden aankomst van Van der Hagen c.s. verkeerde men in de veronderstelling, dat zich op zijn schepen de nalatenschap van Coolmans zou bevinden. Reeds op 9 september 1601 zond de Senaat van de Leidse universiteit een dienaar naar de bewindhebbers van de Oude Oost-Indische Compagnie te Amsterdam met de volgende brief:

„Uwer E. achten wy en is niet onbewust het versouck van Heeren Staten in den jaren 1599 op U.E.E. ten dienste ende tot vordering van onse Universiteyt, te weten dat, nademael zekere schepen alsoo bij U.E.E. gedestineert tot de navigatie van Oost-Indien gereed laghen, het U.E.E. gelieven zoude, deur eenighe van de ghene die hem des

aengaende mochten verstaen, mede ghinghen ende in U.E.E. dienste waren, onse Universiteyt, den Hof van de medecijnen ende de mineraulx-plaatse te verzien ende stofferen van zaden, vruchten, bollen, wortelen, cruyden, bloemen, gommen, haersch, gedierte, opwerpsel van de zee ende diergelijcke, als in die landen zouden moghen ghevonden worden ons alhier ongewoon ende onbekend. Op welc versouck an U.E.E. datmael door dr. Paaui nu Rector onses Universiteyts uyt last van h.h. Staten ende Curateurs gedaen U.E.E. den selfden heeren ghelieft heeft te gheven (ook schriftelijk) belooft ende favorabel antwoordt ende toezegghinghe om t'zelfde te doen effectueren. Ende wy verstaen dat diezelfde schepen nevens andere ghelockelik haer reyse gedaen hebben, ende nu rede in bequaem haven (daer de Heere voor moet ghedancct wesen) zijn, hebben wel willen by desen aen U.E. versoecken het haer gelieve haer te quijten van de gedane beloften, ende onse Universiteyt zulx te verzorgen als U.E. ghoede ghunste ende gheneghentheydt tot welvaren ende vorderinghe vande zelfde is streckende. U verzeckerende dat alle 't selfde met behoorlicke danckbarheydt ende gedachtenisse van ons zal ontfanghen ende registreert, ook den h. Staten vertoont ende voorgedragen werden. Brengher deses is des Universiteyts dienaar, die wy te dien eynde aen U.E. hebben afgevaardight, U.E. aanbiedende onse vermogen tot dienst ende avantage van uwe Compaignie. Hier mede enz. 9 Sept. 1601".[35]

Eerst toen het eskader van Wilckens was binnengelopen, konden de bewindhebbers voldoen aan het verzoek van de Senaat. Zij overhandigden Pieter Pauw toen de door Coolmans verzamelde naturalïen. Uit de mededelingen van Clusius over de meegebrachte naturalïen (zie blz. 39-43) is niet steeds duidelijk, of ze aan Pauw privé dan wel aan Pauw als directeur van de Leidse Hortus gegeven zijn. Maar bij de twee bamboestokken „*Harundo Indica*” (no. 1), vertelt Clusius als bijzonderheid, dat ze in de „porticus” (het museum) van de Hortus hingen. Wij mogen hieruit afleiden, dat ook de andere naturalïen die aan Pauw geschonken zijn in het „*Ambulacrum*” opgesteld werden.

Jammer genoeg is er geen volledige opsomming van Coolmans' verzameling bewaard gebleven. Weliswaar gaf Pauw aan Clusius de gelegenheid om de meegebrachte naturalïen te inspecteren, maar Clusius vond waarschijnlijk alleen de meest interessante planten de moeite waard om ze in zijn „*Exoticorum Libri Decem*” te vermelden en af te beelden, waarbij hij zich niet heeft uitgelaten over mineralen en dieren die Coolmans gevonden zou hebben. De planten, waarover Clusius schreef, de nummers 4 t/m 10, waren door Coolmans keurig tussen papier in een mandje te drogen gelegd. Dientengevolge zijn de meeste door Clusius afgebeelde planten duidelijk platgedrukt. Tot Clusius' verdriet had Coolmans alleen bij „*Sedum Madagascaricum*” (no. 9) een beschrijving gevoegd en bij de naamloze plant (no. 10) slechts een korte aantekening geschreven. Dit wekt het vermoeden, dat Coolmans op de terugreis naar patria door de dood is overvallen, toen hij bezig was met het bewerken van zijn aante-

keningen. De overige planten moest Clusius toen zelf aan de hand van de meegebrachte gedroogde exemplaren beschrijven, een bezigheid waarmee hij, zonder die planten ter plaatse en in levende lijve gezien te hebben, verre van gelukkig was. Over de geneeskrachtige werking van die planten kon hij uiteraard helemaal niets mededelen. Een en ander zal de reden geweest zijn, dat hij nog voor het einde van het jaar 1601 een uitvoerige instructie over het verzamelen van naturaliën en van wetenschappelijke informatie opstelde voor een volgende handelsvloot die naar de Oost zou vertrekken. Ondanks zijn nauwelijks verholen teleurstelling over de wetenschappelijke waarde van Coolmans' reis hebben wij toch aan Clusius de enige publicatie van de resultaten, al zijn het er slechts een handvol, van de eerste Nederlandse wetenschappelijke reis naar Oost-Indië te danken.

Behalve de naturaliën van Coolmans bracht de gecombineerde vloot in 1601 nog meer zaken uit Oost-Indië mee, die Clusius de moeite waard vond om ze te beschrijven. Zij zijn op eigen gelegenheid verzameld door andere opvarenden van de vloot, zoals dr. Lambertus Hortensius, scheepsarts op De Maan,[36] en Ijsbrand Hieronymusz., de scheepschirurgijn op De Zon,[37] beide schepen behorende tot het eskader van Steven van der Hagen, dat reeds in september 1601 gearriveerd was. Evenals bij de thuiskomst van de eerste schipvaart in 1597 raakten deze naturaliën veelal in particuliere handen. De bewindhebbers van de Oude Oost-Indische Compagnie wisten alleen beslag te leggen op twee lange bamboestokken en een grote „*Peregrinus fructus tetragone*”, welke zij aan Pieter Pauw schonken.1381 Iponbekende wijze kwam hij toen ook nog in het bezit van twee andere exotische vruchten.[39] De beide bamboestokken werden spoedig de trots van het Leidse museum. In 1610 beeldden Woudanus en Cloucq ze af op hun gravure van de Leidse Hortus (zie afb. 8).[40] Sindsdien fungeerden de stokken als vaste attributen op de talrijke nabootsingen van deze gravure.[41] Andere naturaliën, die door de schepelingen waren meegebracht buiten de officiële wetenschappelijke reis om, raakten in het bezit van particulieren, zoals de apothekers Franciscus Peninius, Walichius Syvertsz, en Petrus Garet, en de chirurgijn Johannes Langhe, van wie Clusius enkele exemplaren ten geschenke kreeg of ze mocht lenen voor nadere studie.[42]

Samenvattend kan men zeggen, dat de eerste Nederlandse wetenschappelijke reis naar Oost-Indië in zo verre aan haar doel beantwoord heeft, dat de *materia medica*-collectie in het museum voor de natuurlijke historie in de Leidse Hortus verrijkt werd met enkele door Nicolaas Coolmans uit Madagascar en Bantam verzamelde exotische naturaliën. Aan de andere kant betreurde Clusius het ontbreken van uitvoerige aantekeningen bij de gedroogde planten, waardoor de wetenschappelijke waarde vrij gering was. Het museum werd ook nog uitgebreid met een paar planten die gelijktijdig door andere opvarenden uit de Oost werden aangevoerd, waaronder de beroemd geworden bamboestokken. Het onmiddellijke gevolg van deze reis was, dat Clusius

een scherp geformuleerde instructie voor het verzamelen van naturaliën en wetenschappelijke informatie in het Verre Oosten opstelde.

Tot slot ben ik enige verantwoording schuldig over de onderstaande lijst van 11 planten, die in 1601 deels door Coolmans en deels door de andere opvarenden uit de Oost naar patria zijn gebracht en die uiteindelijk in het Leidse „Ambulacrum” beland zijn.

Ik heb aangegeven de oude naam, waaronder Clusius de plant bespreekt in zijn „Exoticorum Libri Decem” en ook datgene wat hij over de herkomst van de betrokken plant meedeelt. Verder wordt vermeld de moderne wetenschappelijke naam, die dr. R. C. Bakhuizen van den Brink (Rijksherbarium, Leiden), expert op het gebied van de Javaanse plantenwereld, zo vriendelijk was voor mij na te zoeken op grond van Clusius' beschrijvingen en afbeeldingen. Aan de hand van d'fens identificaties heb ik uit de tegenwoordige botanische literatuur enkele aanvullende gegevens geput.

In het algemeen meent dr. Bakhuizen van den Brink, dat de nummers 1 t/m 8 en 10 ook in het verleden aangetroffen konden worden op Java. Meer in het bijzonder meent hij verder, dat de nummers 4 t/m 8 en 10, de planten die Coolmans verzameld heeft, zeer wel in de omgeving van Bantam, waar Coolmans lange tijd vertoefde, gevonden kunnen zijn.

1. *Harundo Indica*

Bambusa vulgaris Schrad., een 15 tot 20 meter hoge bamboe-soort, die van oorsprong niet inheems is op Java, maar die daar veel wordt aangeplant.[43] Clusius schrijft, dat in 1601 zeer lange exemplaren per schip uit Oost-Indië kwamen. Twee ervan hingen volgens hem in de „porticus” (museum) van de Leidse Hortus. Het kleine exemplaar was 26 Romeinse voeten (± 770 cm) lang, 17 duimen (± 42 cm) dik en had 19 internodiën; het grotere exemplaar was 1 1/2 voet langer (dus ruim 810 cm lang), 1/3 duim dikker (dus ruim 43 cm dik) en had één internodium meer.1441 Beide stukken werden, aldus Clusius, door kooplieden van de Compagnie geschonken aan Pieter Pauw in het jaar dat hij rector van de Leidse universiteit was, d.w.z. in de periode februari 1601–februari 1602.[45]

De Duitse reiziger Gotfried Hegenitius zag deze bamboestokken nog omstreeks 1627 in het museum toen hij Leiden bezocht.[46]

2. *Peregrinus fructus tetragone*

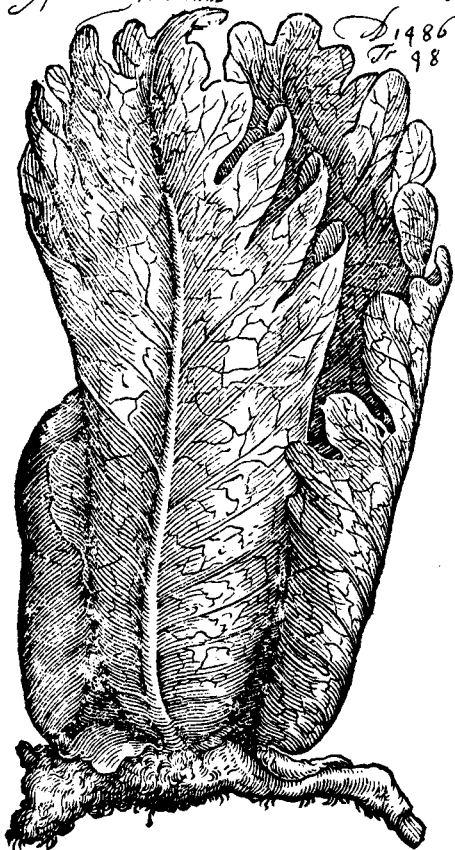
De vrucht van *Barringtonia asiatica* (L.) Kurz, een 5 tot 17 meter hoge boom op de zandige of rotsige stranden van Java, soms ook gekweekt.[47] Clusius vertelt, dat de Hollanders die in september 1601 uit Java en de Molukken terugkeerden te Amsterdam over deze vrucht spraken. Pauw kreeg toen een groot exemplaar van de Compagnie, terwijl Clusius zelf een

kleiner exemplaar ten geschenke kreeg van de Amsterdamse apotheker Walichius Syvertsz., die deze op zijn beurt had ontvangen van IJsbrand Hieronymusz. bij diens terugkeer van de reis.1481

3. *Exotici fructus anno M.DC.I relati* (het 3de en 4de exemplaar)

Vermoedelijk vruchten van *Jatropha curcas* L., een 1 1/2 tot 3 meter hoge struik, oorspronkelijk uit tropisch Amerika afkomstig, maar al vroeg ingevoerd op Java, waar hij als natuurlijke omheining dienst doet.[49] Volgens Clusius bevonden zich onder de vele exotische vruchten die in 1601 uit Oost-Indië werden aangevoerd twee vruchten die Pauw aan hem leende om ze te beschrijven.[50]

Polypodium Indicum EXOTICORVM

Afb. 4.
„Polypodium Indicum”.

4. *Polypodium Indicum* (Afb. 4)

Een *Drynaria*-soort, vermoedelijk *Drynaria quercifolia* J. Sm., een 70 tot 180 cm. hoge varen uit de Javaanse cultuurgebieden.[5 11 Clusius vermeldt, dat deze en de volgende zes planten, die in 1601 uit Oost-Indië waren meegebracht en die door dr. Nicolaas Coolmans waren verzameld, tussen papier in een mandje lagen. Pauw kreeg deze planten in het jaar dat hij rector was; zie ook no. 1.[52]

Afb. 5. „*Pentaphyllum Indicum*”

5. *Pentaphyllum Indicum* (Afb. 5)

Vermoedelijk *Tacca palmata* Bl., een 20 tot 75 cm hoog overblijvend kruid, dat bij de kampongs van Java groeit.[53]

6. *Solani Indici* genus

Een *Solanum*-soort, vermoedelijk *Solanum verbascifolium* L., een 2 tot 4 meter hoge struik langs de wegen en velden van Java.[54]

7. *Elleborinus fortè* genus

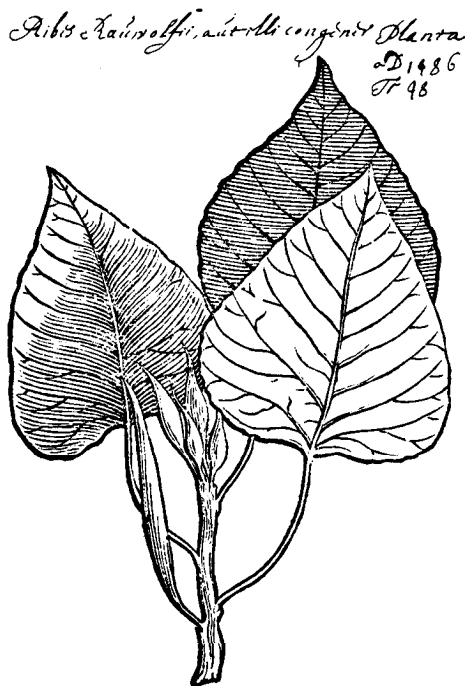
Vermoedelijk *Dendrobium crumenatum* Swartz, een 50 tot 110 cm hoge orchidee uit het open bos van Java.[55]

8. An *Ribes Rauwolfii*, aut *illi congener planta?* (Afb. 6)

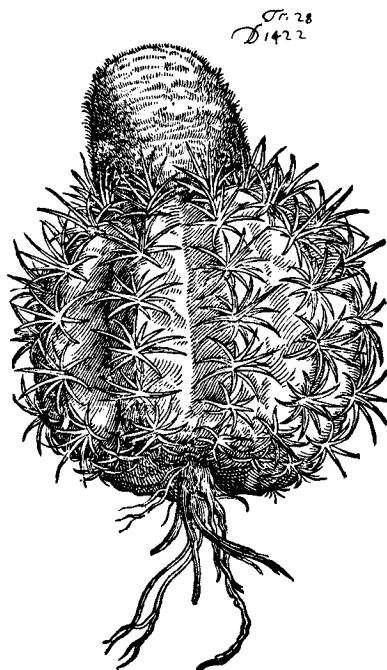
Omalanthus populneus (Geisel) Pax, een 3 tot 13 meter hoge boom, groeiend in het open gemengde bos en in het kreupelhout van Java.[56]

9. *Sedum Madagascarium*

Een *Kalanchoe*-soort, vermoedelijk *Kalanchoe pubescens* Baker, een 100 cm hoge, overblijvende vetplant op Madagascar.[57]

Afb. 6. „An *Ribes Rauwolfii*, aut *illi congener planta?*”

Afb. 7. „Echinomelocactus”.

10. zonder naam

Vermoedelijk *Blumea lacera* (Burm. f.) DC., een wat kleverig, sterk geurend, 20 tot 250 cm hoog kruid met lichtgele bloemen uit de Javaanse cultuurgebieden.[58] Clusius heeft deze plant geen naam gegeven, maar Coolmans had op het papier geschreven: „An Conyza odorata, aut Helenium alterum *Salviae Odorem spirans?*”.[59]

II. *Echinomelocactus* (Afb. 7)

Melocactus communis Lk. & O., een cactus van de West-Indische (!) eilanden.[60] Clusius heeft vele exemplaren van deze cactus, afkomstig van het eiland Maio, gezien in 1601, toen de Hollandse zeelui terugkeerden; in september zag hij een exemplaar bij Pauw.[61]

Maio is een van de Kaap-Verdische eilanden. Misschien heeft een van de schepen van de gecombineerde vloot dit eiland aangedaan op de thuisreis. Hoewel deze cactus een Amerikaanse en geen Afrikaanse soort is, kan het mogelijk zijn, dat de plant door de 16de-eeuwse intercontinentale handel op Amerika, die deels via de West-Afrikaanse eilanden liep, op Maio verzeild is geraakt.

BIJLAGE 1 (zie aant. 20)

Op tversouck vande Curateurs vande universiteyt ende Burgemrn van Leyden gedaen ten Dienste vande Universiteyt ende studenten daerinne frequenterende Is Geordonneert te schryven aenden Commisen vande Compaignye der schepen gaende nair Indien alse hier naevolcht Eersame voersieninghe Discrete

Vanwegen die van de Universiteyt tot Leyden is ons aengedient dat zy ter eere vande selve universiteyt ende dienst vande studenten daer inne frequenterende doen maecken hebben een Cruyt of medicynhoff tamelicken voirzyen wesende van alle simplicien hier te Lande vintbaer ende vorder gaerne syen soudent, dat den voirs hoff mit eenighe Indiaensche Cruyden, zaeden, blommen, gommen, wortelen ende dyergelycke de mineraelpaetze mit eenige speceryen, drogeryen ende minerael dingen vuyt Indien commende zoude moegen vercyrdt worden Tot dyen eynde aen ons versouckende dat by onse intercessie hem soude moegen toegelaten worden yemant vande gheenen die miten 2 schepen naer Indien zullen gaen te verwilligen, ommé ter plaetz aldair de voors schepen zullen aendoen diergelycke simplicien te versamelen ende hier te Lande te brenghen volgende de Instructie die Petrus Paeu prefectus vanden selven hoff hem zoude medegeven Of dat de Drogisten duer eenighe U L tot dyen eynde worden overgezonden, De voors universiteyt van elcx der simplicien voors by hen mede te brengen wilden deelachtich maecken, Waerinne hoewel wy nyet en twyffeln of en sult vanden goede beneficien by den gemeenen Lande U L Compaignye geschiet sich in alder bescheydentheyt Jegen de voirs onse Universiteyt danckel verthonen Hebben nochtans nyet willen naerlaten de voirs saicke U L hooch te recommanderen vant versouck die vande selve onse Universiteyt sulcx in haere goede voornemen te accommanderen Dat wy veroirzaict moegen worden ter gelegendertyt dese saicke zulcx aen U L compaignye weder terkennen.

BIJLAGE 2 (zie aant. 23, naar F. W. T. Hunger 1927 (Dl. 1), blz. 267)

Memorie voor die Appotteckers ende Chijrurgins die den Jaer 1602 op de vlote naer Oost Indien vaeren sullen.

Dat zij mede brenghen tusschen pampier geleyt tacxkens met haer blaederen ende vruchten ende bloemen waert mogelijk, van: muscaten nooten beyde soorte mannekens ende wijfkens, swartepeper, witte peper, lange peper betle, cubeben, mangas, mangostoncs, ende diergelijcke boonen van eene soorte cattoen dat bij Bantam wast met tacxkens ende bladeren ende te vraegen hoedat sij daer noemen.

Item tacxkens van alle soorte van boomen die vremd syn, ende daer wassen met bloemen bladeren ende vruchten, soo mogelyck was de fatsoen vande boomen te teecken, oft sij groot ofte cleyn syn, Inde winter groen blijven ofte niet. Haer naeme op haer maniere, ende waer toe sij te gebruycken.

Dan alle dese dingen moet men weten, om wel te connen beschrijven.
Men vindt oock in zee sommich gewas, gelijck cleyne boomkens van
diversche soorten ende couleuren die vreemt omte sien sijn, die waren
oock goet met gebracht.

Item diversche soorten vremde visch, wan sij niet groot waeren.

In somma die neerstich sijn, sullen genoch vinden ommet te brengen.

Daer wassen oock veele andere boomen ende vruchten die dienen met
gebrocht te werden, als men den naeme wist, ende waertoe sij goet sijn.

LITERATUUR

- Babinger, F., 1913: Leonhard Rauwolf, ein Augsburger Botaniker und Orientreisender des sechzehnten Jahrhunderts, in *Archiv für die Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik*, Dl. 4, blz. 148-161.
- Backeberg, C., 1966: *Das Kakteenlexikon. Enumeratio diagnostica Cactacearum*. 741 blz., ill. (Jena: Gustav Fischer Verlag).
- Backer, C. A., & R. C. Bakhuizen van den Brink 1963-1968: *Flora of Java (Spermatophytes only)*. 3 Dln. (Groningen: P. Noordhoff).
- Backer, C. A. & O. Posthumus 1939: *Varenflora voor Java. Overzicht der op Java voorkomende varens en varenachtigen, hare verspreiding, oekologie en toepassingen*. xlvii, 370 blz., ill. (Buitenzorg: 's Lands Plantentuin).
- Becher, W., 1937: *Pes*, in *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Dl. 37, kol. 10851086.
- Béguinot, A., 1923: *Prospero Alpino*, in *Gli Scienziati Italiani dall' inizio del medio evo ai nostri giorni*, Dl. 1 (uitg. door A. Micheli), blz 84 90 (Roma: Casa Editrice Leonardo da Vinci).
- Berendes, J., 1902: *Des Pedanios Dioskurides aus Anazarbos Arzneimittellehre in fünf Büchern. übersetzt und mit Erklärungen versehen*. viii, 572 blz. (Stuttgart: Ferdinand Enke).
- Bijlsma, R., 1927: *De Archieven van de Compagnieën op Oost-Indië 1594-1603*, in *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven*, Dl. XLIX (1), Jrg. 1926, blz. 173-224.
- Carano, E., 1933: *La botanica in Roma e nel Lazio*. 38 blz., ill. (Roma: Casa Editrice Leonardo da Vinci).
- Clusius, C., 1605: *Exoticorum Libri Decem: Quibus Animalium, Plantarum, Aromaticum, aliorumque peregrinorum Fructuum historiae describuntur: Item Petri Bellonii Observationes*. . xiv, 378, (8), 52, (26), xii, 242 blz., ill. (Ex Officinâ Plantinianâ Raphelengii).
- Colenbrander, H. T., 1925- 1926: *Koloniale Geschiedenis*. 3 Dln. ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff).
- Dannenfeldt, K. H., 1968: *Leonhard Rauwolf, sixteenth-century physician, botanist and traveller*. 321 blz., ill. (Cambridge: Harvard U.P.).
- Fuchs, L., 1543: *New Kreüterbuch* (Basell: Michael Isingrin), gevolgd door H. Marzell: *Leonhart Fuchs und sein New Kreüterbuch* (1543), 80 blz.
- reprint van R. F. Roehlers *Antiquarium*, Leipzig (1938).
- Gerstinger, H., 1970: *Dioscurides Codex Vindobonensis Med. Gr. I der Österreichischen Nationalbibliothek. Kommentarband zu der Faksimileausgabe*. ix, 94 blz., ill. (Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt).
- Hegenitius, G., 1630: *Itinerarium Frisio-Hollandicum*. 177, (3) blz. (Lvgd. Batavor. Ex Officina Elzeviriana).
- uitgegeven tezamen met A. Ortelius: *Itinerarium Gallo-Brabanticum*.
- Heniger, J., 1969: *Der wissenschaftliche Nachlass von Paul Hermann*, in *Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg*, Dl. XVIII, blz. 527-560, ill.
- Hunger, F. W. T., 1927, 1942: *Charles de l'Escluse (Carolus Clusius) Nederlandsch Kruidkundige 1526-1609*. 2 Dln. ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff).

- Jacobsen, H., 1954, 1955: Handbuch der sukkulenten Pflanzen. 3 Dln. (Jena: Gustav Fischer Verlag).
- Jonge, J. K. J. de, 1862:1888: De Opkomst van het Nederlandsch Gezag in Oost-Indië. Verzameling van onuitgegeven stukken uit het Oud-Koloniaal Archief. 13 Dln. ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff/Amsterdam: Frederik Muller).
- de delen 11 t/m 13 zijn uitgegeven door M. L. van Deventer.
- Keunig, J., 1938: De Tweede Schipvaart der Nederlanders onder Jacob Cornelisz. van Neck en Wybrant Warwijck 1598-1600. Journalen, documenten en andere bescheiden. Deel 1. cxiv, 183 blz., ill. ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff).
- Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging, Dl. XLII.
- Marzell, H., 1938, zie L. Fuchs 1543.
- Meursius, J., 1625: Athenae Batavae sive, De Vrbe Leidensi, & Academia, Virisque claris; qui utramque ingenio suo, atque scriptis, illustrarunt: Libri Dyo, xlii, 35 1 blz., ill. (Lvgdvni Batavorvm, Apud Andream Cloucqium, et Elsevirios).
- Molhuysen, P. C., 1913-1924: Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit. 7 Dln. ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff).
- Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, 1911-1937. 10 Dln. (Leiden: A. W. Sijthoff).
- Schoute, D., 1929: De geneeskunde in den dienst der Oost-Indische Compagnie in Nederlandsch-Indië. 347 blz. (Amsterdam: J. H. de Bussy).
- Sirks, M. J., 1915: Indisch Natuuronderzoek. xi, 303 blz., ill. (Amsterdamsche Boek- en Steendrukkerij v/h Ellerman, Harms & Co.).
- Smit, P., 1969: Paul Hermann (1646-1695). Ein Vertreter der niederländischen Botanik des 17. Jahrhunderts, in Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg 1969 (2), blz. 69-88, ill.
- Terpstra, H., 1938: De Nederlandsche Voorcompagnieën, in Geschiedenis van Nederlandsch Indië (ed. F. W. Stapel), Dl. 2, blz. 272-475, ill. (Amsterdam: N.V. Uitgeversmaatschappij „Joost van den Vondel”).
- Veendorp, H. & L. G. M. Baas Becking 1938: Hortvs Academicvs Lygdvno-Batavvs 1587-1937. 218 blz., ill. (Harlemi ex Typographia Enschedaiana).
- Witkam, H. J., 1969-1972: De dagelijkse zaken van de Leidse Universiteit van 1581 tot 1596. 6 Dln. (Leiden).
- stencil.

AANTEKENINGEN

1. M. J. Sirks 1915, blz. 4-61; voor Hermann zie J. Heniger 1969 en P. Smit 1969.
2. Zie bv. M. J. Sirks 1915, blz. 5.
3. Een goede samenvatting van het leven en werk van Jacob Bontius wordt gegeven door D. Schoute 1929, blz. 119-136.
4. De mineralen, planten en dieren in „De Materia Medica” van Dioskorides zijn uitvoerig besproken door J. Berendes 1902. Van Galenos' werk over de materia medica bestaat een dergelijke studie niet.
5. F. W. T. Hunger 1927 (Dl. 1), blz. 93-94, 97-98, 105-107, 128-129, 153-155, 208-210, 282-293.
6. De eerste druk, in het Latijn, verscheen in 1542 onder de titel „De Historia Stirpium Commentarii Insignes”. Een jaar later, in 1543, verscheen een Duitse uitgave, „New Kreüterbuch”. Zie voor Fuchs' poging tot identificatie van de planten van Dioskorides vooral H. Marzell's artikel bij de reprint van „New Kreüterbuch” in 1938, blz. 15 e.v.
7. K. H. Dannenfeldt 1968, passim.
8. Zie F. Babinger 1913, blz. 157-159; deze verwijzing dank ik aan de Heer L. Vogelenzang, bibliothecaris van het Rijksherbarium te Leiden. Het herbarium van Rauwolf, bekend onder de signatuur Codex Vossianus Germanicus in Folio, Tom. 1-4, omvat vier delen van verschillende formaten. In het vierde deel bevinden zich de planten van zijn reis in het Nabije Oosten.
9. Zie A. Béguinot 1923.
10. Ook heden ten dage zijn vele identificaties in „De Materia Medica” van Dioskorides niet zeker; zie J. Berendes 1902, blz. 4-5, en H. Gerstinger 1970, blz. 10.

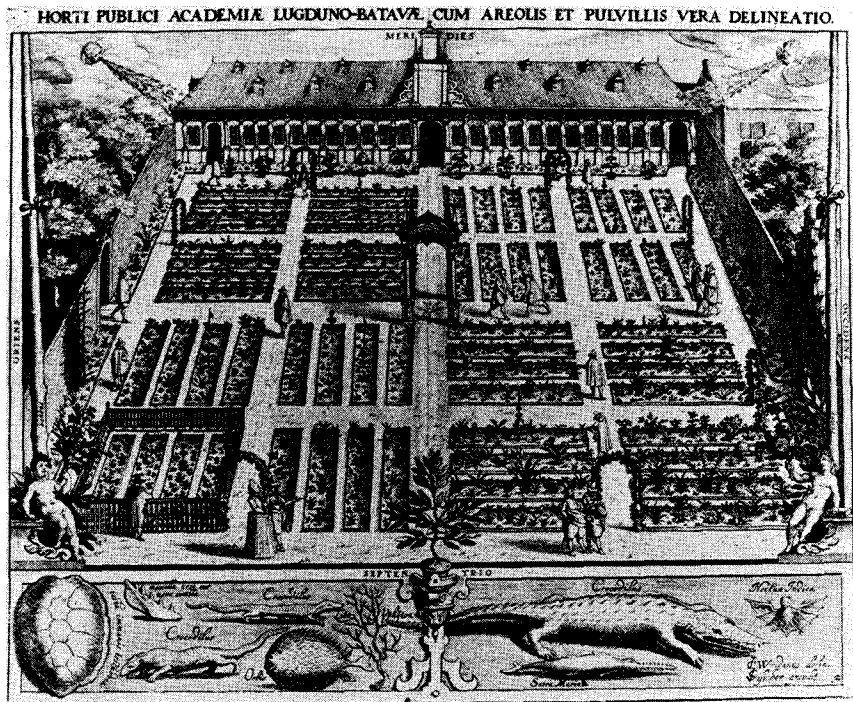
11. F. W. T. Hunger 1927 (DI. I), blz. 328-331.

12. De Romeinse leerstoel „*Lectura simplicium*” werd opgericht door paus Leo X; de eerste „*Lettore dei Semplici*” was Giuliano da Foligno (E. Carano 1933, blz. 8).

13. Het „*Museo di Storia Naturale*” in Rome werd in 1576 gesticht door de toenmalige directeur van de botanische tuin Michele Mercati (E. Carano 1933, blz. 10).

14. J. E. Kroon 1911, blz. 131, Bijlage VI; P. C. Molhuysen 1913 (DI. I), blz. 55.

15. De Leidse Hortus Academicus werd gesticht in 1587, maar eerst in 1594 aangelegd door Cluyt onder supervisie van Clusius (H. Veendorp & L. G. M. Baas Becking 1938, blz. 25, 36).

Afb. 8. Leidse Hortus Academicus in 1610; lmks en rechts de twee bamboestokken met het opschrift „bandus”.

16. H. J. Witkam 1972 (DI. 3, Bijlage), blz. 35'-38'.

17. H. J. Witkam 1971 (DI. 2), blz. 28-29, no. 344: ordonnantie om Pieter Pauw van december 1592; P. C. Molhuysen 1913 (DI. I), blz. 119: resolutie van Curatoren van 8 februari 1599, waarin het besluit van Curatoren om een „galerie” te bouwen ter bescherming van hoogleraren, studenten e.a. tegen de regen en van planten tegen de winterkoude; idem, blz. 229*-230*: gespecificeerde rekening van Pieter Pauw van 14 september 1594 voor de aanschaf van simplicia ten behoeve van het medisch onderwijs.

Dat het „*Ambulacrum*” ook als museum dienst deed, blijkt uit Pauw's request van 1599 aan de Staten van Holland en Westfriesland (zie Bijlage 1 en aant. 20), waarin het „*Ambulacrum*” aangeduid wordt als „*mineraelplaeze*”, waar specerijen, drogerijen en mineralen bijeengebracht moesten worden.

18. H. Terpstra 1938, blz. 336-367.
19. Clusius publiceerde zijn gegevens over de naturaliën, die met de eerste **schipvaart** (1595- 1597) naar Nederland kwamen, verspreid in zijn „**Exoticorum Libri Decem**” (1505), blz. 8-9, 11, 14, 15, 24, 29, 36-40, 57, 64, 68, 70, 73, 94(?), 97; over de naturaliën van de tweede schipvaart (1598- 1599) schreef hij in hetzelfde werk op blz. 12, 15, 24(?), 67, 95. 97(?), 99-100.
20. A.R.A., Archief van de Staten van Holland en Westfriesland inv. no. 36. Minuutresoluties van de Staten van Holland en Westfriesland, 2.5 oktober 1599-19 oktober 1601, fol. 21^v: Vergadering van 29 november 1599. Zie voor de tekst van de resolutie Bijlage 1.
21. H. Terpstra 1938, blz. 322, 381.
22. A.R.A., Archief van de Compagnieën op Oost-Indië, 1594-1603, inv. no. 27, Klad-resolutieregister van Bewindhebbers der Oude Oost-Indische Compagnie en van de Bewindhebbers-Collegianten tot de aanneming van volk, 9 november 1598-31 januari 1601, fol. 17 : Vergadering van 11 oktober 1599: „**Den** 11 oktober zijn gelast te **handelen** met den doctor Nicolaus Collius Jan Poppe, Jonscheyn en Grotenhuis — en hem antenemen voor Compagnie docter, drogyst en **fiscael**”.
23. Coolmans was juist teruggekeerd met de tweede schipvaart naar Oost-Indië (1598-1599); hij diende toen al: advocaat-fiscaal van de vloot, varende op de Mauritius. De fiscaal van de vloot trad bij halsmisdaden op als openbare aanklager uit naam van prins Maurits (J. Keunig 1938, blz. LXXXIII, LXXV, LXXVII, LXXXVII).
24. De aanwezigheid van Coolmans als scheepsarts van de vloot van de vierde schipvaart en van dr. Hortensius in dezelfde functie op de vloot van de derde schipvaart (zie blz. 32 en aant. 36), beiden reeds vóór het jaar 1600, weerlegt de mening van D. Schoute 1929, blz. 61: „dat de doktoren zich niet aanboden voor den scheepsdienst”.
25. A.R.A., Koloniaal Archief inv. no. 959[4]: „**Memorie** voor die A. potteckers ende Chijrurgins die den Jaer 1602 op de vlote naer Oost Indien vaeren sullen”, 1 blad; zie voor de volledige tekst Bijlage 2.
26. Blijkens een brief van Dirk van Os aan Clusius, van 14 december 1601, moet deze „**Memorie**” reeds vóór de datum van deze brief geschreven zijn (F. W. T. Hunger 1927 (Dl. 1), blz. 267). Aangezien Clusius eerst na de terugkeer van het eskader van Jacob Wilckens, in de eerste dagen van december 1601, de gebrekkige aantekeningen van Coolmans onder de ogen gehad kan hebben, moet hij als reactie daarop nog in december 1601 de „**Memorie**” samen-gesteld hebben (zie ook blz. 37-38).
27. In de regel bevond de fiscaal zich in de onmiddellijke omgeving van de admiraal op het vlaggeschip. De Mauritius werd gebouwd in 1594, mat 230 last, bood ruimte aan een bemanning van 85 koppen en voerde tijdens de tweede schipvaart 28 stukken geschut. Het schip was genoemd naar de stadhouder prins Maurits. Het had reeds een indrukwekkende staat van dienst achter de rug, want in de eerste en tweede schipvaarten diende het als vlaggeschip (H. Terpstra 1938, blz. 321-322, 355; J. Keunig 1938, blz. LVIII, LXI).
28. Pieter Both zou later de eerste gouverneur-generaal van Nederlands Oost-Indië, 1609-1614, worden. Hij verdronk in 1615 op de thuisreis bij een schipbreuk op de kust van Mauritius (Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek 1914 (D. 3), kol. 152-156).
29. A.R.A., Archieven van de Compagnieën op Oost-Indië, 1594-1603, inv. no. 109. Zie ook R. Bijlsma 1927, blz. 206. Een kort verslag van deze schipvaart, gedurende de periode 21 december 1599-27 november 1600, gaf ook Cornelis van Eemskerck in zijn ongedateerde brief aan de bewindhebbers van de Oude Oost-Indische Compagnie, gepubliceerd in J. K. J. de Jonge 1864 (Dl. 2), blz. 467-470.
30. H. Terpstra 1938, blz. 426.
31. Both en Wilckens sloten deze overeenkomst op 25 september 1600. Van der Hagen, die pas naderhand voor Bantam verscheen, sloot zich op 27 november hierbij aan (H. Terpstra 1938, blz. 423-427).
32. De meest geschikte maanden om de thuisreis aan te vangen waren oktober en december/januari (H. T. Colenbrander 1925 (Dl. 2), blz. 222-223).
33. A.R.A., Archieven van de Compagnieën op Oost-Indië, 1594-1603, inv. no. 87. Volgens R. Bijlsma 1927, blz. 201, werd dit journaal mogelijk geschreven door Guert Backer, commies op De Morgenster.
34. „**waer vonderde maer waestonden**”, lees: verwonderde maar verstonden.
35. A.R.A., Archieven van de Compagnieën op Oost-Indië, inv. no. 87, blz. 40.

33. Het scheepsjournaal van De Morgenster eindigt op 4 september 1601, de dag waarop de Hollandse loodsen aan boord zouden komen.
34. R. Bijlsma 1927, blz. 201 e.v., 218.
35. P. C. Molhuysen 1913 (Dl. 1), blz. 406*-407*, no. 348.
36. Dr. Hortensius bracht onder meer een takje van „*Piper longum*” en een stukje van „*Canella vilior Javaica*” mee, welke hij aan Clusius gaf (C. Clusius 1605, blz. 20, Lib. 1, Cap. XX, en blz. 78; Lib. IV, Cap. II).
37. IJbrand Hieronymusz. bracht een kleine „*Peregrinus fructus tetragone*” mee (zie no. 2 op blz. 39-40); bovendien gaf hij Clusius inlichtingen over „*Lanifera arbor peregrina*” (C. Clusius 1605, blz. 13, Lib. I, Cap. XIV).
38. Zie de no's 1 en 2 op blz. 38-39.
39. Zie no. 3 op blz. 40.
40. Deze gravure werd in 1611 door Cloucq uitgegeven.
41. Zie b.v. J. Meursius 1625, blz. 31.
42. C. Clusius 1605, blz. 26, Lib. II, Cap. V; blz. 31, Lib. II, Cap. XII; blz. 123, Lib. VI, Cap. VII; blz. 124, Lib. VI, Cap. VIII; en blz. 143, Lib. VI, Cap. XXVIII.
43. C. A. Backer & R. C. Bakhuizen van den Brink 1968 (Dl. 3), blz. 632-633.
44. De Romeinse voet was 295,6 mm lang; een duim was een twaalfde deel ervan (W. Becher 1937, kol. 10X5-1086).
45. C. Clusius 1605, blz. 18, Lib. I, Cap. XVIII. Voor Pauw's rectoraat zie P. C. Molhuysen 1913 (Dl. 1), blz. 132.
46. G. Hegenitius 1630, blz. 105: „*Cannae duae Indicae longissimae & latissimae*”.
47. C. A. Backer & R. C. Bakhuizen van den Brink 1963 (Dl. 1), blz. 252.
48. C. Clusius 1605, blz. 27, Lib. II, Cap. V.
49. C. A. Backer & R. C. Bakhuizen van den Brink 1963 (Dl. 1), blz. 494.
50. C. Clusius 1605, blz. 51, Lib. II, Cap. XXIV.
51. C. A. Backer & O. Posthumus 1939, blz. 234.
52. C. Clusius 1605, blz. 88, Lib. IV, Cap. XVII. De volgende zes planten bespreekt Clusius op blz. 89-92, Lib. IV, Cap. XVIII-XXIII.
53. C. A. Backer & R. C. Bakhuizen van den Brink 1968 (Dl. 3), blz. 212.
54. C. A. Backer & R. C. Bakhuizen van den Brink 1965 (Dl. 2), blz. 471.
55. C. A. Backer & R. C. Bakhuizen van den Brink 1968 (Dl. 3), blz. 349.
56. C. A. Backer & R. C. Bakhuizen van den Brink 1963 (Dl. 1), blz. 498.
57. H. Jacobsen 1954 (Dl. 2), blz. 845-846.
58. C. A. Backer & R. C. Bakhuizen van den Brink 1965 (Dl. 2), blz. 390.
59. C. Clusius 1605, blz. 92, Lib. IV, Cap. XXIII.
60. C. Backeberg 1966, blz. 273.
61. C. Clusius 1605, blz. 92-93, Lib. IV, Cap. XXIV.

ILLUSTRATIES

- Afb. 1. Rijksmuseum Amsterdam, schilderij van Hendrik Cornelisz. Vroom, voorstellende de terugkeer van de vloot van de tweede schipvaart op 19 juli 1599. Het grote schip in het midden is het vlaggeschip *Mauritius* (J. Keunig 1938, Plaat 1); foto Rijksmuseum Amsterdam.
- Afb. 2. Zeilweg van de vierde schipvaart 1599-1601 (tekening door de schrijver).
- Afb. 3. Pentekening van het profiel van Madagascar ter hoogte van 21° 30' Z.B., vervaardigd op 10 mei 1600 (A.R.A., Archieven van de Compagnieën, 1594-1603, inv. no. 109, fol. 5); foto R.A. Utrecht.
- Afb. 4-7 Houtsnedes van de door dr. Nicolaas Coolmans verzamelde planten, gepubliceerd door Clusius in „*Exoticorum Libri Decem*” (1605), blz. 89, 91, 92; foto's Rijks herbarium Leiden.
- Afb. 8. „*Horti Publici Academiae Lugduno-Batavae Cum Areolis Et Pulvillis Vera Delinatio*”, gravure van de Leidse Hortus met links en rechts de twee bamboestokken met het opschrift „bandus”, vervaardigd door Woudanus en Cloucq in 1610. De hier afgedrukte gravure is de tweede editie van 1644 (G.A. Leiden, Prentenverzameling no. 13.504); foto Centrale Fotodienst van de Medische Faculteit der Rijksuniversiteit Leiden.

PEREGRINATIO HEINSIANA ONDERZOEK NAAR DE PLAATSEN WAAR DANIEL HEINSIUS TE LEIDEN GEWOOND HEEFT EN NAAR DE PLAATS VAN ZIJN GRAF

door

H. J. de Jonge

Onder[*] de voorstellen die in 1874 werden gedaan voor de viering van het driehonderdjarig bestaan van de Leidse universiteit, was ook dat van enkele hoogleraren die opperden, aan een aantal huizen waarin voorheen de beroemdste professoren der universiteit hadden gewoond gedenksteden te doen aanbrengen, waarop naam, geboorte- en sterfjaar van de vroegere geleerde bewoner stonden aangegeven.[1] Het voorstel is door de vergadering van hoogleraren overgenomen, doch jammer genoeg niet uitgevoerd. Jammer, want als iemand in bepaalde historische gebeurtenissen belangstelt, zal de plek waar deze „plaats hadden” hem zelden onberoerd laten, en waarom zou de universiteit deze elementaire historische ervaring niet wat extra kansen bieden — zo niet in 1875, dan wellicht in 1975?

Ook toen kort geleden de Amerikaanse literatuur-historicus Paul R. Sellin werkte aan zijn monografie over de Leidse hoogleraar Daniël Heinsius, intrigeerde hem de vraag, waar de door hem bestudeerde geleerde te Leiden geleefd en gewerkt had. Aan zijn boek *Daniël Heinsius and Stuart England*[2] voegde Sellin een aanhangsel toe, dat speciaal „Heinsius” Addresses at Leiden” behandelt. Hierin staan heel wat nieuwe gegevens, maar het overzicht is noch volledig, noch vrij van enkele vergissingen, wat men de auteur gezien de omstandigheden allerminst kwalijk kan nemen. Hieronder trachten wij opnieuw na te gaan, waar Heinsius vanaf zijn eerste inschrijving aan de Leidse universiteit tot zijn dood heeft gewoond. Tevens zullen wij de plaats bepalen, waar hij begraven is. Tot dusver werd het voor onmogelijk gehouden, deze plaats aan te wijzen.

Het zal blijken, dat Heinsius te Leiden op minstens tien verschillende adressen gewoond heeft. Maar ook vóór zijn komst te Leiden had hij al

veel gezworven. Hij was in 1580 te Gent geboren. In 1583 werd hij via Zeeland naar Londen gebracht, vanwaar hij na enkele maanden met zijn ouders weer verhuisde naar Delft, vandaar naar Rijswijk en vervolgens naar Den Haag. De Latijnse school bezocht hij te Vlissingen. Als zestienjarige werd hij naar Franeker gestuurd om rechten te studeren, maar met zijn studiegenoot Crucius komt hij in 1598 naar Leiden. Aan deze stad zal zijn carrière hem weldra binden, en wel voor het leven. Na sinds 1603 een buitengewoon hoogleraarschap in de dichtkunst, en sinds 1605 een zelfde functie voor Grieks bekleed te hebben, werd hij in 1609 gewoon hoogleraar Grieks. Zijn professoraat combineerde hij vanaf 1607 met de functie van bibliothecaris der universiteit en vanaf 1609 bovendien met het secretariaat van de vergadering der hoogleraren. In 1613 krijgt hij tenslotte het eervolle professoraat in de geschiedenis. Behalve zijn universitaire functies bekleedde hij in 1618/9 nog het secretariaat voor de afgevaardigden van de Staten Generaal op de Synode te Dordrecht, en sinds 1627 het ambt van officieel geschiedschrijver van Holland en West-Friesland. Ofschoon Heinsius een van de grootste autoriteiten van zijn eeuw op het gebied der klassieke studiën was, heeft hij herhaaldelijk Nederlandstalige poëzie het licht doen zien: daardoor is hij een baanbreker voor de Nederlandse dichtkunst geworden. Ook op andere terreinen heeft Heinsius grote invloed geoefend, bij voorbeeld op de litteratuurtheorie in Frankrijk en Engeland, op de poëzie in Duitsland, en op de tekstvorm van het Griekse Nieuwe Testament.

Op welke plaatsen in Leiden moet men zich voorstellen dat Heinsius gewoond en gewerkt heeft? Het onderstaande geeft hierop een zo volledig mogelijk antwoord. Een enkel adres is nog niet, of nog niet precies bekend. Als eenmaal het bewaard geblevene van Heinsius' correspondentie verzameld of geïnventariseerd zal zijn, zal het ontbrekende misschien kunnen worden aangevuld. Zolang zo'n collectie op zich laat wachten, kunnen deze bladzijden wellicht helpen een bepaald facet van Heinsius' verblijf te Leiden te belichten: dat van zijn steeds wisselend domicilie.

1. September 1598. Bij Willem Macar

Toen de achttienjarige Heinsius zich op 30 september 1598 voor het eerst aan de Leidse universiteit liet inschrijven, gaf hij als zijn adres op „apud Guilielmum Macarium” (bij Willem Macar).[3] Daar aankomende studenten verplicht waren zich binnen acht dagen na hun aankomst te Leiden te laten inschrijven, zal Heinsius kort voor de 30ste september bij Macar zijn intrek hebben genomen. Tegelijk met hem is blijkbaar zijn studievriend uit Franeker, de evenals hij zelf uit Vlaanderen afkomstige theologische student Jac. Crucius[3a] bij Macar ingetrokken; deze immers heeft zich op dezelfde dag als Heinsius laten inschrijven en daarbij hetzelfde adres opgegeven. De achternaam Macar (Makare, Makaer, Makaert, Maquart, Macquart, Mackar) komt in het toenmalige Leiden herhaaldelijk voor, maar een Willem van die naam hebben wij nog niet kunnen vinden. Daar-

door is het niet mogelijk dit adres te localiseren. Overigens blijkt Heinsius dit adres reeds begin februari 1599 verlaten te hebben. Hij heeft er dus hoogstens vier maanden gewoond, wellicht korter.

2. Februari 1599. *Op het Pieterskerkhof, nu Kloksteeg 17*

Ten tijde van de recensie (jaarlijkse herinschrijving van studenten) in februari 1599 vermeldde de door de pedel tevoren gereed gemaakte recensierol als adres van Heinsius: „by Willem Lieuens”. [4] Heinsius heeft kennelijk geen aanleiding gehad deze opgave te laten wijzigen. De latijnse weergave van de recensie van dit jaar luidt voor hem: „Daniel Heynsius Gandensis. an. XVIII. st. Juris. apud Guilielmum Leuini.” [5] (Daniël Heinsius, uit Gent. 18 jaar oud. Student in de Rechten. Woonachtig bij Willem Lievens). Daar de recensie elk jaar plaats vond binnen de veertien dagen na de inauguratie van de rector der universiteit (8 februari), geeft de geciteerde opgave de situatie van februari 1599 weer. — Willem Lievens(z) was, blijkens het kerkelijk ondertrouw-register, [6] een gereformeerde bakkersknecht afkomstig uit Gent, dus oud-stadgenoot van Heinsius zelf. Op 16 april 1594 ging Lievens met een Vlaamse in ondertrouw. Twee maanden daarna, op 20 juni 1594, liet hij zich in het *Poortboek* inschrijven als „backer van Gent”. [7] In 1606 blijkt hij reeds te zijn overleden, [8] maar zijn weduwe staat dat jaar nog te boek als eigenaresse van de twee eerste huizen aan de zuidzijde van het Pieterskerkhof, oostwaarts op. [8a] Vergelijking van het register van het *Schoorsteengeld 1606* met de plattegrond van het Pieterskerkhof tegen 1590 getekend door Van Dulmenhorst, kaart 8, [9] leert, dat de huizen van mevrouw Lievens op de plattegrond nog één pand vormen, op naam van Dirck Jansz Coster. Thans staat op dezelfde plaats het pand Kloksteeg 17. Heinsius kan hier niet langer dan tot enige tijd na september 1599 gewoond hebben. Ruim een jaar na zijn aankomst te Leiden heeft zijn vader, die bemerkt had dat Daniël de rechtenstudie waartoe hij naar de universiteit was gezonden heimelijk combineerde met ernstige litteraire studiën, plotseling uit Leiden teruggeroepen, zoals Daniël zelf verhaalt. [10] Aan het Pieterskerkhof zal hij dus nauwelijks een jaar gewoond hebben, tot ongeveer eind 1599.

3. Oktober 1600. *Op de Breestraat, hoek Vrouwensteeg, nu Breestraat 48*

Met Heinsius' mededeling, dat hij ruim een jaar („annum amplius”) na de aanvang van zijn studie te Leiden werd teruggeroepen, correspondeert het feit, dat zijn naam in de recensierol van februari 1600 ontbreekt. Zijn verblijf buiten Leiden valt, volgens onze berekening, van eind 1599 tot begin oktober 1600. [11] Op 11 oktober 1600 heeft hij zich namelijk opnieuw laten immatriculeren (inschrijven). [12] Hij woont nu „apud Raphelengium”, d.w.z. bij de boekdrukker, uitgever en boekhandelaar Franciscus Raphelengius Jr, laatste eigenaar van de *Officina Plantiniana*. Deze fir-

ma was gevestigd op de Breestraat, hoek Vrouwensteeg, op een gedeelte van het perceel dat nu door de studentensociëteit Minerva wordt ingenomen.[13] Mogelijk was dit onderdak slechts bedoeld als van voorlopige aard, voor zolang Heinsius geen geschikte andere ruimte kon vinden. Men kan echter ook verband zien tussen dit onderdak en het feit dat in 1600 Heinsius' tekstuitgave van Silius Italicus, en in 1601 zijn commentaar daarop en een uitgave van Seneca uitkwamen bij Raphelengius. Bij hem schijnt hij, zoals hieronder blijken zal, wel een heel jaar te hebben ingewoond.

4. Na 7 oktober 1601. Op het Gansoord, nu Nieuwe Rijn 16

In de lijst van oudere-jaars studenten opgemaakt voor de recensie van februari 1601 was als Heinsius' adres aangetekend „apud Raphelengium”.[14] Waarschijnlijk heeft Heinsius dit adres in februari 1601 als correct bevestigd. Want weliswaar is de opgave doorgehaald en met een latere pen gecorrigeerd, maar in een andere lijst van de in 1601 gerecenseerde studenten, gedateerd 7 oktober,[15] is nog steeds „apud Fr. Raphelengium” Heinsius' adres. Het ziet er dus naar uit, dat de pedel eerst ná 7 oktober 1601 een „adreswijziging” van Heinsius heeft ontvangen, en dat deze later niet meer verwerkt is in de lijst van oktober. De wijziging bestond hierin, dat Heinsius verhuisd was naar het huis van Bruyn Huyberts, wiens naam in de recensie van 1601 genoteerd werd boven het doorgehaalde „Raphelengium”. Bruyn Huyberts was de eigenaar van een huis aan het Gansoord (nu Nieuwe Rijn), en wel het achtste vanaf de „Lange Corenbrugsteeg” (nu Burgsteeg) westwaarts, toentertijd het zeventiende vanaf de Visbrug.[16] Momenteel staat hier het pand Nieuwe Rijn 16 (boekhandel Kooyker), en daarvan — vanaf de straat gezien — de rechterkant met de onlangs reresasteureerde pui (met de drie wat uitstekende étalages). Bij Bruyn Huyberts heeft Heinsius echter hooguit enkele maanden gewoond.

5. Februari 1602. Op de Papengracht

Bij de recensie van februari 1602 blijkt Heinsius alwéer verhuisd te zijn. Nu luidt zijn adres „totte Weduwe Wenoch opte papegracht”.[17] Met een andere pen is de hele opgave betreffende Heinsius echter weer doorgehaald, zonder dat een correctie werd aangebracht. De verklaring hiervoor is misschien, dat vanaf medio 1602 Heinsius niet meer als student-kostganger gold, maar als „professor extraordinarius”, als hoedanig hij datzelfde jaar in de lijst van professoren werd ingeschreven.¹¹⁸¹ Op 8 mei 1602 was hem immers toegestaan enkele academische lessen te geven, en op 9 september had hij daarmee een aanvang gemaakt.¹¹⁹¹ In 1603 komt Heinsius' naam dan ook in het geheel niet meer in de recensierol voor, maar wel staat hij dat jaar weer onder de „professores extraordinarii”.[20] Dat Heinsius in 1602 en minstens tot 7 februari 1603 op de Papengracht woonde, blijkt

eveneens uit de adresseringen op de brieven die Hugo de Groot in 1602 en 1603 aan Heinsius stuurde, en wel op 11 en 29 augustus 1602 en 7 februari 1603.[21] Deze adresseerde De Groot aan Heinsius „ten huysse van Juffrouw Wijnhof(f) op de Papengracht”. Welk huis op de Papengracht dat van de weduwe Wench of Wijnhof was, hebben wij niet kunnen preciseren. De Papengracht heeft men zich in 1602/1603 nog als echte gracht voor te stellen: eerst in 1633 is hij overwulfd.[22] Nog in het voorjaar van 1603 heeft Heinsius het huis op de Papengracht weer verlaten.

6. Mei 1603. Weer op de Breestraat, nu 48

Op 25 mei 1603 adresseert Grotius zijn brief aan Heinsius met „ten Huijse van Rapheleng op de Bredestraat”. [23] Voor de tweede maal is Heinsius bij Raphelengius ingetrokken. Deze keer blijft hij vijf jaar lang op hetzelfde adres woonachtig. Nog op 3 maart 1608 stuurt Grotius zijn brieven voor Heinsius naar het huis van Raphelengius. Daarop volgen vele andere brieven uit 1608 zonder adres, totdat uit het adres op Grotius' brief van 5 december 1608[24] blijkt, dat Heinsius andermaal is verhuisd.

7. December 1608. In de Nonnensteeg

Het oudste gegeven waaruit blijkt, dat Heinsius niet langer meer op de Breestraat woont, is de juist genoemde brief van 5 december 1608. Heinsius huist nu ergens „in de Nonnestraet”, thans — als ook toen wel — Nonnensteeg geheten. Sellin vermoedt, dat Heinsius hier niet erg lang gewoond heeft, en al omstreeks 1610 verhuisd is naar het Begijnhof. Maar daar kan Heinsius pas in 1614 gewoond hebben, zoals onder 9.b. blijken zal. Bovendien heeft Heinsius, alvorens naar het Begijnhof te verhuizen, nog op een ander adres gewoond.

8. C. 1613? Steenschuur tegenover de Vliet. Nu Rapenburg 100 à 102.

Een onvolledig gedateerd briefje van Heinsius' vriend en toekomstige zwager J. Rutgersius is geadresseerd aan „Mijn Heer Daniel Heinsius wonende op de Steenschuur tegen over de Vliet”. [25] Bedoeld moet zijn een woning waar nu Rapenburg 100 of 102 ligt, of het belendende pand hoek Scheepmakerssteeg. In de zeventiende eeuw heette immers wat nu het Rapenburg van Nonnenbrug tot Nieuwsteegbrug is aan beide zijden van de gracht ook Steenschuur. Nu geeft het briefje als datum alleen „16 Julij Hagae”, en de toespelingen zijn althans voor ons te onduidelijk om het in een bepaald jaar te dateren. Rutgers evenwel is in 1625 gestorven, en het staat vast dat Heinsius van 1614 tot 1626 op het Begijnhof woonde: het briefje kan dus op z'n laatst in juli 1613 geschreven zijn. Precies in dat jaar nu heeft Rutgers, die uit Dordrecht afkomstig was, zich als advocaat te Den Haag gevestigd, vanwaar het briefje ook gestuurd is. Een datering in 1613 lijkt derhalve aangewezen. Hoelang Heinsius al op het door

Rutgers genoteerde adres woonde vóór juli 1613, is nog niet duidelijk.

9. *Voorjaar 1614-voorjaar 1626. Faliede Bagijnhof 34/35, nu Begijnhof IA-2A*

Op 9 mei 1618 vernemen wij voor het eerst, dat Heinsius — dan al enige jaren geleden — verhuisd is naar het Begijnhof. Daar heeft hij zijn intrek genomen in het huis dat voorheen P. Merula (gest. 1607) had bewoond. Wij zullen eerst de ligging van dit huis bepalen, en vervolgens vaststellen, wanneer Heinsius er heeft gewoond.

a. *De ligging.* Het *Schoorsteenboek* van 1606 (fol. 115r.-v.) telt op het Begijnhof, „beginnende aen de poort zuytwaerts opløende” (dus vanaf het huidige toegangshek van de U.B. ongeveer, rechtsom binnen de hof) negen panden voordat het punt bereikt is waarvan het heet: „Hier wert het bruggetje overgesprongen.” Dit bruggetje lag over de voormalige „Donkere gracht”, die als verlengde van de Papengracht langs de westkant van Gravensteen en Pieterskerkhof liep, de Kloksteeg kruiste, het Begijnhof doorsneed en in het Rapenburg uitmondde ter hoogte van het huidige pand nr. 98, waar de wallekant nog altijd de overwulving in doorsnee te zien geeft. Het grachtje was in 1614 al geheel overwulfd, en staat op de kaart van Jan Dou van dat jaar aangegeven als „Graft onder de straet”. [26] Maar in 1606 restte er op het Begijnhof in elk geval nog een brugje. Daar de Donkere gracht dwars onder de Faliede Bagijnenkerk doorliep en de zuidelijke zijmuur daarvan kruiste ter hoogte van de vijfde travee gerekend vanaf het koor, zijnde de derde (thans de eerste nog resterende) travee vanaf de voorkant, [27] is de positie van het brugje duidelijk: het lag vlak ten zuiden van genoemde travee en vormde de verbinding tussen het plein voor de kerk en het Begijnhof beoosten de gracht.

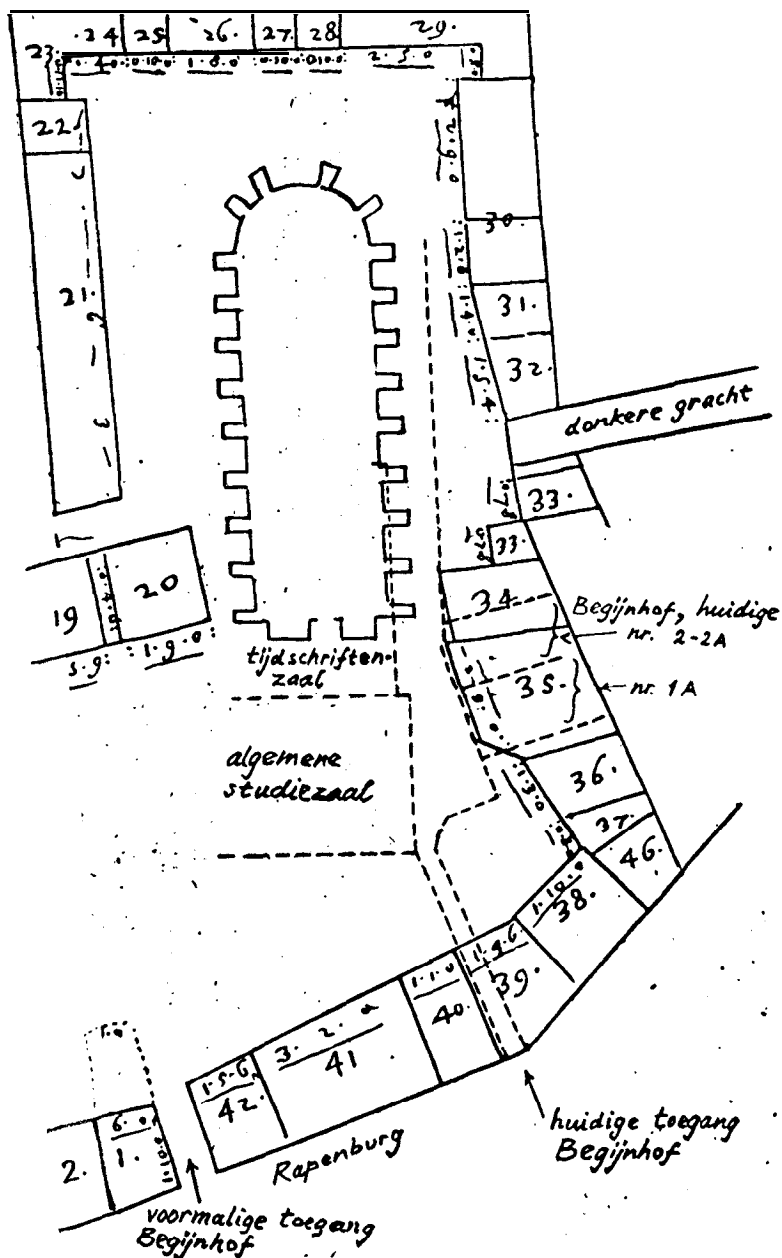
Merula nu woonde blijkens het *Schoorsteenboek* in het tweede en derde huis vóór het bruggetje. Hoe deze huizen lagen is geheel duidelijk uit de plattegrond gereproduceerd bij W. Pleyte, *Leiden voor 300 jaren en thans*, kaart 8, [28] fotografisch afgebeeld in het *Leids Jaarboekje* 27 (1934/5), tegenover p. 72, en vereenvoudigd nagetekend door Hugo van Oerle in zijn *Oud Leiden* (Heemschutserie 37), Amsterdam 1943, p. 39. Op die plattegrond moeten het, welgeteld, de percelen 34 en 35 zijn. Merula's huizen lagen dus in de zuidelijke huizenrij van het hof, en daarmee ter hoogte van de voorzijde van de kerk. Dat het inderdaad de door berekening gevonden huizen 34 en 35 zijn die Merula bewoonde, blijkt tenslotte zonder meer uit de kasboeken van het Begijnhof, waarin men bv. de huuropbrengst verrekend vindt „vande huyse geteyckent met de Nrs. xxxiiii ende xxxv dewelcke bewoont zijn geweest by Dr. Paulus Merula”. [29] Op de kaart van Pieter Bast (1600) [30] ziet men direct ten zuiden van de voorgevel van de kerk (op de kaart rechts daarvan) een wat onregelmatig rijtje huizen, waarvan dat ter hoogte van de voormuur van de kerk (op de kaart precies rechts van de ingang der kerk) een duidelijk hoger dak

heeft dan de huizen ter weerszijden. Onder dat dak moeten Merula en Heinsius gehuisd hebben. Om te bepalen, hoe de toestand van het Begijnhof van begin zestiende eeuw zich verhoudt tot de huidige situatie aldaar, hebben wij een micronegatief van een nauwkeurige moderne kaart van U.B.-Begijnhof[31] op corresponderende schaal geprojecteerd over de plattegrond van het Begijnhof bij Pleyte. Het bleek ons, dat waar nu het Begijnhof opzij van de Algemene Studiezaal der U.B. een pleintje vormt, de rooilijn van het huidige pand Begijnhof nr. 1A-2A samenvalt met die van het pand 35 van Merula en Heinsius. Hoe de huidige en de oude plattegrond op elkaar passen moge overigens blijken uit bijgaande tekening (afb. 1). Globaal kan men concluderen, dat thans Begijnhof 1A-2A het grootste deel beslaat van de oude percelen 34 en 35.

b. *Wanneer verhuisde Heinsius naar en van het Begijnhof?* Dat Heinsius op 9 mei 1618 al „eenige jaren lang op den Bagijnhof gewoont heeft inde huysinge, die te voren by D. D. Merula sal. werde beseten”, vermelden de acta van de curatorenvergadering van die dag.[32] Dat die „eenige jaren” de vier jaren van mei 1614 tot mei 1618 waren, blijkt uit twee dingen. Ten eerste besluiten de curatoren de 9de mei 1618, dat de huishuur welke Heinsius voor zijn huis aan het Begijnhof nooit had voldaan „by den rentmr. van de Univ. betaelt sal worden aen de Regenten van den Bagijnhof”, en wel „de somme van f 250”. Nu rest ons nog het kasboek van de Regenten van het hof,[33] waarin inderdaad die f 250 geboekt staan als ontvangen „uit handen van Mr. Clemens van Baersdorp als Rentmeester vande Universiteit”. Maar tevens blijkt uit deze boekhouding, dat de huizen 34 en 35 samen f 126 huur 's jaars deden, dat de stad het ene huis voor haar rekening nam en de curatoren de andere helft, en dat dus de f 250 van curatoren dienden als de door de curatoren verschuldigde helft van de totale huishuur over de vier jaren „gevallen den laetsten Aprilis annis 15. 16 ende 1617 1618”. Daar $\frac{1}{2} \times 4 \times f 126$ niet f 250, maar f 252 is, verbaast het niet, in de kantlijn „de twee guldens te cort ontfangen” aangetekend te vinden. Maar uitgezonderd deze f 2, betalen de curatoren toch Heinsius' huur vanaf mei 1614.

Ten tweede evenwel luidt een aantekening op dezelfde rekening, dat voor het huis van dr. Merula zaliger „t Jaer huys 1614 by die van gerechte is geremitteert” (kwijt gescholden), en een voorgaande rekening[34] wijst uit, dat de weduwe Merula de huur heeft voldaan t/m april 1613. Heinsius' huur kan dus pas 1 mei 1614 zijn ingegaan. Dit wordt nog bevestigd door de inhoud van een besluit van curatoren der universiteit van 3 augustus 1613. Zij besluiten nl., „Scipio Gentilis te doen aanschrijven dat men hem (indien hij een benoeming tot professor te Leiden zal aanvaarden) sal vereeren met de bewoning van de huysinge, daar in D. Merula sa. gestorven is”. [35] Eind oktober 1613 bedankt Gentilis voor het op hem uitgebrachte beroep.[36] Eerst daarna kan Merula's woning ter beschikking zijn gekomen van Heinsius: begin of voorjaar 1614.

Volgens de rekeningen van het Begijnhof opgemaakt in 1624 hadden de huizen 34 en 35 in de jaren 1619, 1620 en 1621 „de moeye (tante) vande

Afb. 1. Plattegrond van het Begijnhof; oude en nieuwe toestand.

Heere professor Heinsius" als hoofdbewoonster, en in 1622, 1623 en 1624 Heinsius zelf. Maar in 1624 betaalt Heinsius zelf de volle zes jaar huur en ongetwijfeld heeft hij dus die zes jaar in het dubbele huis op het Begijnhof gewoond, met een onderbreking van november 1618[37] t/m mei 1619, toen hij (met zijn vrouw) te Dordt verbleef voor het deelnemen aan de Synode.

Tenslotte volgt op de rekening van 1619-1624 die van 1625-1630.[38] Hierin staat uitdrukkelijk, dat de huizen 34 en 35 „eerst bewoont syn geweest by de Edele Professor Heynsius, den Jaren 1625 ende 1626 ende daarnaest by de Edele Professor Burgersdyck de Jaren 1627, 1628, 1629 ende 1630". De huur over 1625 en 1626 blijkt reeds vóór 1630 te zijn geïnd, waarschijnlijk toen Heinsius de huizen aan het Begijnhof in 1626 verliet.[39]

Het gemak van zijn woning op het Begijnhof is voor Heinsius ongetwijfeld de omstandigheid geweest, dat zij slechts enkele stappen verderd lag van de toegang tot de Begijnenkerk, waarin de bibliotheek van de universiteit gevestigd was. Heinsius was in 1607 Merula als bibliothecaris opgevolgd, en behield die functie tot zijn dood in 1655.[40] — A. Rademaker's prent *Gesigt van Falide Bagijnhof en Engelsche Kerk*,[41] die in sommige details controleerbaar natuurgetrouw is, verraadt dat reeds tegen 1732 de huizen rechts van de kerk niet meer die waren, waarin Heinsius had gewoond.

10. 1626-1632. Adres onbekend

Sellin meent,[42] dat Heinsius direct van het Begijnhof is verhuisd naar het Steenshuur, en legt verband tussen deze verhuizing en Heinsius' benoeming tot officieel geschiedschrijver van Holland en West-Friesland in 1627. Heinsius verliet echter het Begijnhof reeds in 1626 en zijn nieuwe functie kan daar dus moeilijk de aanleiding toe geweest zijn. Wij beschikken bovendien over twee getuigenissen die bewijzen, dat Heinsius pas veel later naar het Steenshuur is verhuisd. Ten eerste schrijft Heinsius op 18 april 1633 zelf aan Jac. Roverius, dat hij een nieuwe woning heeft moeten betrekken en o.a. daardoor niet eerder heeft kunnen terugschrijven.[43] Ten tweede excuseert Vinc. Fabricius zijn vaderlijke vriend Heinsius op 13 maart 1634 bij een derde voor het feit, dat Heinsius iets niet direct in zijn boekerij kon terugvinden, aangezien hij onlangs naar een andere woning verhuisd is en zijn ontelbare boeken daarbij in de war geraakt zijn.[44] Dat in deze brieven van 1633/4 inderdaad gedoeld wordt op de verhuizing naar het Steenshuur, is duidelijk uit het *Begraafboek 6*; daarin staat onder 16 september 1633 geregistreerd, dat op die dag in de Pieterskerk begraven werd de huisvrouw van professor Heinsius op het Steenshuur. Ermgard Rutgers was 12 september 1633 overleden.

Eerder dan begin 1633 zal Heinsius dus niet zijn nieuwe woning op het Steenshuur hebben betrokken. Waar hij van 1626 tot 1632 dan wel gewoond heeft, is ons onbekend.

11. Begin 1633 -februari 1655. Steenshuur, vermoedelijk nu Van der Werffpark

Het in 1633 betrokken huis aan het Steenshuur[45] was gelegen „bij de Nieuwe brugge”. [46] Dit was de brug die de Nieuwsteeg over het water van het Steenshuur verbond met de Koepoortsgracht, die eerst in 1884 gedempt is en sindsdien Doezastraat heet. [47] Geen wonder dus, dat men tal van brieven aan Nicolaas Heinsius geadresseerd zal vinden met „op het Steenshuur, bij de Koepoortsgracht”, b.v. van J. F. Gronovius[48] en Vinc. Fabricius. [49] Uit de precisering „bij de Koepoortsgracht” mag men concluderen, dat de Heinsii aan de zuidkant van het Steenshuur woonden. Maar daarom hoeft Heinsius' woning nog niet gestaan te hebben waar nu het Van der Werffpark de Nieuwsteegbrug nadert, maar kan zijn huis ook gelegen hebben waar nu het Heilige Geest- of Cornelis Sprongh-hof langs het Rapenburg ligt. [50] De laatste localisering is echter minder waarschijnlijk, omdat huize Heinsius dan van de Nieuwe brugge nog gescheiden zou zijn geweest door de brug over de Koepoortsgracht, waardoor de aankleding „bij de Nieuwe brugge” minder *to the point* zou zijn geweest. Liever denke men dus aan een pand waarvan de grond nu tot het Van der Werffpark behoort, en dat niet ver van de plaats lag waar nu de Nieuwsteegbrug ligt. Dat dit huis, waarin Heinsius maar enkele maanden met zijn vrouw heeft gewoond maar waarin hij de 22 jaar van zijn weduwnaarschap is blijven wonen, niet preciezer kan worden gelocaliseerd, is daarvan het gevolg, dat Heinsius het niet bezat, maar huurde. In de *Bonboeken* van West-Nieuwland en Zevenhuizen laat Heinsius zich niet als eigenaar of koper van een huis op het Steenshuur vinden. 1511 In 1652 en 1653 slaat het *Kohier* op de 200ste penning Daniël Heinsius wel aan voor f 150 's jaars, maar hij staat daar (in beide kohiers op fol. 9r.) geregistreerd als „gequalificeerde”, dus niet op huisadres. De ligging van Heinsius' laatste woning kan daardoor tot dusver slechts bij benadering bepaald worden. Of dit huis in 1807 nog bestond en pas ten gevolge van de ramp van dat jaar is verdwenen, zoals Sellin onderstelt, valt evenmin te zeggen.

12. 4 maart 1655. Pieterskerk, kruiskerk (transept) 122

Op 25 februari 1655 is Daniël Heinsius 74 jaar oud in zijn woning op het Steenshuur overleden. De begrafenis vond op 4 maart plaats inde Pieterskerk, zoals het stedelijk *Begraafboek* 9[52] meedeelt. De biografen van Heinsius geven over zijn begrafenis en graf overigens geen of onjuiste inlichtingen. A. Angz. Angillis schrijft, [53] naar een mededeling van Rammelma Elzevier, dat men in de achttiende eeuw „zijn zerksteen nog mogt beschouwen; maar de Sans-culottes van 1795 hebben alles weggespoeld”. Echter, men kan wel degelijk ook thans nog Heinsius' zerk beschouwen; de Franse revolutie had ernstiger gevolgen voor de heraldische decoratie der graven dan voor hun positie. Dié is pas bij werkzaamheden in de negentiende en twintigste eeuw verstoord. Ter Horst volstaat met het aanhalen

van Angelis.[54] Sellin heeft als eerste het archivalisch gegeven aangevoerd uit boven genoemd *Begraafboek* van de stad Leiden, maar daaraan toegevoegd: „De archieven van de kerk bevatten blijkbaar geen gegevens over zijn begrafenis.”[55] In werkelijkheid bevat het voormalig Archief van de Kerkvoogdij, nu opgenomen in het Gemeente-Archief, verscheidene belangrijke documenten die ons over Heinsius' begrafenis nauwkeurig inlichten.

(a.) Allereerst vermeldt het *Journal*[56] van de Pieterskerk onder de begravingen van 1 tot 8 maart 1655: „open. Professor Heinsius. 4-0-0”. Deze opgave impliceert, dat Heinsius begraven werd, niet in een huurgraf, maar in een „eigen” graf, dat bij wijze van spreken maar geopend behoefde te worden voor gebruik en geen huurprocedure vereiste. Ook lijkt volgens deze vermelding zijn begrafenis geen bijzonder dure geweest te zijn: voor f 4 kan zij niet in het „dure” koor hebben plaats gehad, waar de voornamen hun laatste rustplaats vonden.

(b.) Voorts zijn wij zo gelukkig, als de uitdrukking geoorloofd is, in het Archief nog te kunnen beschikken over het zgn. „begrabriefje”, [57] dat grafmaker Huych Janse van Soest over de door hem van 28 februari tot 6 maart 1655 in de Pieterskerk geregelde begrafenis heeft opgemaakt. Een foto ervan gaat hierbij. Voor zover dit briefje op Heinsius betrekking heeft citeren wij het hier volledig:

„cruys kerck no. 122. open. heer proffester daniel heinsius — 4-0-0
voor het laet comen — 12-0-0
vant luyen van half elf tot by vieren — 18-0-0.”[58]

1655. 29 febr. Pieterkerk met bolkerk doodt 10 - 0 - 0
tot 6 maart
met insel p. 10. Binger hint van Jan van Soest. — 4 - 0 - 0
cruys kerck no. 122. open. heer proffester daniel heinsius — 4 - 0 - 0
voor het laet comen — 12 - 0 - 0
vant luyen van half elf tot by vieren — 18 - 0 - 0
Bost pant 63 — Binger hint van Pieterkerk doodt voor mij — 4 - 0 - 0
Binger Janse van Soest 31 - 0 - 0

Afb. 2. Het „begrabriefje”.

Heinsius werd dan wel niet in het voornaamste deel van de kerk begraven, zijn begrafenis kreeg op andere manier het nodige cachet. Niet alleen luidde een respectabel deel van de dag de kerkklok — de hoogste post

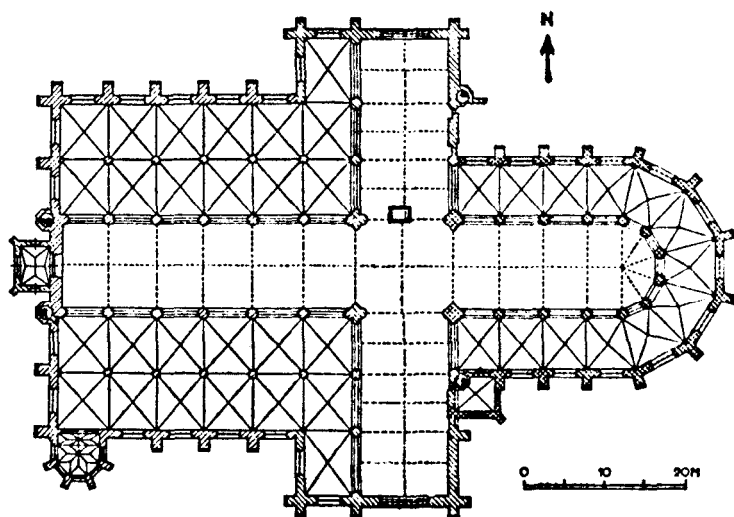
op de rekening! —, maar ook vond de plechtigheid plaats op een „kostbaar” uur van de dag, nl. na afloop van de meer gewone, goedkopere uren waarop begraven werd. „Voor het liet comen” diende een flinke som extra betaald te worden, zodat het late uur als vanzelf weer distinctie aan de ceremonie verleende. Tevens vertelt het begraafbriefje precies, in welk graf Heinsius is begraven: graf 122 in de kruiskerk, dat is het transept, zijn westelijke zijbeuken niet meegerekend.

(c.) Van dit graf 122 vermeldt tenslotte *Grafboek* nr. 3 van de Pieterskerk (fol. 16r.): „Dit graff hebben kerckmeesteren vercocht aen Willem Goes ende overgesteld op den 29sten augusto 1644”, en *Grafboek* nr. 4, dat de eigendom van de graven van 1647 tot 1665 aangeeft, (fol. 35v.): „Willem Goes”.

Wanneer men thans in de Pieterskerk grafsteen 122 in het transept opzoekt — over de ligging straks meer —, dan blijkt het nummer 122 gebeteld te staan op de linkerhelft van een brede „tweepersoons-“steen, op welks rechterhelft het nummer 127 staat. En als men door deze constatering geleid *Grafboek* nr. 3 nogmaals opslaat en nu op nr. 127 (fol. 16v.), blijkt daar inderdaad ook over graf 127 te staan: „Dit graff overgeset op Willem Goes. . . op den 29 augusti 1644”. Evenzo meldt *Grafboek* nr. 4 on ~~de~~ kruiskerk 127 (fol. 37r): „Willem Goes”. Willem Goes was de echtgenoot van Daniëls dochter Lysbeth,[59] en heeft blijkbaar voor de begrafenis van zijn schoonvader zijn eigen graf ter beschikmg gesteld. Volgens latere grafboeken is het graf nog lang in het bezit van de familie Goes gebleven.

De huidige plaats van de zerk 122/127 laat zich als volgt aanduiden. Zij ligt midden tussen de beide noordelijke kruispijlers en wel zo, dat haar zuidelijke rand (dit is de linker) ongeveer samenvalt met de lijn die kruising en noordtransept scheidt. (Zie tekening, afb. 2.)

Is dit ook haar oorspronkelijke positie? Er bestaat voor zover wij weten geen oude plattegrond die de ligging der graven in de Pieterskerk aangeeft, noch een moderne reconstructietekening. Wat eigen observatie ter plaatse leert is het volgende. Hoe groot de wanorde in de huidige opeenvolging der stenen ook is, een zekere systematiek is ook nu nog duidelijk herkenbaar. In de kruiskerk was, complicaties daargelaten, de systematiek kennelijk tweeledig. 1. Van de zuidingang tot ter hoogte van de zuidelijke kooromgang lagen van zuid naar noord vier rijen van c. 14 graven, waarvan de eerste het dichtst bij de oostelijke zijmuur van het zuidtransept lag. In deze rijen werden de graven genummerd van zuid naar noord. Dit systeem speelt hier verder geen rol. 2. Vanaf genoemde kooromgang noordwaarts volgen kleinere rijtjes van 5 à 6 graven, maar hier geteld van oost naar west, dus van de treden van het koor naar het schip, of van de oostelijke zijmuur van het noordtransept naar de zijbeuk van dat noordtransept. Vooral in het noordtransept is van dit systeem veel bewaard: men vindt daar nog complete reeksen als 171, 172, 173, 174, en 180, 181, 182, 183, 184, en 185, 186, 187, 188, waarvan de nummers 171, 180 en 185 dus het oostelijkst liggen. Evenzo ligt vlak ten zuiden van de kruising nog van oost naar west 85, 86, 87, 88, en binnen de kruising treft men nog 117, 118,

Afb. 3. Positie van Heinsius' grafzerk

119. Welnu, vlak ten noorden van de kruising liggen, als boven aangegeven, ook 121, 122, 123 nog naast elkaar van oost naar west. Ten oosten van 121 ligt een zerk zonder herkenbaar nummer en ten westen van 123 ligt, geheel misplaatst, zerk 167, terwijl op de eigenlijke plaats van 167 weer een andere verkeerde steen ligt (164).

Het vermoeden is gewettigd, dat Heinsius' graf ook oorspronkelijk in het midden van een volledige reeks van vijf gelegen heeft, bestaande uit de nummers (van oost naar west) 120, 121, 122, 123, 124. Tussen 121 en de koortreden ligt nl. slechts één graf, gedekt door de genoemde ongenummerde steen (misschien 120 ondersteboven?), en dat dit ene graf zeker 120 was is daaruit af te leiden, dat steen 119 geheel aan de weste zijde van de kruising ligt, onder de n.w. kruispijler, en wel aan het eind van het goed geconserveerde reeksje 117, 118, 119. Graf 120 moet daarom wel direct aan de voet van de koortreden hebben gelegen en aldus het eerste graf zijn geweest van de reeks 120, 121, 122, 123, 124. Daarin is Heinsius' graf 122 het middelste. Veel oostelijker of westelijker dan de zerk nu ligt kan zij oorspronkelijk dus niet hebben gelegen.

Ook kan het graf niet veel zuidelijker of noordelijker hebben gelegen. De hele kruiskerk telt nl. ongeveer 210 graven. Ten noorden van de reeks 120-124 moeten dus c. 86 graven hebben gelegen. Dit aantal treft men er inderdaad bij benadering aan. Heel precies valt de juiste positie van graf 122 op de noord-zuid-as van de kruiskerk niet meer na te rekenen, omdat de zerken sterk variëren in omvang, veel zerken geen of geen leesbaar nummer meer vertonen, een aantal zerken „verknijpt” is en de oude indeling van het grafveld ontwricht is door de oprichting van monumenten langs de

oostelijke transeptmuur. Toch zal het complex 121, 122, 123, met 127 vast aan 122, en 126 nog correct vlak ten noorden van 121 (!), eerder bijdragen tot de localisering van nu spoorloze graven, dan dat het aan elke mogelijkheid tot oriëntatie in de kruiskerk zal doen wanhopen.

Anders gezegd: wie meent, dat waar nu in het transept van de Pieterskerk zerk 122 ligt, de zwerftocht van Daniël Heinsius geëindigd is, die is er niet meters naast.

AANTEKENINGEN

* De Staf van de Gemeentelijke Archiefdienst te Leiden komt grote dank toe voor de vriendelijke en bijzonder deskundige hulp de auteur geboden bij zijn voorbereidingen. Van dit opstel zijn inhoud en formulering op verscheidene plaatsen verbeterd naar aanleiding van kritiek van R. Breugelmans, Leiden, die zo goed was het manuscript door te nemen.

1. Zie B. A. van Proosdij, „*Two Thunder-clouds, Closing in Conflict*”, Leiden 1954, p. 17 en 34. Ten onrechte is deze studie niet vermeld in de „Opgave van de belangrijke gelegenheids-litteratuur in Bijlage 2 bij het Eindrapport commissie Eeuwfeest 1975 gepubliceerd in *Acta et Agenda-extra* van 16.11.72, p. 4.

2. Leiden-Londen 1968, p. 253-4.

3. Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Afdeling Westerse Handschriften, Archiven van Senaat en Faculteiten (dit alles wordt verder afgekort als A.S.F.), Inv. No. 7, p. 123. Over dit eerste Leidse adres van Heinsius geen mededeling bij Sellin.

3a. Over Heinsius' studievriend Crucius, zie D. J. H. ter Horst, *Daniel Heinsius, 1580-1655*, Utrecht 1934, p. 15.

4. A.S.F. 24, fol. 11v. Ook over dit adres geen mededeling bij Sellin

5. A.S.F. 286, fol. 86v.

6. Leiden, Gemeentelijke Archiefdienst, (verder afgekort als G.A.), kerkelijk ondertrouw-register 1575.1710, C, fol. 72v., (klapper 138).

7. G.A., *Poortboek* onder 20 Juny 1594, fol. 104r.

8. G.A., *Schoorsteengeld 1606* onder Zevenhuizen, fol. 119r.

8a. Hetzelfde huis had Lievens al in 1601, *Oudbelastingsboek A 1*, tol. 190v.

9. Ed. W. Pleyte, *Leiden voor 300 jaren en thans*, Leiden 1874, kaart 8.

10. In *Illustris Academia Lugd-Batava*, L.B. 1613.

11. Sellin noteert p. 15, n. 1 correct Heinsius' inschrijving op 11 oktober 1600, maar voegt er de daarmee strijdige opmerking aan toe, „dat gedurende 1600 Heinsius tot december niet aan de universiteit was”. Dit is zijn onjuiste conclusie uit de reeks getallen 12./1 1.3/ 2.1/ 3.3 achter Heinsius' naam in de recensie van 1601 (niet 1600!) in A.S.F. 25, fol. 13r.

12. A.S.F. 7, p. 147.

13. Sellin schrijft, p. 15, dat het mogelijk een bijzondere gunst was, dat Heinsius bij de Raphelengii zijn intrek mocht nemen, daar de Raphelengii gemeenlijk niet aan studenten schijnen te hebben verhuurd. Dit is onjuist: men vindt herhaaldelijk studenten ingeschreven die bij de Raphelengii inwoonden.

14. A.S.F. 25, ongefolieerd, fol. 13r.

15. A.S.F. 286, fol. 152v.

16. G.A., *Schoorsteengeld 2606* onder Burgstreng, fol. 276v, A.S.F. 7, p. 172, 18 juli 1602, noemt „Hubert Bruyn Schipper op den Rijn”.

17. A.S.F. 286, fol. 198r.

18. A.S.F. 286, fol. 189v.

19. Molhuysen, *Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit I*, 's-Gravenhage 1913, p. 142 en 139.

20. A.S.F. 26, ongefolieerd, fol. 38v.

21. Leiden, U.B., MS B.P.G. 77, fasc. 1, no. 2, 4 en 5, ook gepubliceerd in dl. 1 van P. C. Molhuysen's editie van de *Briefwisseling van Grotius*, zie n. 23.

22. G. L. Driessen, *Leidsche Straatnamen historisch toegelicht*, p. 125.

23. Leiden, U.B., MS B.P.G. 71, fasc. 1, no. 7. Molhuysen, *Briefwisseling van Grotius* 1, 's-Gravenhage 1928, no. 40.
24. Leiden, U.B., MS B.P.G. 77, fasc. 1, no. 57. Molhuysen, *Briefwisseling van Grotius* 1, no. 151. Per vergissing dateert Sellin, p. 253, deze brief op 8 december.
25. MS Monacensis lat. 10369 (= Camerar. 19), fol. 236v. Over dit adres op het Rapenburg/ Steenshuur geen mededeling bij Sellin.
26. Geometrische Grondt-CAerte der stad Leyden: met alle sijne Straten. ende wateren. ghemaert bij Mr. Ian Pz. Dou. 16 14.
27. Ten onrechte heeft de kerk op verscheidene oude plattegronden acht traveeën, zo ook op de bij Pleyte gereproduceerde plattegrond, toegevoegd aan zijn kaart 8, die ten grondslag ligt aan ons lijnclisché I.
28. Leiden 1874. Per vergissing wijst P. Sellin, p. 253, de bedoelde huizen aan op kaart 8 in het „Stratenboek van Salomon Davidsz. van Dulmenhorst”. In het echte *Chaertbouc van Straten binnen deser Stadt Leyden*, bij Mr. Salomon Davidsson van Dulmanhorst (G.A., Secretarie-Archief 15751851, inv. nr. 4481) ontbreekt nl. op kaart 8 de plattegrond van het Begijnhof. Eerst Pleyte heeft die op zijn reproductie van kaart 8 toegevoegd, en hierover in de „Toelichtingen bij de Kaarten.” op p. 107 opgemerkt: „De afbeelding van het Bagijnen hof is ontleend aan een los stuk. in het Archief van Leiden berustende. in Oct. 1857 gekocht.”.
29. G.A., Archieven der Hofjes, Begijnhof inv. nr. 23b, rekening 1613-1617, fol. 14r.
30. Een reproductie ervan achterin H. Kleibrink en R. Spruit, *Leiden een Hollandse Erfenis*, Leiden 1972, zie ook afb. 6 daar, en (voor een nuttig -fragment) in Sellin, Plate I. De tekstpassage laat zich ook volgen aan de hand van de (in reproductie wijd verbreide) kaart van I. Blacu, 1649.
31. Leiden, U.B., loge Hr. Spermon, bureau telefoniste, geldkist, micronegatief met legende „Rijksuniversiteit te Leiden, Situatie Bibliotheekgebouw. Sectie 9”.
32. Molhuysen, *Bronnen*, 11, p. 80-81, geciteerd bij Ter Horst, a.w., p. 84.
33. Het document vermeld in n. 29. Hoewel deze rekening werd opgemaakt in 1617 is blijkens correcties in de tekst het op de huizen 34 en 35 betrekking hebbende gedeelte pas in mei 1618 afgehandeld.
34. Begijnhof inv. nr. 23b, rekening 1606-1613.
35. Molhuysen, *Bronnen* II, p. 49.
36. Molhuysen, *Bronnen* II, p. *65-*67.
37. Sellin, p. 254, meent, dat Heinsius al naar Dordt vertrokken was toen de curatoren tot betaling van zijn achterstallige huur besloten. Dit besluit dateert Sellin op p. 254, r. 6 per ongeluk in „May, 1619”: bedoeld is 8 mei 1618. Maar dat Heinsius toen al naar Dordt was, in onwaarschijnlijk, omdat de Synode pas in november begon (een half jaar na het besluit van Curatoren!), en onmogelijk, omdat Heinsius nog de *acta* schreef van de *senatsvergadering* van 19 september 1618. Dat de *acta* der curatoren op 9 mei 1618 melden, dat Heinsius „nu van woonplaatse is verandert” (Ter Horst, p. 84), schijnt op een misverstand bij de curatoren of hun secretaris te berusten.
38. G.A., Archieven der Hofjes, Begijnhof inv. nr. 24a, rekening 1625-1634, fol. 10v.-11r. Sellin gebruikt gegevens uit deze rekening, maar citeert haar niet.
39. Sellin's opmerking, „dat Heinsius zelf erin (nl. in huis 34-35) woonde tot 1627” (p. 253), kan dus moeilijk juist zijn. — Het stemt overigens met hetgeen we weten overeen, dat het *Hoofdgeld* 1622, onder Zevenhuizen, fol. 35r., Heinsius met zijn vrouw Ermgard Rutgers en hun kinderen Claes en Lysbet registreert op het „Falijsbagijn hof” (fol. 33r.).
40. Over de relatie tussen universiteit en Begijnhof handelde mejuffrouw mr. Annie Versprille, „Het Groote — of St. Agnietenbegijnhof”, *Jaarboekje voor ... Leiden*, 27 (1934/5), vooral p. 82-85.
41. A. Rademaker, *Rhylands fraaiste Gezichten*, Amsterdam 1732, nr. 87. Vgl. de tekening uit 1783 bij P. C. Molhuysen, *Geschiedenis der Universiteits-Bibliotheek te Leiden*, p. 16.
42. P. 254.
43. Leiden, U.B., MS Pap. 2. Ter Horst, a.w., p. 120. „Als je het relaas van al mijn moeilijkheden hoort, zal het je niet verwonderen, dat ik je zo lang op antwoord heb laten wachten. Nauwelijks van mijn ziekte genezen, zag ik mij genoodzaakt, mijn hele boekerij over te brengen, en te verhuizen. Nauwelijks had ik mijn nieuwe huis betrokken, of ik stootte vreselijk mijn been.”.

44. Vinc. Fabricii *Orationes, dissertationes, epistolae*, Francofurti & Ipsiae 1685, p. 302: „Aangezien hij (Heinsius) echter onlangs naar een andere woning verhuisd is, zijn zijn talrijke, ja ontelbare boeken wat in de war geraakt...”.
45. Men kan, met bv. G. L. Driessen, spreken van „het Steenschuur”, maar ook, met bv. L. C. J. Roozen, van „de Steenschuur”: beide is ingeburgerd. Eenmaal heeft Roozen het dilemma gevoeld en geschreven: „De Christ. Gereformeerde Kerk aan de of het Steenschuur. (?) Dit is Leiden, Leiden 1948², p. 245.
46. F. F. Blok, *Nicolaas Heinsius in dienst van Christina van Zweden*, Delft 1949, p. 23.
47. G. L. Driessen, *Openbare werken der Stad Leiden gedurende den loop der 15de en vroegere eeuwen* (getypt, G.A.), p. 29, no. 6.
48. Leiden, U.B., MS Burm. F. 10, d.d. 23.2.1637.
49. Leiden, U.B., MS B.P.L. 1920, d.d. 2.6.1638.
50. In dit geval zou F. F. Blok zich niet helemaal vergist hebben, toen hij Heinsius zag vereenzamen „in het huis op het Rapenburg”, a.w., p. 25.
51. Heinsius heeft veel huizen bezeten te Dordrecht, zie zijn brief aan curatoren d.d. 29.11.1637 gepubliceerd door A. Angz. Angillis in *De Dietsche Warande* 6 (1864), p. 32.
52. Dit is het *Negende Register van de overledene Persoonen begraven binnen Leyden, begonnen den 19 Augustij* 1646, fol. 312r.: „Heer professor Heinsius Steenschuyr”.
53. „Daniël Heins, Hoogleraar en Dichter”, *De Dietsche Warande* 6 (1864), p. 7-44 en 421-450, spec. p. 41.
54. A.w., p. 148.
55. A.w., p. 65, n. 2.
56. Thans dus in G.A., voorheen Arch. van de Kerkvoogdij Inv. no. 035.
57. Begraafbrief Pieterskerk 28 febr.-6 mrt. 1655.
58. Voor niet-Leidse lezers zij aangetekend, dat de hypercorrecte uitspraak „pre-” of „profester” zich ook nu nog van genuïen Leidse lippen laat optekenen.
59. Kerkelijk Ondertrouwregister 1575-1710, M, bl. 190v. (klapper 64): op 27 maart 1641 zijn ondertrouwd Goes, Mr. Willem, geboren te Leiden, schepen van deze stad, wonende op de Mare, geassisteerd met Robbrecht van Rossum, oudburgemeester van Leiden, en Elisabeth Heyns, geboren te Leiden, wonende op het Steenschuur, geassisteerd met Cathalina Heyns, „haar moeye, aldaar”.

SUPPLEMENTAIRE AANTEKENING OVER DE LEIDSE ADRESSEN VAN SALMASIUS

Benutten wij de gelegenheid om in het kort een misverstand over de Leidse adressen van Cl. Salmasius, Heinsius' aartsvijand sinds 1633, weg te nemen. Salmasius zou, volgens een veronderstelling van P. C. Molhuysen, *Geschiedenis der Universiteitsbibliotheek*, p. 25, n. 1, gevolgd door Sellin, a.w., p. 39, evenals Heinsius gewoond hebben op het Begijnhof. Uit de Resoluties van Curatoren van 9 februari en 15 november 1632 blijkt echter, dat Salmasius vanaf zijn komst te Leiden (1632) gehuisvest was in de Commanderie; op die plaats is nu het Prenten kabinet, Kloksteeg 23, gevestigd. Na verblijf van ongeveer drie jaar in Frankrijk nam Salmasius eind 1643 zijn intrek in het Hof van Zessen, een complex tussen Rapenburg en Papengracht; op die plaats ligt nu het Museum van Oudheden. (Een uitvoerige en rijk geïllustreerde studie over dit Hof van Zessen verscheen in het *Leids Jaarboekje* 37 (1945), p. 74-94, van de hand van C. J. Kortenbach.) Vanaf 1650 heeft Salmasius daar ten gevolge van zijn reizen naar Zweden en Zuid-Nederland nog slechts weinig gewoond. Hij stierf in 1653 te Spa.

ILLUSTRATIES

Afb. 1. Bij paragraaf 9.a.:

Oude en nieuwe toestand Begijnhof. De ononderbroken lijnen zijn gereproduceerd naar de plattegrond van voor 1600. Ten onrechte zijn de zijmuren van de kerk in acht traveeën verdeeld, in plaats van in zeven. In de panden 34-35 woonde Heinsius van 1614 tot 1626. De onderbroken lijnen geven de huidige rooilijnen van Begijnhof en U.B. weer. Waar oude en nieuwe rooilijnen samenvallen zijn zij naast elkaar getekend.

Afb. 2. Bij paragraaf 12. (b.):

Begraafbrief Pieterskerk 28 februari 6 maart 1655, nu in het Gemeente-Archief te Leiden. Op de tweede tot vierde regel van onderen staat de begrafenis van Daniël Heinsius geboekt.

Afb. 3. Bij paragraaf 12:

Huidige positie van Heinsius' grafzerk in de Pieterskerk. Het rechthoekje benoorden de kruising geeft de positie van de zerk aan. Gereproduceerd naar *Kunstreisboek voor Nederland* samengesteld in opdracht van de Rijkscommissie voor de monumentenbeschrijving, Amsterdam 1969, p. 117.

DE BUITENPLAATS LEEVLIET TE WARMOND EN HAAR BEWONERS

door

A. G. van der Steur

Er bestaat slechts weinig literatuur over de Warmondse buitenplaatsen, welke, vooral in de achttiende en negentiende eeuw, vrij talrijk waren. Alleen de buitenplaatsen Oostergeest en Schoonoord zijn tot dusver beschreven.[1] Maar ook over de andere buitenplaatsen valt wel wat te zeggen.

In dit artikel zal de buitenplaats Leevliet behandeld worden, een buiten dat aan het begin van de achttiende eeuw werd gesticht en dat tot voor enkele jaren nog aanwezig was als een groot negentiende eeuws huis in een aan de Warmonder Leede gelegen park. Onder de vroegere bewoners schuilen enkele interessante personen, zoals de kunstschilders Carel en Karel Izak de Moor en de bekende kinderdichter Hieronymus van Alphen. Dat deze laatste in zijn Leidse tijd eigenaar was van het buiten Leevliet was tot dusver onbekend.[2]

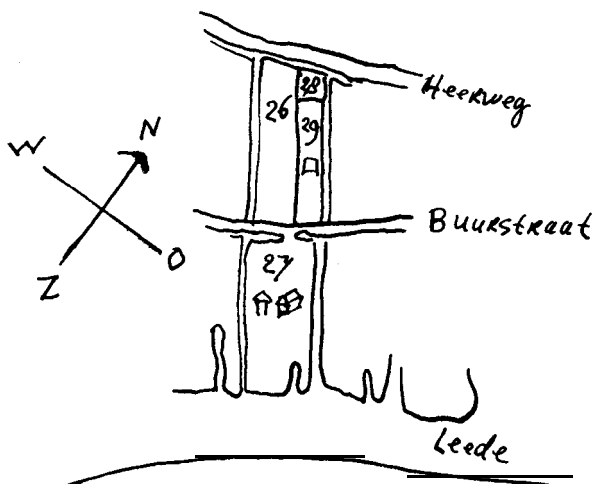
Bij de beschrijving van deze buitenplaats is bewust geprobeerd deze niet te beëindigen aan het begin van de negentiende eeuw, zoals meestal geschiedt, maar deze tot op de huidige dag voort te zetten. De voor historisch onderzoek niet gemakkelijk toegankelijke kadastrale archieven konden geraadpleegd worden dank zij de vergunning van het Ministerie van Financiën deze stukken te Leiden bij het kantoor van de landmeetkundige dienst gratis te raadplegen.

Voorgeschiedenis

In de jaren 1664-'69 wordt de grote kaart van het ambacht Warmond gemaakt, een kaart waarop ieder perceel een nummer heeft. Het huidige Leevliet heeft op deze kaart nummer 27.[3] Indien we deze, wat de op de kaart getekende huisjes en dergelijke betreft enigszins gestileerd, kaart mogen geloven, stond er een boerderij met een losstaande hooiberg op dit perceel (vgl. afb. 1.).

Uit de bij de kaart behorende legger met eigenaars van de verschillende percelen,[4] daterend uit 1665, zien we dat nr. 27 eigendom was van Heyman Mourings. Ook nummer 26 was van Mourings, en werd om-

schreven als „sijn croft” (= teelakker). Nummer 26 was een perceel gelegen ten noordwesten van nr. 27, bijna even breed en lopen de tot aan de Heerweg. De oppervlakte van nr. 27 was 278 roeden, nr. 26 was 156 roeden groot. De smalle strook ten noordoosten van nr. 26 was verdeeld in twee percelen: nrs. 28 en 29, resp. 24 en 76 roeden groot en had andere eigenaars. Op perceel nr. 29 stond een huis. Tegenwoordig ligt de moderne bebouwing aan Jan Steenlaan en Sweilandstraat onder meer op deze nummers 26, 28 en 29. Nummer 27 werd aan de noordoost en zuidwestkant door een sloot begrensd die omhoog bij het Buerpad, zodat het perceel een schiereiland vormde, toegankelijk vanaf het Buerpad door middel van een dammetje. Er liep nog een kort slootje vanaf de Lee in de richting van het huis, waarschijnlijk in gebruik voor roeiboottjes voor het melken en als spoelplaats voor melkbussen en dergelijke. Andere landerijen van Heyman Mourings lagen in de Zwanburgerpolder, de Veerpolder en aan de noord-

Afb. 1. Leevliet tussen 1724-1827

westzijde van Warmond, tegen de grens met Oegstgeest.

Een latere vermelding die werd gevonden, dateert uit 17 17. De erfgenamen van Engel Bols verkopen dan een „huis en erf met zijn voorcroftje” groot 447 roeden, nr. 26 en 27 op de kaart, aan Nicolaas Springhs voor f 470,—.[5] Tien dagen later koopt Springhs voor f 225,— ook de percelen 28 en 29 van Cornelis Oostveen.[6]

De buitenplaats Leevliet, die later zou bestaan uit de vier genoemde nummers 26, 27, 28 en 29, werd echter niet door Springhs gevormd, want enkele maanden later, op 17-5-17 18[7] verkocht hij de percelen 26 en 27, omschreven als „huis en erf” voor f 240,— aan Hendrik van der Mey, terwijl hij op dezelfde datum de percelen 28 en 29 voor f 143,— aan

Jasper Heijnsbergen verkocht. De omschrijving van deze laatste percelen luidde toen „huijs en erve met boomgaard”. [8]

Van der Mey bleef echter slechts voor korte tijd eigenaar van de percelen 26 en 27, want op 11-5-1721[9] verkocht hij deze, voor f 500,— aan Anthony de Rauw. De omschrijving luidde nog ongeveer gelijk: „een huijs en erve met het croftje voor aan de straat”, groot 427 roeden, gelegen tussen Leede en Heerweg. Op dezelfde datum koopt De **Rauw perceel 28, clan** 19 roeden groot van Gerrit van Someren. De omschrijving van dit perceel luidde „huijs en erf”, de prijs van eveneens f 500,—.[10]

Slechts enkele jaren erna, op 7-2-1724,[11] verkoopt De **Rauw de nummers 26 en 27**, met dezelfde omschrijving als in 1721, aan Isaak Boelens, voor f 700,—.

De in de transportacten genoemde belastingen in deze jaren zijn steeds dezelfde: een duit tijns per jaar, te betalen op Nieuwjaars dag aan de Heer van Warmond en het onderhoud van een waterbanwerk in de Leede, „tot schouw van Dijkgraaf en Hoogheemraden van Rhijnland”, ter lengte van 13 roeden.

Carel de Moor, 1724-1738

De kunstschilder Carel de Moor, „Ridder van het Roomsche Rijk”, werd stichter van de buitenplaats Leevliet en zou de percelen 26, 27, 28 en 29 voor vele jaren bijeen brengen. Op 23-3-1724[12] kocht hij van Isaak Boelens de nummers 26 en 27, omschreven als „een huijs en erf met een croftje” en op 23-10-1725,[13] anderhalf jaar later dus, kocht hij van Jasper van Heijnsbergen, de percelen 28 en 29, voor f 275,—.

Carel de Moor was te Leiden geboren op 25 februari 1655 (en niet 1656 zoals abusievelijk in vrijwel alle literatuur wordt vermeld) als het derde kind van de kunst koper Carel de Moor en Magdalena Ridder(s). Zijn ouders waren 18-12-1649 te Leiden gehuwd. De oude Carel de Moor werd bij dit huwelijk ebbenhoutwerker en jongeman van Antwerpen genoemd, zijn moeder was jongedochter van Leiden. Ook later wordt ebbenhoutwerker als zijn vader's beroep opgegeven,[14] maar Immerzeel en Kramm noemen hem respectievelijk koopman en schrijnwerker en ook wordt hij in de literatuur lijstenmaker, kunst koper en schilder genoemd.[15]

Carel de Moor werd leerling van Gerrit Dou te Leiden, daarna van Abraham van den Tempel te Amsterdam, na diens overlijden in 1672 van Frans van Mieris de oude, weer te Leiden en tenslotte van Godfried Schalcken te Dordrecht. In 1683 werd hij lid van het Leidse schildersgilde. Hij specialiseerde zich als portretschilder, genreschilder en als graveur.[16]

Op 13 juni 1681 taxeerde hij (of zijn vader?) schilderijen in het sterf-huis van Bartholomeus Vaillant te Leiden.[16a]

In 1687 vervaardigde hij een schoorsteenstuk in de schepenkamer van het Leidse Raadhuis.[17] Het stelde Brutus voor die „in opperste gerechtigheid de terechtstelling van zijn beide zonen gadeslaat”. [18] Het stuk is bij de brand van het Leidse stadhuis in 1929 verloren gegaan.

Volgens P. J. Blok behoorde Carel de Moor, tesamen met Willem van

Mieris aan het eind van de zeventiende eeuw tot de meest betekende volgers van Gerrit Dou's schilderwijze: die der Leidse „fijnschilders”. Zij stichtten kort vóór 1700 een „academie der kunstschilders”, noemden zich daarvan directeur en gaven openbaar teken- en schilderonderwijs. De Moor en Van Mieris bleven tot 1736 directeur.[19]. In 1706 wordt aan Carel de Moor jaarlijks f 12,— toegekend door het Leidse stadsbestuur, voor het schoonmaken van de schilderijen op het raadhuis.[20]. In 1714 werd hij door Keizer Karel VI geridderd.[21].

Hij was 1-4-1688 als jongeman van Leiden en wonende op de Steenschuur ondertrouwd met Hillegonda Wael, jongedochter van Rotterdam, wonende op de Heeregracht.[22] Het huwelijk werd 18 april 1688 te Hoogmade voltrokken. Uit dit huwelijk werden te Leiden zes kinderen gedoopt: Magdalena 26-1-1689, Carolus 21-7-1690, Maghdalena 2-1-1693, Maria Magdalena 15-4-1694, Carolus Isaacus 29-7-1695 (getuigen mr. Simon van Alphen Danielszoon, mr. Isaac Massis en Magdalena Wael) en Anna Magdalena 24-1-1700. In 1717 hertrouwde hij te Leiden als weduwnaar van Hillegonda Wael, met Johanna Louisa van Malenschot, jongedochter van 's-Gravenhage.[23] Getuige bij dit tweede huwelijk was eveneens mr Simon van Alphen Danielsz. (Deze was 4-6-1695 te Leiden gehuwd met Anna de Moor.)

Van 1718 tot 1723 was Carel de Moor eigenaar geweest van de buitenplaats Ter Weegen onder Sassenheim.[24]

Carel de Moor heeft zeer waarschijnlijk in 1724 en 1725 de genoemde percelen 26 tot en met 29 te Warmond gekocht met het doel er een buitenplaats voor zichzelf te bouwen. Bezoekers als Jacob Campo Weyerman spraken namelijk reeds over De Moor's Warmondse „buitenplaats”.[25] Ik meen daarom te kunnen veronderstellen dat kort na 1725 met de bouw van de buitenplaats, die later Leevliet zou heten, begonnen zal zijn. In 1732 bij de herziening der verponding blijkt dat de plaats bewoond wordt door Carel de Moor en dat het andere huis, tussen Buerpad en Heerweg, leeg staat, maar vroeger in gebruik was als „tuinmanshuis”.[26]

Carel de Moor overleed op 16-2-1738; volgens vrijwel alle literatuur had dit te Warmond plaats. Bijleveld zegt echter dat men steeds ten onrechte opgeeft dat hij te Warmond is overleden, maar dat dit te Leiden plaats vond vanwaar'zijn lijk op 19 februari naar Rotterdam werd overgebracht, waar het begraven werd, 271 Inderdaad wordt op 19 februari 1738 te Leiden aangetekend dat het lijk van Leiden naar Rotterdam wordt overgebracht. Te Rotterdam werd Carel de Moor op 22 februari 1738 in de grafkelder N 320 in het noorderpand van de Grote Kerk begraven. Er staat alleen bij aangetekend „van Leiden hier gebracht”.[28] Of het overlijden van De Moor nu te Warmond of te Leiden heeft plaats gevonden valt niet meer na te gaan. In plaats van de aanduidingen Leiden 1656 — Warmond 1738 als geboorte en overlijdensplaatsen en 'ren van Carel de Moor, welke men in de literatuur aantreft, dient dus gelezen te worden: Leiden 1655 — Warmond/Leiden 1738.

Afb. 2. Zelfportret Carel De Moor

Werk van Carel de Moor is onder meer aanwezig in het Rijksmuseum (De schilder zelf, (afb. 2) en de Hengelaar, een doek dat eerst aan Karel Izak de Moor was toegeschreven[29]) het Mauritshuis, de Lakenhal te Leiden (De gouverneurs der Lakenhal 1692; portret van Johannes Kone, 1688 ; portret van Elisabeth de Corne) en het Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen.

Renckens[30] deelt een en ander mee over de zelfportretten van Carel de Moor. Behalve het hierbij afgebeelde en hierboven genoemde portret in het Rijksmuseum berust het ovale zelfportret dat hij in 1702 aan de groothertog van Toscane aanbood voor de portrettengalerij, in Florence.[31] Een rechthoekig zelfportret bevond zich in 1947 in San Francisco, in de collectie van Miss M. Merton. Dit portret dat uit ca. 1710 zal stammen, is gebruikt door Houbraken voor de portretgravure van Carel de Moor die opgenomen is in Johan van Gool's *De Nieuwe Schouwburg der Nederlantsche Kunstschilders en Schilderessen*, 11, 1751, t.o. blz. 423. Van Ha111321 noemt in totaal veertien zelfportretten van Carel de Moor.[33]

De kunst van De Moor wordt thans niet meer zo hoog aangeslagen als in zijn eigen tijd. Hij schijnt bij zijn leven een zekere Europese vermaardheid genoten te hebben, bij Houbraken tussen de regels doorlezend zou men zeggen niet in het minst door eigen toedoen.

Karel Izak de Moor, 1738-1751

Na het overlijden van Carel de Moor kwam de buitenplaats aan zijn zoon Karel Izak, eveneens kunstschilder, die tot zijn overlijden in 1751 het huis bewoonde. In het testament van Karel Izak de Moor uit 1751, wordt voor het eerst de naam „Leevliet” genoemd:[34] „Carel Isaac de Moor, be'aard jongman, wonend binnen Leiden, dog altans gelogeert op zijn Ed. Buijtenplaats genaamt Leevliet, onder de Vrije Heerlijkheyt van Warmont”.

Een goede indruk van het huis en de inboedel krijgen wij uit de boedelbeschrijving van de op 25-6-1751 overleden Karel Izak de Moor.[35]. Het huis en erf, nrs. 28 en 29 zijn nog niet bij de „Heerehuysinge” getrokken en worden apart genoemd als „een huys en erve”. De indeling van het herenhuis was: slaapkamer, schilderkamer, provisiekamer, het kleyn slaapkamertje, nogh een kleyn slaapkamertje, de gangh boven, de solder, de slaapkamer beneden, het slaapkamertje van de heer De Moor, de eet-saal, het provisiekamertje, de kookkeuken en de grote kamer. De inboedel wordt aangegeven door de huishoudster, Anna Catharina Westenberg. Interessante roerende goederen zijn de 16 schilderijen op de slaapkamer, waarvan „aght Familie stukken”, voorts de inventaris van de „schilder-kamer” : „vijff stuks schilderijen van de Ridder de Moor; vier stuks schilderijen van Carel Isak de Moor; aght stuks dito van differente meesters; een kas met pleysterbeelden; een kist met verscheyde tekeningen en prenten; een kas met boeken; en een parthij schilders gereedschap”. In de

„gangh boven” hing nog „een schilderij van de heer Carel de Moor” en in de „slaapkamer beneden” hingen nog „ses schilderijen familie stukken”. In de „eetsaal” tenslotte hingen ook nog vijf schilderijen.

Over Karel Izak de Moor als schilder is veel minder bekend dan over zijn vader. Hij werd geboren te Leiden op 27 juli 1695. Men neemt aan dat hij leerling was van zijn vader. Op 10-4-1715 werd hij ingeschreven als student te Leiden. Ook is bekend dat hij werkzaam was te Leiden en onder meer de portretten van B. S. Albinus, G. Scheltinga en J. Schwarz voor de senaatskamer der universiteit vervaardigde.[37]

In de Almanak van 't Nut van 1882 verscheen een verhaal van W. P. Wolters, *Een tekenmeester en zijn leerling*. Het schetst de leerling Petrus Camper en zijn leermeester Karel Izak de Moor.[38], maar men neemt aan dat dit een verzonnen verhaal is.[39]

Karel Izak de Moor schijnt in Parijs te zijn geweest, althans zijn naam verscheen onder een aldaar in 1737 gedrukt titelblad.

In de literatuur worden een aantal tekeningen van hem genoemd: de nar, een charlatan en een jong meisje. De Leidse Lakenhal bezit een geschilderd mansportret dat, evenals de portretten op de Senaatskamer, gemerkt is „Car. de Moor, car. Fil.Fect.” Van Hall[40] noemt een „ge-doodverfd” portret van Karel Izak de Moor.1411

Zoals gezegd overleed Karel Izak de Moor op 25 juni 1751 te Warmond.1421 Hij werd op 2 juli 1751 te Rotterdam begraven, in de Grote Kerk. Het graf was eigendom van de familie en lag in het noordpand N 320 van de kerk. Er staat in het register aangetekend: „van Warmond hier begraven” en „bij nacht begraven”. [43]. De levensdata van Karel Izak de Moor, recentelijk door Van Hall[44] nog opgegeven als Leiden ca. 1694/95 — Rotterdam 1751 moeten dus luiden: Leiden 1695 — Warmond 1751.

Op 30 juni passeerde zijn zuster Anna Magdalena de Moor, weduwe van Daniel Simonszoon van Alphen (gehuwd Leiden 17-2-1735), in leven kapitein der Leidse schutterij, een acte van beraad.[45]. Later in het jaar machtigt zij Johannes Camper om de erfenis van haar broer verder af te handelen.[46]. Het zou echter nog tot 9-7-1753 duren alvorens Leevliet werd verkocht.[47] Op deze datum verkoopt de weduwe Van Alphen voor f 1600,— aan Pieter Rademaker Janszoon „een huys en erven, sijnde een buytenplaats, genaemt Leevliet, met huys en erve, tesamen 527 roe. op de kaart nrs. 26, 27, 28 en 29”.

Pieter Rademaker, 1753- 1766

Pieter Rademaker was een zoon van Jan Rademaker die van 1731 tot 1756 eigenaar was van de buitenplaats Leerust te Warmond. Reeds in 1750 woonde Pieter Rademaker te Warmond[48], waarschijnlijk op de buitenplaats van zijn vader. In 1751 en 1754 wordt over hem gezegd dat hij te Leiden woonde, maar te Warmond „resideerde”. [49] Later, in 1759, wordt hij als „inwonend” te Warmond genoemd.[50] Hij was gehuwd met Sara

van Dalen met wie hij in 1755 een testament maakt.[51] Een jaar later wordt Anna Fremerij als zijn echtgenote vermeld.[52]

Op 2-2-1766 verkocht hij de buitenplaats aan François Beeldsnijder.[53]

François Beeldsnijder, 1766- 177 1

De prijs die Beeldsnijder betaalde, f 4500,—, was beduidend hoger dan die in 1753 (f 1600,—) zodat het waarschijnlijk is dat Rademaker enige verbeteringen heeft laten aanbrengen. De omschrijving en oppervlakte was gelijk aan die van 1753.

Beeldsnijder was militair. In 177 1 wordt hij „luitenant van de Cavalerie” genoemd.

In 177 1 verkocht hij Leevliet[54] en kocht het, eveneens aan de Leede gelegen, buiten Zorgvliet aan.[55]

Isaac Maillart, 177 1- 1779

Koper voor f 4400,— werd Isaac Maillart. De omschrijving van de buitenplaats was gelijk aan die van 1753, apart werden echter genoemd „de loode regenbak, de glase voordeur en verdere losse deuren tot het vergoete huys behorende, met alle de losse tuijngereedschappen”.

Enige bijzonderheden over tuin, tuinbeelden en vinkenhuis verschaft een publicatie van de Warmondse overheid van 29- 10- 1772[56]: „Alzoo quadaardige lieden zig niet hebben ontzien des nagts tusschen den 24 en 25 october deeses jaers 1772 te komen op de buytenplaets genaemd Leevliet, geleege in het Westeynde deeser heerlijkheyd Warmond aan de zijde van het waater de Leede, ende aldaar op eene verregaande boosaardige wijze verscheyde beelden welke aldaar tot cieraad stonden van hunne pedestallen te rukken, deselve als meede verscheyde tuynstockjes, dewelke in de bloemperken stonden, in stukken te breeken, eenige bloeiplanten uyt de grond te trekken, de banken op de stoep aan 't water staande te forceeren, en op den 25. october des namiddags om 3 uren aan het vinkehuyss van de eygenaar van de voorn. buytenplaets meer andere moedwilligheeden te pleegen en nadien er de justitie ten hoogsten aan geleegeen is, dat zoodanige boosdoeners anderen ten exempel werden gestraft, zoo werd bij deesen beloofd een premie van twintig goude ducaeten aan die geene die den daader of daaders van 't voorsz. feyt weet aan te wijsen, zodanig dat deselve in handen van de justitie geraake en van het fait overtuygd werden, zullende des aanbrenghers naam des begeerende werden gesecreteerd, en werd boven de voorschreve premie beloofd impunitet van straf aan diegeene die, schoon selfs meedepligtig mogte zijn geweest, het voorsz. feyt komt aan te brengen. Aldus gepubliceerd en geaffigeert voor 't regthuys van Warmond op den 29 october 1772. Ter ordonnantie van Bailluw en Welgeboore Mannen, bij mij, Cornelis Boon, secrets.”

Enkele maanden na aankoop van Leevliet was Maillart koper op een veiling van roerende goederen te Warmond[57], zodat hij zich kennelijk direct te Warmond vestigde. In 1772 werd hij aangenomen als lidmaat van de Warmondse Hervormde kerk, als komende van Amsterdam.[58]

Maillart trad op 7-11-1773 te Rijnsburg als jongeman van Amsterdam en wonende te Warmond, in het huwelijk met Helena Maria Juijnbol, weduwe van Hieronimus de Wilhem, wonende te Rijnsburg.[58a]

Een klein jaar na zijn huwelijk was hij wederom koper van enkele roerende goederen op een Warmondse veiling.[59] In 1776 hield hij zelf op Leevliet een veiling van huisraad en andere roerende goederen, tot een totaal bedrag van f 283,—.[60] In hetzelfde jaar verkoopt hij een buitenplaatsje te Rijnsburg, Vredelust genaamd.[51]

In 1779 verbleef hij waarschijnlijk niet meer te Warmond, want op 10-3-1779 verkocht Bernardus van Geemen als lasthebber van Izaak Maillart de buitenplaats Leevliet.[62]

François Schilmans, 1779- 1780

Eigenaar voor f 4.000,— werd François Schilmans. De omschrijving en oppervlakte was nog gelijk als in 1753. Schilmans machtigde reeds enkele maanden later, te Mechelen in België[63] de Rotterdamse koopman Adrianus Dubbeldemuts die op zijn beurt Joost Jacob van Aller machtigde om Leevliet te verkopen. Dit geschiedde op 18-1-1780.[64]

Hendrik Sandijk, 1780- 1790

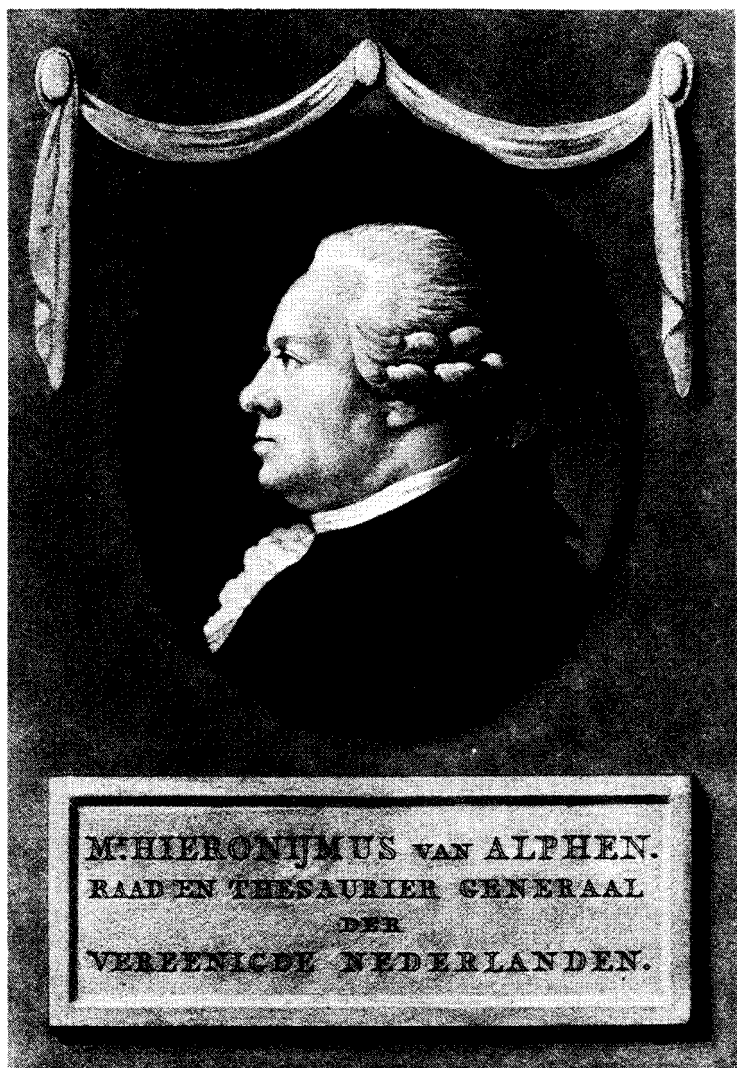
Koper voor f 4.000,— werd de te Amsterdam wonende Hendrik Sandijk die tien jaar eigenaar bleef. De omschrijving bleef gelijk aan die der vorige transporten. Van een verblijf te Warmond van Sandijk is in de archieven geen bewijs gevonden.

De omschrijving bij verkoop in 1790[65] wijkt af van die der voorgaande transporten: „Een extra-ordinaire welgesitueerde riant en weldoor-timmerde Heere Huizinge of Buitenplaats genaamd Leevliet”. Aparte vermelding kregen de ruime zaal; de behangsels; „het schilderij en de girandoles voor de schoorsteen in de grote kamer en het ijzer schoorsteentje”; voorts „girandoles en verguld penanttafeltje met 't marmer blad in de zij-kamer”.

Mr. Hieronymus van Alphen, 1790- 1793

Koper voor het nu hogere bedrag van f 6.250,— (waarvan f 150,— voor genoemde behangsels, girandoles en roerende goederen) was de bekende dichter mr. Hieronymus van Alphen, raad en pensionaris van Leiden.

Hieronymus van Alphen was geboren te Gouda op 8-8-1746, was eerst procureur-generaal voor het hof van Utrecht en werd 3 maart 1789 pensionaris van Leiden.[66]. Hij zal toen ook naar Leiden verhuisd zijn, te-

Afb. 3. Hiëronymus van Alphen

samen met zijn tweede vrouw, Catharina Geertruid van Valkenburg, met wie hij in 1781 was gehuwd. Hij was een zoon van mr. Johan van Alphen (1710-1750), raad en schepen van Gouda en een kleinzoon van prof. Hieronymus Simons van Alphen (1665-1742) die in 1688 predikant te Warmond werd, daar eind 1692 huwde met Judith van der Maersche maar eerder in hetzelfde jaar reeds vertrokken was naar Zutphen.[67]

Zou het feit dat zijn grootvader, die reeds voor zijn geboorte overleden was, een viertal jaren predikant te Warmond geweest is, reden zijn dat de kleinzoon in Warmond een zomerverblijf zocht? In 1802 betrof Hieronymus van Alphen bijvoorbeeld het buiten Steenvoorde (boven Rijswijk) ook uit een soort familiezwak: zijn overgrootvader had er eenmaal gewoond. Het is ook mogelijk dat Van Alphen via de Leidse Van Alphens die geparenteerd waren aan de Hanause tak waartoe Hieronymus behoorde, geattendeerd werd op dit buiten. Immers in 1753 verkocht de weduwe Daniel Simonsz. van Alphen Leevliet aan Rademaker.[68]

Van 1789 tot 20 juni 1793 was Van Alphen raad en pensionaris van Leiden. In deze Leidse periode woonde hij in het huis Breestraat 22, ten westen van de Pieterskerkkloosterteeg, het huidige perceel Breestraat 85, door Van Alphen gekocht op 20 juli 1789. 1691 De Van Alphen's verbleven in deze periode dus 's zomers op Leevliet te Warmond en 's winters te Leiden. Het Warmondse zomerverblijf van Van Alphen was zijn biografen tot dusver onbekend, waarschijnlijk omdat Van Alphen's dagboek over de jaren 1790 en 1793 incompleet is, want over zijn andere buitens spreekt hij diverse malen in zijn dagboeken.[70]

In juni 1793 werd Hieronymus van Alphen thesorier generaal der Verenigde Nederlanden, waarvoor hij naar Den Haag verhuisde. In oktober van het jaar 1793 wordt als zijn woonplaats reeds 's-Gravenhage opgegeven[71] en op 26 oktober van dat jaar verkoopt hij Leevliet.[72] De omschrijving uit 1790 werd aangevuld met: „voorzien van diversche, meest behangen zo beneden als boven, vertrekken waaronder een ruime zaal deszelfs uitzicht hebbende over de Leede op de stad Leyden, de Zijl en elders, voorts keuken, kelder en tuynmanshuizinge, schuytenhuis en vischblok”. De tuin was beplant met „exquise vruchtboomen en betimmerd met diverse druiven- en persikkedassen”.

Van Alphen legde bij de komst der Fransen in 1795 ook zijn thesorierschap neer en leefde tot aan zijn overlijden, op 2-4-1803, als ambteloos burger te 's-Gravenhage.1731

Mr. Albertus van Nieveld, 1793-1802

Koper voor f 5.500,— werd mr. Albertus van Nieveld. In de transportacte wordt opgegeven „thans nog wonende te Voorburg”, maar hij is waarschijnlijk spoedig naar Leevliet verhuisd.

Op 28-12-1795 huwt hij te Warmond (R.K.) als jongeman geboren te Den Haag, met Agneta Kraals, weduwe van Johannes Stuijlingh Corneliszoon, geboren „in de Graave”. Bruid en bruidegom wonen dan te

Warmond. In 1798 is hij gecommitteerde tot het nazien van de rekeningen van Warmond.[74] In de jaren rond 1800 behoorde hij tot een van degenen die een hervorming van de Warmondse armbesturen voorstonden.[75]

In 1802 verkocht Van Nieveld Leevliet, met dezelfde omschrijving als in 1793. Ook de kassen met druiven en perziken zijn dan nog aanwezig.[76]

Dr. Adam Bernard Smits Gordon, 1802- 1804

Koper voor **f** 6.250,— werd dr. Adam Bernard Smits Gordon, predikant te Lisse van 1764 tot 1803,[77] die op Leevliet ging wonen maar reeds in 1804 de buitenplaats weer verkocht.[78] De omschrijving is nog gelijk aan die van vorige jaren, slechts wordt nu toegevoegd dat de sloot aan de zuidwestzijde van de buitenplaats voortaan niet „geïncorporeert” zal zijn bij Leevliet.

Johan Christiaan Schröter, 1804-±1812?

Koper voor **f** 6.000,— werd de te Katwijk wonende Johan Christiaan Schröter. Schröter heeft werkelijk op Leevliet gewoond, want in 1807 wordt vermeld dat hij in de gemeente Warmond woonde. Hij is dan kapitein van het „gewezen infanterie regiment Saxen Gotha”.[79] Schröter verkocht de plaats weer door aan Pieter Johan Tijken. Dit laatste transport is niet gevonden in de Warmondse registers. Omdat er tussen april 1811 en 1813 een hiaat in de transportregisters is, bestaat de mogelijkheid dat dit transport ca. 1812 heeft plaats gevonden.[80]

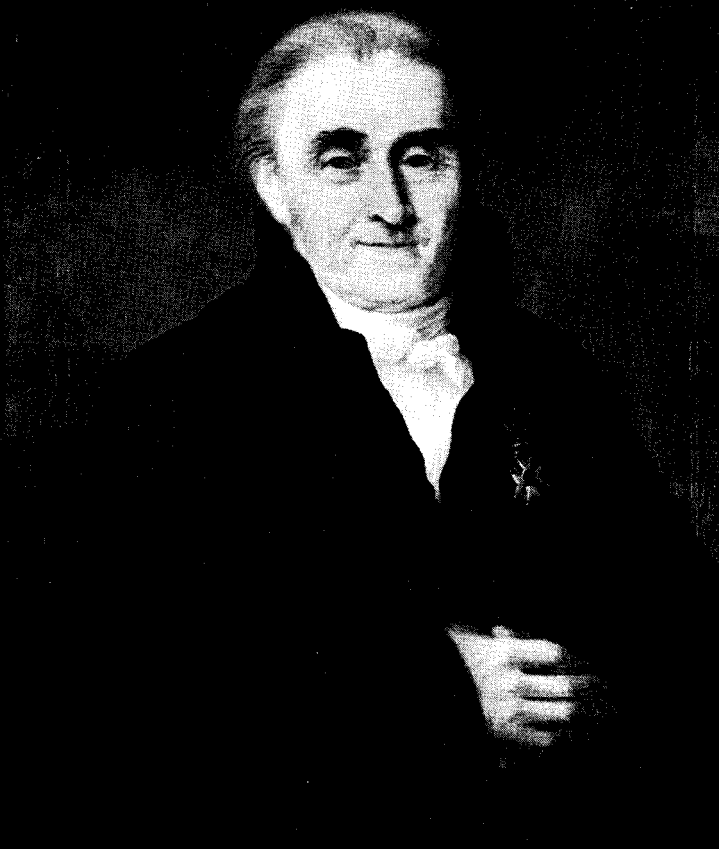
Pieter Johan Tijken, ±1812?-1821

De nieuwe eigenaar, Pieter Johan Tijken, was geboren op ZO- 12- 1771. Vanaf 1812 was hij president van het plaatselijk bestuur van Warmond en waarnemend secretaris. In 1813 is hij „adjunct-maire” van Warmond.

Tijken had in 1804, toen nog wonend te Leiden, de buitenplaats Middendorp gekocht.[81] In de jaren daarna werden grote delen van het dorp door hem aangekocht. In 1832 zijn bijna 90 ha grond en een twintigtal huizen eigendom van de familie Tijken.[82]

In 1817 werd niet Tijken, maar Klaas Koning tot schout en secretaris van Warmond benoemd.[83] Tijken werd rond die tijd schout en secretaris van Poortugaal, althans deze functie wordt vermeld in 1819. Hij woont dan echter nog te Warmond, waarschijnlijk op Leevliet.[84] De familie Tijken had banden met Poortugaal en dit zal ook de achtergrond zijn van het feit dat P. J. Tijken te Poortugaal schout werd en niet te Warmond. In 1821 woont hij ook te Poortugaal, waar hij enkele jaren later, op 27-6-1824,

NICOLAUS SMALLENBURG, NOOTDORPIO BATAVUS.

JURIS PROFESSOR IN ACADEMIA FRANEQUERANA A^o 1788,
IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA A^o 1790; EMERITUS A^o 1834,
NATUS D. 1 M. DECEMB. A^o 1761, OBIIT D. 20 M. JULIO A^o 1836.

Afb. 4. ¶ Nicolaus Smallemburg

zou overlijden. Hij is begraven in de familiegräfkelder te Poortugaal.[85]

In 1821 had hij Leevliet verkocht.[86] Leevliet had toen nog steeds een oppervlakte van 527 roeden en bestond nog uit de percelen 26 t/m 29.

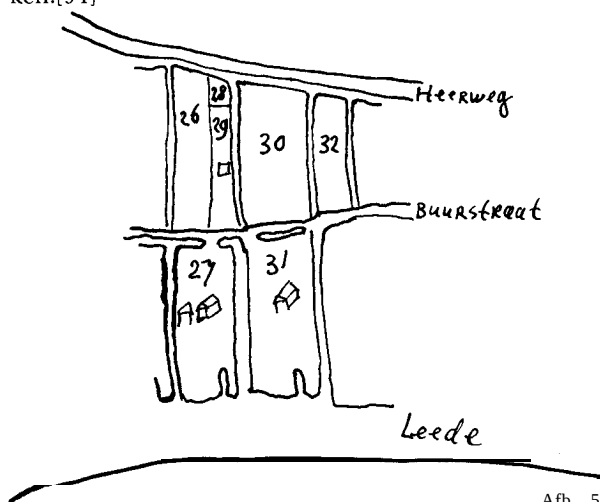
Pieter Klaverweijde, 1821- 1823

Koper werd Pieter Klaverweijde Gerritszoon, wonende aan de Rijpwetering, die echter zeer spoedig overleed want reeds op 12-10-1822 wordt het huis aan zijn weduwe mejuffrouw Johanna Straathof, aanbedeeld.[87] Korte tijd later, in 1823, verkoopt Johanna Straathof, via Nicolaas Verkleij, koopman te Rijpwetering, de buitenplaats.[88] Waarschijnlijk heeft noch Klaverweijde, noch zijn weduwe op Leevliet gewoond.

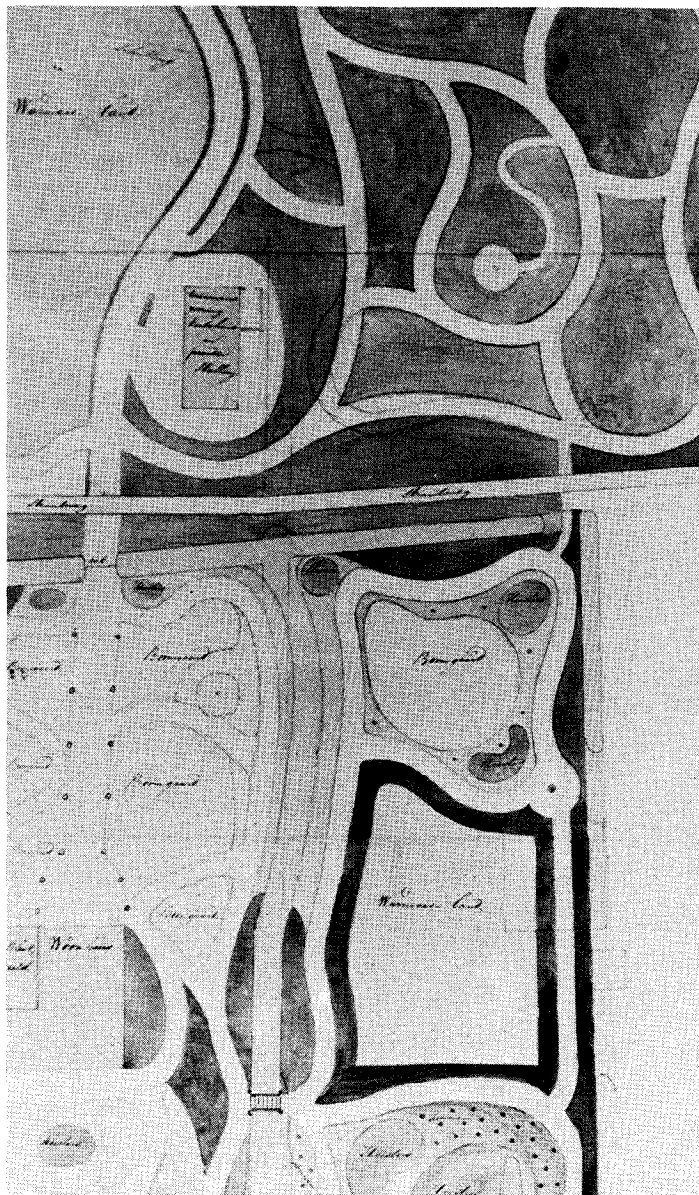
Prof. Nicolaus Smalenburg, 1823 - 1836

Koper werd de Leidse hoogleraar in de rechten Nicolaus Smalenburg, wonende aan de Breestraat te Leiden, die Leevliet duidelijk als zomerverblijf heeft bewoond, want, wanneer in 1832 het Kadaster wordt ingesteld wordt hij als woonachtig te Leiden ingeschreven. Prof. mr. Nicolaus Smalenburg was geboren te Nootdorp 1-12-1761 als zoon van de predikant Frederik Smalenburg. Hij huwde te Leiden 25-10-1788 met Jacoba Rachel van de Kastele. Hij was hoogleraar te Franeker, waar in 1789 een zoon werd geboren, en later te Leiden.[89]

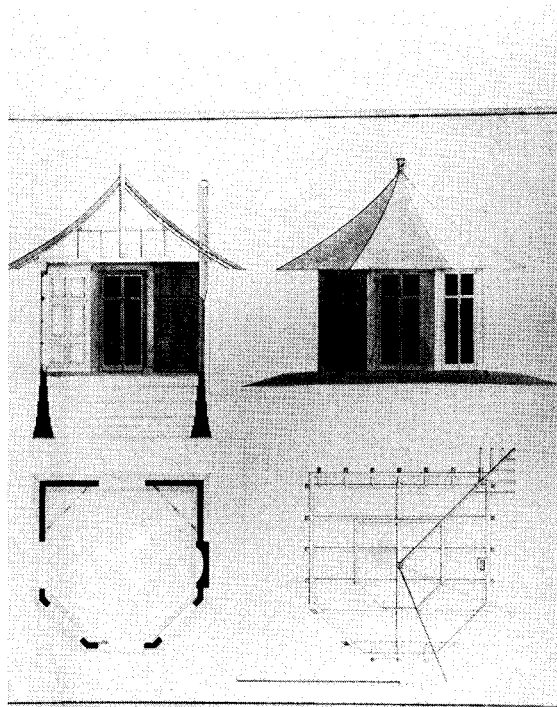
Smalenburg heeft Leevliet aanzienlijk uitgebreid door in 1827 de ernaast gelegen boerderij, de percelen 30, 31 en 32 (afb. 5), aan te kopen.[90] Reeds enkele maanden later verklaart hij deze boerderij te hebben afgebroken.[91]

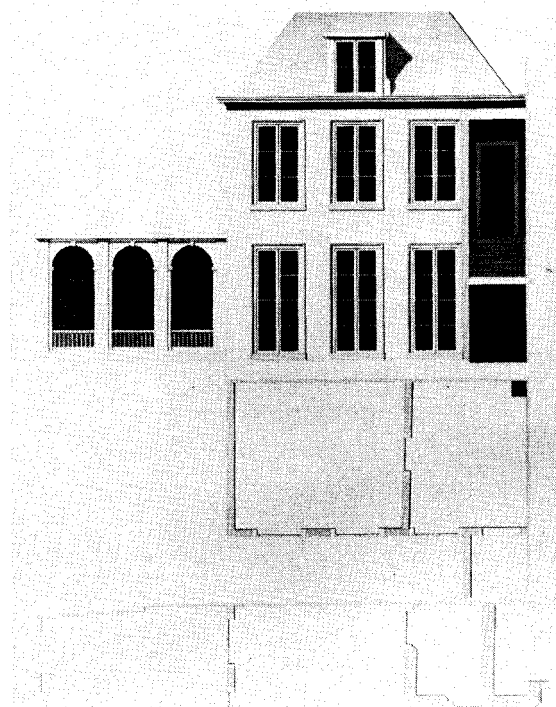
Afb. 5. Leevliet tussen 1827-1845

Afb. 6. Plattegrond van Leevliet, ca. 1830

Afb. 7. Bouwtekening voor de koepel van Leevliet, ca. 1830

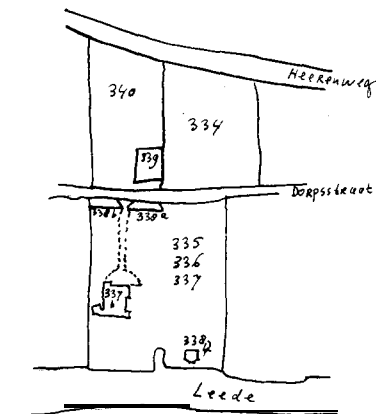

Afb. 8. Bouwtekening voor een gevel van Leevliet, ca. 1830

In het Leidse gemeente-archief berusten een aantal tekeningen[92] van de veranderingen die Smalenburg aan Leevliet aanbracht. Hierbij is een plattegrond met een ontwerp voor een tuinaanleg (afb. 6), waaruit duidelijk het doordringen van de landschapsstijl bij de tuinaanleg blijkt. De rechte sloten en paden, die in dunne lijntjes nog op deze kaart te zien zijn, worden vervangen door zacht gebogen lijnen en groepen. In 1820 was ook het park van het nabij gelegen Huis te Warmond aangepast aan de nieuwe stijl in parkaanleg en Smalenburg veranderde dus enkele jaren later het park van Leevliet in dezelfde geest. Uit deze plattegrond blijkt dat het vrijwel rechthoekige woonhuis door middel van een, met een hek afgesloten, oprijlaan met bomen van de straatweg af bereikbaar was. Aangrenzend aan het huis lag een bleekveld. Via slingerende paden en groepjes heesters kwam men aan de Leede, waar, linksonder, een plankier lag. Via een bruggetje over de vroegere scheislout tussen perceel 27 en 31 kwam men in het overige deel van de tuin waarvan een groot deel als „warmoesland” gebruikt werd. Aan de Leede, rechts onder op de kaart, stond een koepel die vanuit het huis onzichtbaar was door dennen en heesters. Aan de overkant van de straatweg, tussen de straatweg en de Warmonder rijweg (thans de Herenweg) lag de overtuin, gevormd door de percelen 26, 28, 29, 30 en 32, met op nummer 29 een huis dat in gebruik was als tuinmanswoning, koetshuis en paardenstalling. Ook hier lag een groot stuk warmoesland en verder een aantal romantisch slingerende paden met boomgroepen, waarvan alleen beuken op de tekening genoemd worden. Zowel aan de straatweg als aan de rijweg was een uitgang, afgesloten met een hek.

Bij deze plattegrond is ook een bouwtekening gevoegd van de koepel aan de Leede (afb. 7) en een zijaanzicht met plattegrond van een huis, waarschijnlijk bedoeld voor verbouwing van het huis zelf (afb. 8).

De nieuwe vorm van huis en park blijkt duidelijk uit het uit ca. 1830 daterende minuutplan van het kadaster (afb. 9). De nummers 26 t/m 32

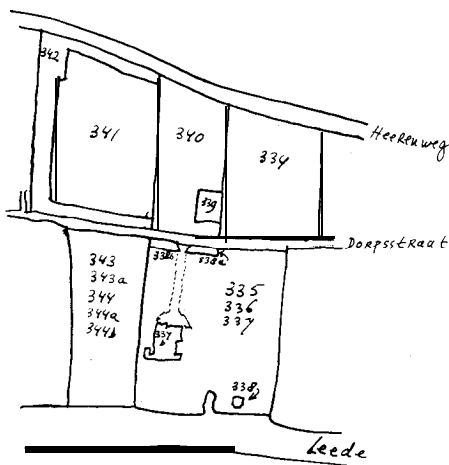
Afb. 9. Leevliet tussen 1827-1845

van de kaart van 1664-1669 werden nu vervangen door kadastrale nummers en wel sectie D nrs. 334, 335, 336, 337, 337b, 338, 338a, 338b, 339, 340. Uit de „oorspronkelijke aanwijzende tafel” blijkt dat op de nummers 337b en 339 de huizen stonden en op nummer 338 de koepel, die Smallenburg kort na 1827 heeft laten bouwen. Smallenburg overleed te Warmond op 20-7-1836 en werd aldaar begraven[93] (zie afb. 10).

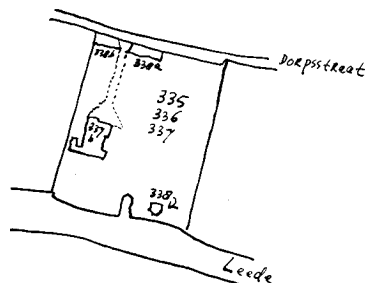
● ++ WARMOND, den 20sten Julij 1836. Heden overleed de Wel-Edele Hooggeleerde Heer Mr. NICOLAUS SMALLENBURG, Emeritus Hoogleraar aan de Leydsche Hoogeschool. Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw. Lid van het Koninklijk Nederlandsch Instituut en van andere Geleerde Genootschappen. in den ouderdom van 74 jaren.

Afb. 10.

Enkele maanden later[94] vindt boedelscheiding plaats in verband met het overlijden van deze „emeritus hoogleraar van Leiden en Ridder der orde van de Ned. Leeuw”. Zijn dochter, mej. Leonora Agatha Smallenburg, meerderjarig en ongehuwd, wonende op Leevliet te Warmond, krijgt de buitenplaats toebedeeld. Nu wordt apart de „steene koepel aan de Leede” genoemd, evenals de tuinmanswoning met koetshuis en stalling voor paarden en „de plaats welke beplant is met een groot aantal heestergewassen en welwassend hakhout en tevens voorzien van een zeer goede vruchtboomgaard, moestuin met persiken en druiven schuttinge, broeibakken. etc.”

Afb. 11. Leevliet in 1845-1846

Afb. 12. Leevliet tussen 1846-1897

Mej. Smalenburg verhuist kort daarop naar Den Haag en verkoopt Leevliet op 19-1-1837.[95]

Jhr. Willem Abraham Gevers, 1837- 1846

Koper wordt Vrouwe Magdalena Susanna Versluys, echtgenote van jonkheer Willem Abraham Gevers, agent van de Algemene Rijkskassier over het arrondissement Leiden, wonende aan de Breestraat te Leiden. Jhr. Willem Abraham Gevers was geboren te Rotterdam 2-9-1804. Hij huwde te Middelburg met jonkvrouwe Magdalena Susanna Versluys (1803- 1869). Van 1835 tot 1837 was hij eigenaar geweest van het Kasteel Oud-Poelgeest onder Oegstgeest.[95a] In de jaren 1838 en 1842 werden onder meer kinderen uit dit huwelijk geboren, niet te Warmond, maar te Leiden, waaruit blijkt dat men Leevliet alleen als zomerverblijf bewoonde. Na zijn functie van agent van 's Rijks Schatkist werd Gevers betaalmester te 's-Gravenhage, waarvoor hij ook naar deze plaats verhuisde.[96]

In 1845 koopt mevrouw Gevers de aan de zuidwestzijde naast Leevliet gelegen bouwmanswoning, kadastrale nummers 341, 342, 343, 343a, 344, 344a en 344b, erbij.[97] Deze aankoop zou ertoe hebben kunnen leiden dat het huis Leevliet in een groter park kwam te liggen en dat men aan beide zijden van het huis langs de Leede een grote tuin had (vgl. fig. 11), maar het liep anders, want een jaar later op 18-1-1846[98] verkoopt mevr. Gevers, via de Warmondse meester timmerman en metselaar Johannes Oudshoorn, het aan de Leede gelegen deel van de oude plaats Leevliet — de nummers 335, 336, 337, 337b, 337c, 338, 338a en 338b — met als omschrijving „het nog onafgebroken deel van een herenhuis met erf en tuin”. Leevliet was hierdoor in omvang aanzienlijk teruggebracht (vgl. fig. 12).

Op het afgesplitste terrein tussen Buurstraat (later Jan Steenlaan genaamd) en Herenweg zouden nieuwe wijken van Warmond verrijzen.

Adrianus van Velzen, 1846- 1857

Koper van het verkleinde Leevliet werd de Warmonder Adrianus van Velzen, vroeger korenmolenaar te Warmond, op het moment van de aankoop zonder beroep. De koopprijs bedroeg nog slechts f 1310,—.

De omvang van Leevliet was toen nog 74 roe, 86 el, een omvang die het buiten tot 1897 zou behouden.[99]

Het is niet bekend of Van Velzen op de plaats van „het nog niet afgebroken deel van het herenhuis” dat hij in 1846 kocht, een nieuw gebouw stichtte, of dat hij de resten van het oude huis gebruikte voor de nieuwbouw. Bij de verkoop door Van Velzen in 1857[100] stond er echter weer een „heerenhuizing” en ook de prijs in 1857, f 4000,—, toont dat er sedert 1846 wel iets verbeterd was aan het huis. Zoals gezegd bleef de oppervlakte van de grond in die jaren gelijk.[101]

C. C. E. Machen, 1857-1861

Koper voor het reeds genoemde bedrag van **f** 4000,— werd de heer Charles Emagne Christophe Edouard Machen, zonder beroep, wonende te Schipluiden. Het huis werd bewoond door zijn zoon, de Warmondse arts Cornelius Hendrikus Carolus Machen. Deze was in 1856 te Warmond gekomen en woonde de eerste jaren van zijn Warmondse tijd op Leevliet.[102]

In 1861 verkocht dokter Machen, als gemachtigde van zijn overige familieleden, de buitenplaats voor **f** 4700,—.[103]

Jan Hendrik Schaay, 1861- 1875

De koper, Jan Hendrik Schaay, was commissionair in effecten, geboren 6-3-1802, en woonde op het moment van aankoop te Rotterdam. Schaay vestigde zich echter spoedig op Leevliet, waar hij 6 juli 1863 overleed.[103a] Het huis werd na zijn dood aanbedeeld aan zijn weduwe, Henriette Susanna Sophia Leopold, die in 1864 ook op Leevliet blijkt te wonen.[104]

Wanneer zij echter in 1875 de plaats verkoopt woont zij in 's-Gravenhage en woont de koper reeds op Leevliet.[105]

Cornelis Ritsema sr. en jr., 1875-1894

Koper van de „buitenplaats Leevliet, bestaande in een heerenhuizing met erve, tuin” etc. was Cornelis Ritsema, particulier, wonende te Warmond. De koopprijs bedroeg **f** 6750,—. Voor het laatst wordt bij de overdracht van 1875 de tijns ten behoeve van het Huis te Warmond genoemd. Deze tijns werd namelijk in 1887 afgeschaft.[106]

Na het overlijden van Cornelis Ritsema werd het buiten aan diens weduwe, Bernardina Cornelia Suter, aanbedeeld, welke laatste echter op 1 april 1893 overleed. Leevliet kwam toen aan Cornelis Ritsema jr., die in 1894 als „particulier” te Warmond woonde.[107]

Kort na het overlijden van de weduwe van Cornelis Ritsema sr. verkoopt Cornelis Ritsema jr. de buitenplaats op een op 9-6-1894 gehouden publieke veiling.[108] Met de bedoeling er een hoger bedrag voor te krijgen biedt Ritsema de plaats in twee delen aan ter veiling. Het oostelijk deel van de percelen 729 en 548 wordt apart van het huis, als „tuingrond, bosch en berm” ter verkoop aangeboden.

Adrianus van Aardenne, 1894- 19 11

Deze voorgenomen splitsing van Leevliet werd echter niet ten uitvoer gebracht, want beide delen werden door Adrianus van Aardenne, commissionair te 's-Gravenhage, aangekocht. De prijs bedroeg **f** 9500,—, de omschrijving luidde „een heerenhuis met erf, koetshuis, stal en schuur, tuin, bosch en berm”. De oppervlakte bedroeg nog 74 are en 86 centiare.

Van Aardenne kocht in 1897, nog wonend te 's-Gravenhage, voor een bedrag van f 6500,— van jonkvrouwe Emma Maria Frederika Gevers, weduwe van Herman Theodoor Prins, wonende te Arnhem, nog enkele belendende goederen erbij. De oppervlakte van dit nieuwe bezit bedroeg 7 1 are en 20 centiare, terwijl er drie huizen op deze grond stonden.[109]

Op 9 mei 1899 vestigde Van Aardenne zich te Warmond, tesamen met zijn echtgenote, Henriette Dorothea Ernestine Baelen. Hij was geboren te Dordrecht op 13-9-1839.[109a]

In 1901 vergrootte Van Aardenne Leevliet wederom, door aankoop van Adrianus Kortekaas, bouwman te Warmond, van een drietal huizen met 46 are en 60 centiare grond, voor een bedrag van f 9200,—.[110]

Afb. 13. Leevliet, voorzijde, in 1898

Rond de eeuwwisseling verbeterde en vernieuwde hij Leevliet, want wanneer J. B. van Loenen in 19 11 of 19 12 zijn tocht door Warmond maakt en het verslag daarvan schriftelijk neerlegt, schrijft hij onder meer: „Wij zetten nu onze onderzoekstocht voort (. .) en zien den zorgvuldig aangelegden overtuin van de schoone buitenplaats Leevliet, waarop weinige jaren geleden een fraai, uitgebreid, in modernen stijl gebouw d landhuis is verrezen”. [111]

Van Aardenne was van 1903 tot 1906 lid van de Warmondse gemeenteraad,[112] in welke periode hij enige moeilijkheden kreeg met de Warmondse gemeenteontvanger.[113] Van Aardenne leeft in Warmond nog in de herinnering voort als een der eerste inwoners van het dorp die een eigen jacht had en nog wel „een groot stoomjacht”, terwijl men zich ook nog herinnert dat men hem ‘s winters met ijszeilboten op de Leede en Kagerplassen kon zien zeilen.

In 1906 vertrekt Van Aardenne naar Duitsland[109a] en in 1911 verkoopt hij Leevliet. Hij wordt in dit laatste jaar koopman genoemd en woont dan te Rijswijk.[114]

Iwan Herman Hieronimus en erfgenamen, 19 1 1 . 195 5

Terwijl Van Aardenne resp. f 9500,—, f 6500,— en f 9200,—, dus in totaal f 25.200,— had betaald voor de in 1894, 1897 en 1901 gekochte gedeelten van Leevliet, bracht het totale bezit in 1911 bij verkoop f 45.000,—, dus bijna het dubbele op. Koper werd Iwan Herman Hieronimus, particulier, wonende te Arnhem. De omschrijving luidde „Het buitenverblijf genaamd Villa Leevliet, bestaande uit een heerenhuis, botenhuis, waterreservoir, twee tuinmanswoningen en erven, benevens bloemen-, vruchten- en moestuinen, boomgaard, orangerie en kassen.” De oppervlakte was in totaal 1 ha, 92 are en 66 centiare, corresponderend met de gronden die Van Aardenne in de jaren 1894-1901 had gekocht.[115]

Afb. 14. Leevliet in de twintiger jaren

In 1920 werd een grote verbouwing uitgevoerd, waarvan helaas de tekeningen niet meer achterhaald konden worden.[115a]

De heer 1. H. Hieronimus overleed op 29 januari 1925 te Malang in het voormalige Nederlands Indië. Leevliet werd aan zijn weduwe, Elisabeth Wilhelmina Eilbracht, wonende op Leevliet, aanbedeeld voor een getaxeerde waarde van f 84.250,—. De buitenplaats is dan echter niet alleen grondig verbouwd, maar de oppervlakte is ook vergroot tot 2 ha, 63 are en 46 ca.[1 16]

De weduwe Hieronimus-Eilbracht overleed te 's-Gravenhage op 12 februari 1931 en het goed kwam aan haar kinderen, waaronder Iwan Herman Hieronimus jr. (overleden Den Haag 26-7-1946) en mej. G. M. E. Hieronimus, wonende te Warmond, Jan Steenlaan 21.

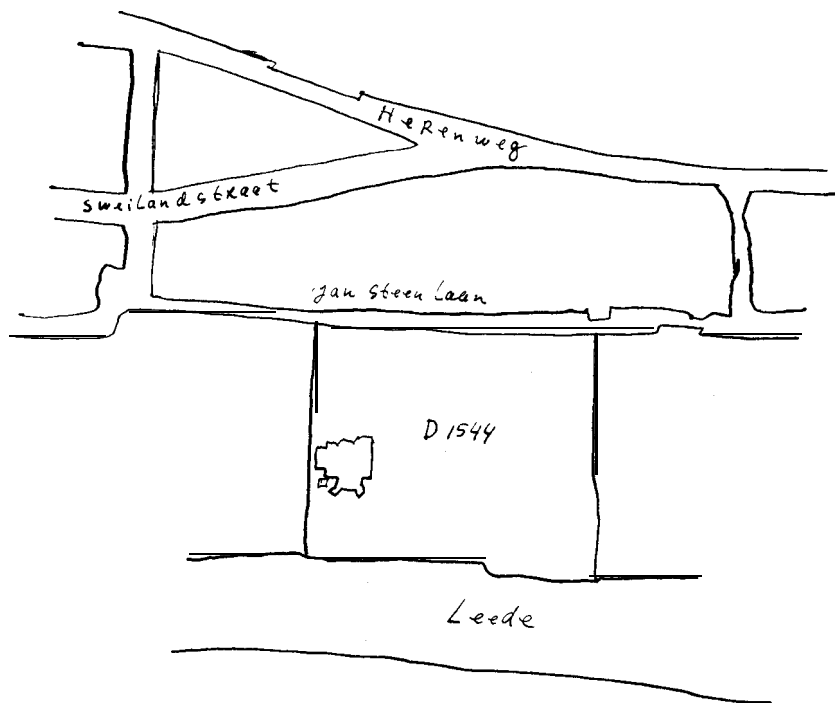
Uit een taxatierapport uit 194 1[116a] blijkt dat de plaats in dat jaar uit de volgende delen bestaat:

5900 m ² bouwterrein aan de Herenweg, getaxeerd op	f 23.600,—
1050 m ² bouwterrein aan de Lockhorstlaan, getaxeerd op	f 2.362,—
5660 m ² bouwterrein aan de Dorpsstraat, getaxeerd op	f 14: 150,—
980 m ² binnenterrein tussen voorn. terreinen	f 9 8 0 , -
4038 m ² , zijnde 1/3 van de plaats zelf met het huis	f 27.000,—
4038 m ² , zijnde 1/3 van de plaats met opstallen	f 12.038,—
4038 m ² , zijnde 1/3 van de plaats met opstallen, gelegen naast de gemeentehaven	f 10.438,—

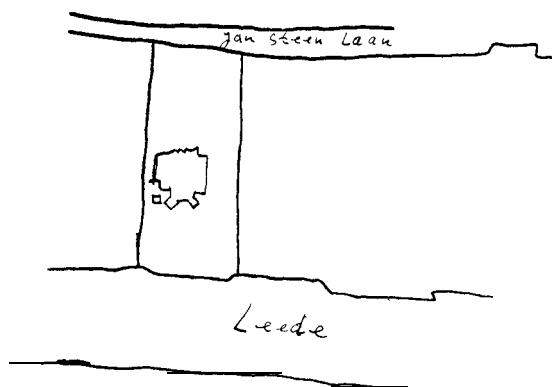
De totale oppervlakte bedroeg in dat jaar dus 2 ha, en ruim 57 are en werd getaxeerd voor ruim f 90.000,—. De verkoop en splitsing van de plaats zelf vond in dat jaar niet plaats, maar in 1955 verkopen de erven Hieronimus op een publieke veiling de eigenlijke plaats Leevliet (vgl. afb. 15).[117] Volgens de omschrijving bestond het verkochte uit „het herenhuis, (Jan Steenlaan 13) en drie woonhuizen (Jan Steenlaan 15, 17 en 21), een grote stenen schuur, vroeger oranjerie, (Jan Steenlaan 19), met erf”. De totale oppervlakte bedroeg 1 ha, 21 are en 46 ca, welke in drie partijen ter verkoop werd aangeboden. De koper kocht echter alle drie partijen, zodat er in 1955 geen verdere splitsing werd aangebracht.

N.V. Mij tot exploitatie van onroerende goederen „Verzicht”, 1955-1956

Koper voor f 119.660,— werd de N.V. Maatschappij tot exploitatie van onroerende goederen „Verzicht”, welke maatschappij reeds het volgende jaar „de villa genaamd Leevliet, met vóór- en achtertuin, Jan Steenlaan 13”, groot 35 are, verkocht, voor het bedrag van f 77.500,—.[118] (vgl. voor de oppervlakte afb. 16.)

Afb. 15. Leevliet in 1955

Afb. 16. Leevliet na 1956

Afb. 17. Lēevliet als jongensinternaat

Afb. 18. Hall van Lēevliet, ca. 1960

Mevrouw M. C. Jacobs-Mallee, 1956-1969

Koopster was mevrouw Maria Carolina Mallee, echtgenote van Maurits Jacobs, directeur van een op Leevliet gevestigd internaat voor jongens. In de jaren dat dit internaat op Leevliet gevestigd was en dat de familie Jacobs het huis bewoonde, zijn er verschillende prentbriefkaarten van het huis en het interieur vervaardigd. Afb. 17 en 18 tonen het huis van buiten en van binnen, een situatie die grotendeels nog uit de tijd van Van Aardenne dateerde.

Na de opheffing van het internaat verkocht mevrouw M. C. Mallee, gescheiden echtgenote van M. Jacobs, het huis in 1969.[119]

Th. G. Bos, 1969-heden

In genoemd jaar kocht Th. G. Bos, vleesexporteur te Leidschendam, het huis dat werd omschreven als „de villa met voor- en achtertuin, staande en gelegen te Warmond, Jan Steenlaan 13”, kadastraal bekend als sectie D nr 2638, groot 35 are.

Kort na de aankoop werd het grote huis afgebroken. In 1970 verscheen op deze plaats een in moderne landhuisstijl gebouwd modern en comfortabel huis dat echter de voorbijganger in niets meer herinnert aan het buitenverblijf dat Carel de Moor op dezelfde plaats bijna twee en een halve eeuw eerder had laten oprichten.

AANTEKENINGEN

(A.R.A. = Algemeen Rijksarchief; R.A.W. = Rechterlijk Archief Warmond)

1. W. F. Leemans, *Twee oude hofsteden te Warmond*, Leids Jaarboekje 1939, 85-100.
2. J. I. D. Nepveu, *Dichtwerken van Mr. Hieronymus van Alphen, volledig verzameld en met een levensbericht van den dichter verrijkt*, Utrecht 1871, 3e druk, maakt hiervan geen melding.
3. Deze kaart is in twee exemplaren bewaard: als wandkaart in de hal van het Huis te Warmond, als kaartboek in het oud archief van de gemeente Warmond, op het gemeentehuis.
4. G.A. Leiden, Huisarchief Warmond nr. 157.
5. A.R.A., R.A.W. 43 d.d. 16-8-1717.
6. A.R.A., R.A.W. 43 d.d. 26-8-1717.
7. A.R.A., R.A.W. 43.
8. A.R.A., R.A.W. 43; zie ook R.A.W. 47 d.d. 10-1-1718
9. A.R.A., R.A.W. 18, fol. 14vso.
10. A.R.A., R.A.W. 18, fol. 14.
11. A.R.A., R.A.W. 18, fol. 46.
12. A.R.A., R.A.W. 18.
13. A.R.A., R.A.W. 18.
14. G.A. Leiden, Weeskamerarchief, boedels 653 d.d. 17-4-1656, 1657 en 1663.
15. Vgl. o.m. A. Bredius, *Künstler Inventare*, VI, 2178 e.v.
16. Catalogus schilderijen en tekeningen „De Lakenhal”, 1949, blz. 192.
- 16a. M. L. Wurfbain, *De Liefde een groot stuk*, Leids Jaarboekje 1971 blz. 173-179. Zie blz. 177.
17. G.A. Leiden, Notulenboek burgemeesteren 81, fol. 128, d.d. 12-7-1687.
18. F. G. Rosier, *Het Leidsche stadhuis omstreeks 1881*, Leids Jaarboekje 1945, blz. 194.
19. P.J. Blok, *Ars Aemula Naturae*, Leids Jaarboekje 1913 blz. 1-27.
20. G.A. Leiden, Notulenboek burgemeesteren 151, fol. 303.
21. Vgl. G.A. Leiden, bibliotheek nr. 68181p.

22. G.A. Leiden, trouwboek Z, fol. 158.
23. G.A. Leiden, trouwboek GG, fol. 167vso; aangetekend d.d. 5-3-1717.
24. W. J. J. C. Bijleveld, *Ter Weegen*, Nederlandse Leeuw 68 (1951) 46.52.
25. De Navorscher 33 (1883) 436-455.
26. A.R.A., Financie van Holland, nr. 496-13.
27. als noot 24.
28. G.A. Rotterdam, Archief kerkmeesters, Inv. nr. 686; vriendelijke mededeling van de gemeentearchivaris van Rotterdam.
29. Vgl. Hofstede de Groot, Oud-Holland 1904, 116-117.
30. B. J. A. Renckens, *Een zelfportret van Carel de Moor*, Kunsthistorische mededelingen van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie 1 (1937) 47-48.
31. Uffizi, Catalogus 1910., blz. 30, nr. 239.
32. H. van Hall, *portretten van Nederlandse beeldende kunstenaars, repertorium*, Amsterdam 1963.
33. Gaarne betuig ik mijn dank aan mevrouw J. L. Cleveringa te Amsterdam, die mij een aantal kunsthistorische bijzonderheden betreffende Carel de Moor verstrekke.
34. G.A. Leiden, Notariële archieven 2166, nr. 39, d.d. 16-5-1751.
35. A.R.A., R.A.W. 53, acte 319, d.d. 6-7-1751.
36. Album Studiosorum 841.
37. P. J. Blok en W. Martin, *De senaatskamer der Leidsche universiteit*, Leiden 1932, 2e druk.
38. G.A. Leiden, Bibliotheek nr. 68181~.
39. Catalogus schilderijen en tekeningen „De Lakenhal”, 1949, blz. 194.
40. Zie noot 32.
41. Zie J. van der Marck, Leiden, 1773, nr. 431.
42. A.R.A., R.A.W. 53, acte 319, d.d. 6-7-1751.
43. G.A. Rotterdam, Archief kerkmeesters, Inv. nr. 688; vriendelijke mededeling van de gemeentearchivaris van Rotterdam.
44. Zie noot 32, blz. 220.
45. G.A. Leiden, Notariële archieven 2166, nr. 51.
46. G.A. Leiden, Notariële archieven 2166, nr. 108, d.d. 31-12-1751.
47. A.R.A., R.A.W. 20, fol. 107.
48. A.R.A., R.A.W. 53, nr. 305, d.d. 19-8-1750.
49. A.R.A., R.A.W. 53, nr. 317, d.d. 24-4-1751; en R.A.W. 53, nr. 366, d.d. 26-8-1754.
50. A.R.A., R.A.W. 54, d.d. 13-12-1759.
51. A.R.A., R.A.W. 53, nr. 382, d.d. 15-8-1755.
52. A.R.A., R.A.W. 53, nr. 384, d.d. 10-4-1756.
53. A.R.A., R.A.W. 20, fol. 293vso.
54. A.R.A., R.A.W. 21, d.d. 8-1-1771 en 10-1-1771.
55. A.R.A., R.A.W. 21, d.d. 11-3-1771.
56. Oud archief gemeente Warmond (gemeentehuis) nr. 9 fol. 192-193
57. A.R.A., R.A.W. 50, d.d. 28-8-1771.
58. Archief Kerkeraad N.H. Gemeente Warmond, nr. 12.
- 58a. Vgl. Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie 25 (1971) 151.
59. A.R.A., R.A.W. 50, d.d. 6-6-1774.
60. A.R.A., R.A.W. 50, d.d. 9-8-1776.
61. A.R.A., R.A.W. 56, nr. 4, d.d. 29-8-1776.
62. A.R.A., R.A.W. 21, nr. 242, d.d. 10-3-1779.
63. Notaris B. F. van den Bosche, d.d. 23-11-1779.
64. A.R.A., R.A.W. 21, nr. 263.
65. A.R.A., R.A.W. 22, 269vso, d.d. 22-5-1790.
66. De beëdiging had plaats op 24-4-1789, Mededeling dr. P. J. Buynsters te Nijmegen.
67. W. C. H. Machen, *Warmond voorheen en thans*, I, Leiden 1927, blz. 71, waar ten onrechte als 'huwelijk' 1693 wordt opgegeven.
68. Mededelingen dr. P. J. Buynsters te Nijmegen.
69. Mededeling G.A. Leiden aan dr. P. J. Buynsters.
70. Mededeling dr. P. J. Buynsters.
71. A.R.A., R.A.W. 23, 74, d.d. 21-10-1793.
72. A.R.A., R.A.W. 23, 75, d.d. 26-10-1793.
73. Voor deze personalia: Nederland's Adelsboek 1940, blz. 60

74. Oud archief Warmond (Gemeentehuis) nr. 5, d.d. 18-10-1798
75. G.A. Leiden, Huisarchief Warmond 404.
76. A.R.A., R.A.W. 24. d.d. 3-9-1802.
77. Nederlandse Leeuw 87 (1970) 75; A. M. Hulkenberg, De *Aagtenkerk van Lisse*, Lisse z.j. (1960) blz. 98 e.v.
78. A.R.A., R.A.W. 24. 150, d.d. 23-7-1804.
79. Oud archief gemeente Warmond (Gemeentehuis) nr. 6, d.d. 2-3-1807.
80. Vgl. A.R.A., R.A.W. 26 en A.R.A., Aanwinsten Derde Afd. 1957 III 13.
81. A.R.A., R.A.W. 24. 128vso, d.d. 2-3-1804.
82. Vgl. A. G. van der Steur (red.), *Heeren en Bueren, Bijdragen tot de geschiedenis van Warmond*, Den Haag 1969, Bijlage 11 B.
83. K.B. d.d. 4-3-1817.
84. A.R.A., Aanwinsten Derde Afd. 1957 III 13, d.d. 14-4-1819.
85. A. van der Poest Clement, *Familie Tijken*, Ned. Leeuw 28 (1910) 369.
86. A.R.A., Aanwinsten Derde Afd. 1957 111 13, d.d. 8-5-1821.
87. A.R.A., Aanwinsten Derde Afd. 1957 III 13, d.d. 12-10-1822, acte notaris Van Veen te Oudewetering d.d. 19-9-1822.
88. A.R.A., Aanwinsten Derde Afd. 1957 III 13, d.d. 14-3-1823, acte notaris K. Koning te Warmond d.d. 1-3-1823.
89. *Kwartierstatenboek*, 's-Gravenhage 1958, blz. 154.
90. A.R.A., Aanwinsten Derde Afd. 1957 III 13, d.d. 1-5-1827, acte notaris K. Koning te Warmond d.d. 13-12-1826.
91. A.R.A., Aanwinsten Derde Afd. 1957 III 13, d.d. 11-7-1827.
92. G.A. Leiden, *Prentverzameling* 89860.
93. W. C. H. Machen, *Warmond voorheen en thans*, I, Leiden 1927, blz. 86.
94. A.R.A., Aanwinsten Derde Afd. 1957 III 13, d.d. 9-11-1836, acte notaris K. Koning te Warmond d.d. 27-10-1836.
95. A.R.A., Aanwinsten Derde Afd. 1957 III 13, acte notaris K. Koning te Warmond d.d. 16-1-1837.
- 95a. I. W. L. Moerman, *Het Kasteel Oud-Poelgeest*, z.pl., z.j., blz. 9.
96. *Nederland's Adelsboek* 1942, blz. 288.
97. A.R.A., Aanwinsten Derde Afd. 1957 III 13, d.d. 23-4-1845, acte notaris K. Koning te Warmond d.d. 17-4-1845.
98. A.R.A., Aanwinsten Derde Afd. 1957 111 13, acte notaris K. Koning te Warmond d.d. 16-11-1846.
99. De buiten lap bestond in 1846 uit de kadastrale nummers D 335, 336 en 337, tesamen 67 roe en 35 el; 337b, 337c 49 el; 338 40 el; 338a 86 el; en 338b 76 el. Kadaster Leiden, *Titels van aankomst*, deel 94, nr. 28.
100. Kadaster Leiden, *Titels van aankomst*, deel 234, nr. 60; acte notaris J. de Crane te Warmond d.d. 1-4-1857.
101. De kadastrale aanduiding luidde in 1857 echter anders. Door vernummering werd de grond nu aangeduid als sectie D 338a, 338b, 512 en 548.
102. Vgl. M. Machen, *Dokter C. H. C. Machen, geneesheer te Wal-mond*, Leids Jaarboekje 1957, 145-149.
103. Kadaster Leiden, *Titels van aankomst*, deel 297, nr. 51; acte notaris J. de Crane te Warmond d.d. 5-10-1861. De kadastrale nummers waren nu sectie D 729, 730, 512 en 548. De oppervlakte bedroeg nog 74 roe en 86 el.
- 103a. A. G. van der Steur, *Familie aantekeningen Broes van Heekeren, Van Dilmar, Plek*, ms. In coll. A. G. van der Steur, Haarlem.
104. Kadaster Leiden, *Titels van aankomst*, deel 332, nr. 1; acte notaris J. de Crane te Warmond d.d. 29-11-1864. De oppervlakte is nog 74 roe en 86 el. De kadastrale nummers nog D 729, 730, 512 en 548.
105. Kadaster Leiden, *Titels van aankomst*, deel 445, nr. 42; acte notaris I. Schelms te Hillegom d.d. X-5-1875. De kadastrale nummers en oppervlakte zijn nog gelijk aan die van 1861.
106. Vgl. S. J. Fockema Andreae, *Warmond*, Leids-Jaarboekje 1949, blz. 71.
107. Kadaster Leiden, *Titels van aankomst*, deel 654, nr. 5; acte notaris L. J. C. A. Gordon te Leiden d.d. 7-4-1894. De kadastrale nummers en oppervlakte zijn nog gelijk aan die van 1875.

108. Kadaster Leiden, Titels van aankomst, deel 654, nr. 96; acte notaris J. F. S. Frijlinck te Warmond d.d. 9-6-1894. De kadastrale nummers en oppervlakte zijn nog gelijk aan die van 1875.
109. Kadaster Leiden, Titels van aankomst, deel 684, nr. 19; acte d.d. 4-5-1897. De kadastrale nummers: Sectie D 515, huis en erf, 1 are 10 ca; 516, huis en erf, 1 are 20 ca; 517, tuin, 28 are; 862, huis, schuur en erf, 2 are 20 ca; en 334, weiland, 38 are 70 ca.
- 109a. Bevolkingsregister Warmond (Gemeentehuis).
110. Kadaster Leiden, Titels van aankomst, deel 731, nr. 7; acte notaris J. F. S. Frijlinck te Warmond d.d. 27-8-1901. De kadastrale nummers: Sectie D 592, huis en erf, 34 ca; 1066, tuin, 19 are 57 ca; 1067, tuin, 3 are 40 ca; 1068, huis, schuur en erf, 11 are 78 ca; en 1069, huis, schuur en erf, 7 are 55 ca.
111. Vgl. het in noot 82 aangehaalde werk, blz. 43-44.
112. Als noot 111, blz. 85.
113. Als noot 111, blz. 93.
114. Kadaster Leiden, Titels van aankomst, deel 854, nr. 43; acte notaris J. H. Bosch te 's-Gravenhage d.d. 1-7-1911.
115. De kadastrale nummers luiden in 1911: Sectie D 1298, 1299, 1300 en 1373.
- 115a. Dossier Leevliet in archief gemeentewerken Warmond.
116. De kadastrale nummers luiden dan: Sectie D 1298, 1299, 1300, 341, 342, 1544 en 1543. Kadaster Leiden, Titels van aankomst, deel 1093, nr. 48; acte d.d. 20-8-1925.
- 116a. Familie-archief Oudshoorn (in bezit van A. G. van der Steur, Haarlem). dossier „Stukken betreffende taxaties van het landgoed Leevliet onder Warmond, 1941-1955”.
117. Kadaster Leiden, Titels van aankomst, deel 1625, nr. 117; acte notaris P. H. Romeyn te Warmond d.d. 21-6-1955. De kadastrale nummers luiden dan: D 1544, 1543, 1299 en 1300. Zie ook noot 116a.
118. Kadaster Leiden, Titels van aankomst, deel 1643, nr. 117; acte notaris J. F. Snijders te 's-Gravenhage d.d. 12-6-1956. Het kadastrale nummer was D 2688.
119. Kadaster Leiden, Titels van aankomst, deel 2074, nr. 21; acte notaris W. S. Jongasma te Leiden d.d. 30-1-1969.

AFBEELDINGEN

- Afb. 1. De oppervlakte van Leevliet in de jaren 1724- 1827. Het huis stond op perceel 27 (naar de kaart van Warmond van 1664-1669).
- Afb. 2. Carel de Moor, zelfportret; paneel 21½ x 17 cm, Rijksmuseum Amsterdam (cat. 1655).
- Afb. 3. Mr. Hieronymus van Alphen, eigenaar van Leevliet van 1790-1793; gravure Iconografisch Bureau, 's-Gravenhage.
- Afb. 4. Prof. Nicolaus Smalenburg, eigenaar van Leevliet van 1823- 1836; Rijksuniversiteit Leiden.
- Afb. 5. De oppervlakte van Leevliet in de jaren 1827-1845 (naar de kaart van Warmond van 1664-1669).
- Afb. 6. Plattegrond van Leevliet ca. 1830; Gem. arch. Leiden, prentverz. nr. 89860.
- Afb. 7. Bouwtekening voor de koepel van Leevliet aan de Warmonder Leede, ca. 1830; Gem. arch. Leiden, prentverz. nr. 89860.
- Afb. 8. Bouwtekening voor een gevel van Leevliet, ca. 1830; Gem. arch. Leiden, prentverz. nr. 89860.
- Afb. 9. De oppervlakte van Leevliet in de jaren 1827-1845 (naar het kadastrale minuutplan van ca. 1830).
- Afb. 10. Overlijdensannonce van prof. N. Smalenburg.
- Afb. 11. De oppervlakte van Leevliet in de jaren 1845-1846 (naar het kadastrale minuutplan van ca. 1830).
- Afb. 12. De oppervlakte van Leevliet in de jaren 1846-1897 (naar het kadastrale minuutplan van ca. 1830).
- Afb. 13. Leevliet aan de voorzijde, 1898, na de ingrijpende veranderingen die Van Aardenne aanbracht. Zincografie.
- Afb. 14. Leevliet in de twintiger jaren van de 20e eeuw in een bladerloos seizoen. Vergelij-

king met afb. 13 toont, dat de voordeur veranderd is. De twee kamers links naast de deur zijn samengetrokken tot een erker, welke tot op het dak is voortgezet. De aanbouw met de puntgevel, welke aan de rechterzijde op afb. 13 te zien is, is veranderd tot een aanbouw welke gelijk is aan die aan de linkerzijde. Prentbriefkaart, uitgave Vreeken en Heenk.

Afb. 15. De oppervlakte van Leevliet in 1955 (naar de moderne kadastrale kaart).

Afb. 16. De oppervlakte van Leevliet in de jaren 1956-heden (naar de moderne kadastrale kaart).

Afb. 17. Leevliet als jongensinternaat, ca. 1960. Het smeedijzeren hek van afb. 14 is vervangen door een muurtje. De deur is in de vroegere erker aangebracht. Prentbriefkaart.

Afb. 18. De hall in het jongensinternaat Leevliet, ca. 1960. Prentbriefkaart.

LECTOREN IN DE MODERNE LETTEREN TE LEIDEN

door

dr. Th. J. Meijer

Het onderwijs in de moderne talen is een betrekkelijk laat verschijnsel aan de nederlandse universiteiten. Vanouds vormden de klassieke talen, grieks, latijn, hebreuws en de oosterse studiën het hoofdbestanddeel van de literaire faculteiten. Eerst omstreeks het midden van de vorige eeuw is deze allesoverheersende positie van de oude talen aangetast, werd in breder verband het gebruik van het latijn als onderwijs- en examentaal geleidelijk aan afgeschaft, maar terwijl het aantal leerstoelen binnen de literaire faculteit sindsdien gestaag toenam, zou het tot na de Eerste Wereldoorlog duren voordat ook de moderne letteren als volwaardige studierichtingen erkend werden en het onderricht ervan aan hoogleraren werd opgedragen.

Men heeft inderdaad moeten wennen aan de gedachte van wetenschappelijke bestudering der moderne talen. Natuurlijk werd ook in vroeger tijden van de student verwacht dat hij zich van het frans en duits (in mindere mate van het engels) kon bedienen, maar dit betrof een praktische spreekvaardigheid, waarvan het onderricht werd overgelaten aan taalmeesters of gouverneurs. Voor verdere bijscholing kon de student desgewenst terecht bij een der vele privaattochters die zich in de academiesteden ophielden. Dergelijke privaattochters waren doorgaans uit het buitenland afkomstige studenten, die door het geven van particuliere lessen in hun levensonderhoud voorzagen. Zij werden op een lijn gesteld met de muzikanten dansmeesters, de schermleeraar en de pikeur, instructeurs dus bij wie de student zijn niet-wetenschappelijke vorming opdeed.

Zoals te verwachten, heeft de inlijving van de nederlandse provincies in het franse Keizerrijk van Napoleon in deze situatie — althans voor wat het frans betreft — verandering gebracht. In 1811 werd de Leidse universiteit een onderdeel van de Université de France, terwijl het frans tot officiële taal verheven werd. Nadat Curatoren nog op het allerlaatst een vruchteloze poging gedaan hadden een Nederlander benoemd te krijgen op de nieuwe leerstoel voor franse taal- en letterkunde,[1] werd in augustus 1812 door de franse overheid de fransman Jean François Mielle aangesteld tot „professeur”. Deze vreemdeling heeft het hier niet

gemakkelijk gehad. Weldra beklaagt hij zich bij de Rector over de behandeling die hij van de zijde van de studenten ondervindt, over ordeverstoring en sabotage van zijn colleges. Maar de ordebewaker die hij dientengevolge krijgt toegewezen, heeft slechts een averechtse uitwerking¹²¹ en in een schrijven van de Prins-Stadhouder Lebrun van 31 mei 1813 heet het dan ook: „La chaire de littérature française qui avait si bien commencé à Leyde est aujourd'hui presque déserte, et le professeur est réduit à parler aux murailles”.^[3]

In het oog van de studenten was hij min of meer tot symbool van de overheersing geworden en het protest in de vorm van negatie van zijn aanwezigheid lag voor de hand. Natuurlijk moest daarbij zijn persoon het eveneens ontgelden, vooral na zijn overijld vertrek in de nadagen van het franse regiem. In de *Korte geschiedenis van de vernietiging en herstelling der Leydsche Universiteit van 1810-1814*, welke staat afgedrukt in *Studenten-almanak voor het jaar, 1815*, wordt de volgende beschrijving aan hem gewijd:

„Voorts werd nog van *Parijs* opgezonden een zekere MIELLE, een onbekend mensch, om hier de naam van *Professeur* te dragen en ons in onze nieuwe moedertale onderwijs te schenken. Deze zendeling was zijner zenderen waardig. Hij was in *Parijs* de Drilmeester geweest van twee Toneelkunstenaresen, was volleerd in de geheimen der coulisses, sprak volkomen de N. nasale uit, kapte zich op zijn duivenvlerksch (à l'air de pigeon), bezat een keurige bibliotheek van oude classici, in usum Delphini uitgegeven, en heeft gedurende zijn verblijf aan de Leydsche Hoogeschool één ZEER verstandig gezegde gedaan, m de Inleiding's Redevoering tot zijne lessen, namelijk, dat hij ons geene gevoelens, slechts woorden wilde leeren, en dit eerste aan onze oudere en wijzere Leermeesters overliet. Verder weten wij niets van hem, dan dat hij zeer sterk onder verdenking lag van spion te zijn. Hij verdween in de eerste dagen der omwenteling, en zonk na zijne kortstondige verheffing aan deze Akademie, zoo veel wij vermoeden, in het niet terug, waaruit hij was te voorschijn gekomen.”

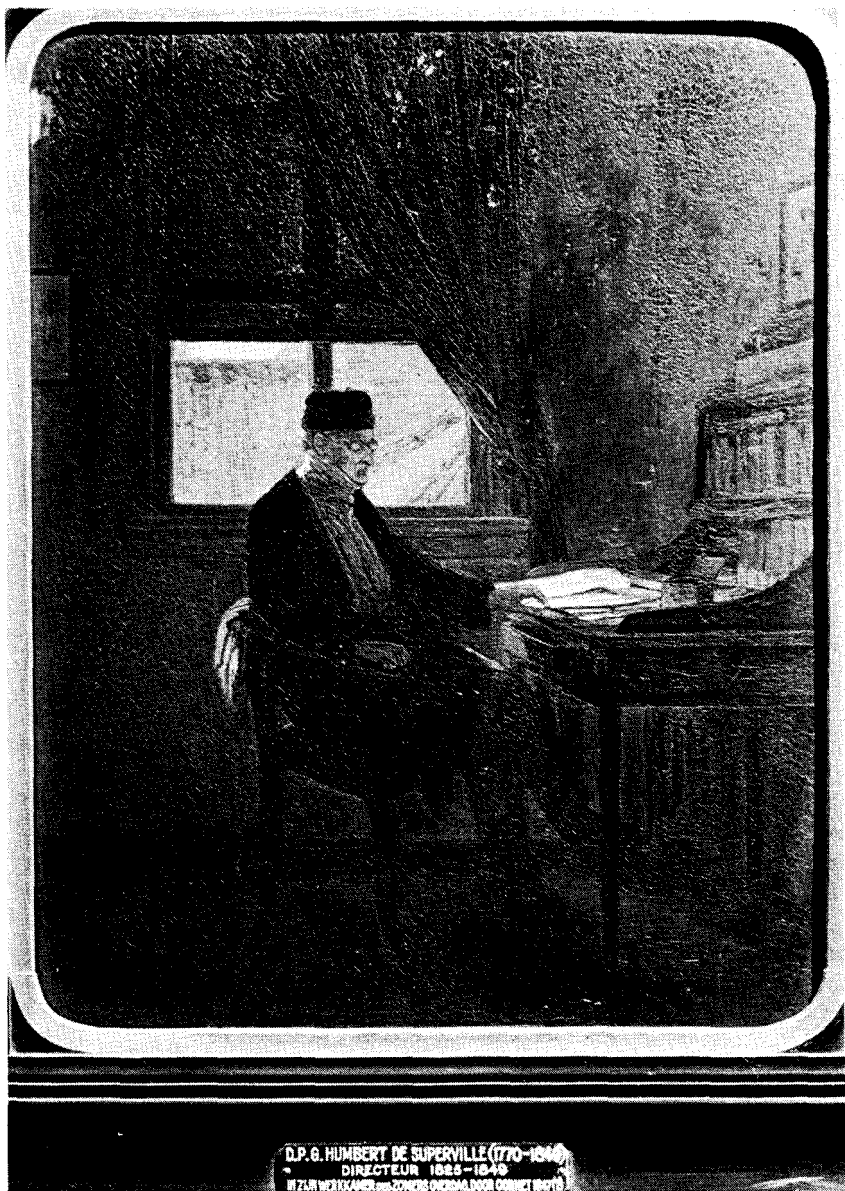
Zo mogelijk nog onbilliker is de beschrijving in de komisch bedoelde schets, welke onder de titel HET MISVERSTAND in dezelfde Almanak voorkomt. De deerniswekkende docent wordt hierin, zonder met name genoemd te zijn, op duidelijk herkenbare wijze ten tonele gevoerd:

„Een zeker *Professeur*, die zijn moedertaal sprak, als hij zich in het Fransch uitte, was een zeer groot beminnaar van, ja *Enthousiast* voor het tooneel; ook waren zijn verdiensten, als kenner, zoo groot, dat hij zich beroemde, twee *Actrices* voor het tooneel gevormd te hebben. Deze mensch was in Holland komen wonen. Natuurlijk was het hier met het tooneel zoo niet gesteld *comme chez nous en France*; evenwel gewoonte en een innige afkeer van op zijne kamer alleen te zijn, dreven hem aan om ook hier den Schouwburg te bezoeken. Een man, zoo als hij, die uit de drooge streken van Frankrijk kwam, en zulke duidelijke kenmerken

van dorheid in zijne gansche makelei vertoonde, kon geenszins de natte buitenlucht in Holland verdragen. Een huurkoets haalde den *Professeur* af; ieder verwonderde zich over deze *brille*; doch onze geleerde, die tevens te fijn van oordeel was, om zich aan de ruwe begrippen van regtschapenheld te storen, was vriend en vertrouwd van den *Prefect*; dus geen wonder. De Koetsier vroeg, waar mijn Heer wilde gebragt zijn? Met de delicaatste en echte verrijnde ware uitspraak, antwoordde hij: „au Spectacle.” De koetsier, die dit als Hollandsch verstond, begreep dat hij naar 't Hospitaal wilde gebragt zijn, te meer, daar de eene voet van den *Professeur*, *in statu maxime a statu normali recedente*, verkeerde. De Koetsier bragt hem dus buiten de stad naar het Hospitaal. De *Professeur* stond verbaasd, hij meende in het eerst eene zeer fraaije decoratie te zien, en was, zoo als men vertelt, op het punt van te *applaudiseren*, toen een koude wind hem herinnerde, dat hij geen aanschouwer, maar zelf *acteur* in deze *Comedie* was; welke herinnering hem zoodanig trof, dat hij, na een hevig *dispuut* met den Koetsier, in hetwelk zij elkander niet verstonden, dezen eindelijk aan het verstand bragt, dat hij weder naar zijn *logement* wilde terug gebragt zijn; alwaar hij zonder verdere rampen aankwam. Door de levendige *gestaculatien* welke hij, bij zijn *discours* tegen den Koetsier, gemaakt had, was zijn kapsel zoodanig *gederangeerd*, dat hij onmogelijk in den Schouwburg konde verschijnen, en er dus niets voor hem overbleef, dan zijn ongelukkig noodlot bitter te betreuren.”

Stellig heeft men de figuur van de *Professeur*, mikpunt van al te gemakkelijke spot, weinig recht doen wedervaren. De volledige vergetelheid, waarin Mielle nadien te Leiden geraakt is, is begrijpelijk maar niet geheel en al verdiend. De *Nouvelle Biographie Générale*[4] heeft een levensbeschrijving aan hem gewijd, waaraan wij het volgende ontleen: Jean François Mielle werd geboren te Dôle, 24 april 1758. Na een grondige opleiding genoten te hebben bij de Lazaristen was hij werkzaam op literair-historisch gebied en werd tot stadsbibliothecaris van Châlons-sur-Saône aangesteld. Tijdens de woelige revolutiejaren schijnt hij verschillende personen van de guillotine gered te hebben. Ook op onderwijsgebied is hij werkzaam geweest. Hij behoorde immers in 1790 tot de oprichters van een opleidingsinstituut dat onder de naam Collège de Sainte-Barbe grote faam zou verwerven. Zo blijkt de keuze van Mielle op de eerste Leidse leerstoel voor franse taal- en letterkunde niet geheel en al uit de lucht gegrepen. Wat men, gezien de bedoelingen van de franse overheid, in feite ook niet kon verwachten. Na zijn roemloos vertrek uit Leiden heeft hij zich geheel en al aan de literatuur en de geschiedenis gewijd. Hij was redacteur van verschillende belangrijke tijdschriften, zoals de *Moniteur* en publiceerde o.a. een *Histoire générale de Portugal*. Hij is in 1839 in Parijs gestorven.

Had men het vertrek van de fransman met vreugde gade geslagen, de noodzaak van goed onderricht in de moderne talen bleef bestaan. Onder de eerste reorganisatievoorstellen welke na het herstel der onafhankelijkheid

Afb. 1. D. P. G. Humbert de Superville

door de universiteit tot de voorlopige regering gericht werden, vindt men dit punt nadrukkelijk genoemd. Met de hem kenmerkende voortvarcndheid komt Johan Melchior Kemper — een der voormannen van november 18 13 en inmiddels Rector Magnificus van de Leidse universiteit — op dit onderwerp terug in een brief aan de staatssecretaris van binnenlandse zaken, gedateerd 25 oktober 1814. Daarin noemt hi' jnder de behoeften waarin dringend voorzien moet worden, de mogelijk hnd om goed onderwijs in de engelse en franse taal te kunnen ontvangen. De zorg voor het duits is minder klemmend, schrijft hij, „wijl er hiertoe op dit tijdstip werkelijk meer dan eene goede gelegenheid' is, terwijl daarentegen in het Engelsch een goede onderwijzer geheel ontbreekt, en de laatste goede gelegenheid tot het onderwijs in het Fransch zonder voorziening dadelijk staat op te houden.”[5]

Nu dus bepaalde als onmisbaar gevoelde voorzieningen buiten het eigenlijke universitaire onderwijs dreigen weg te vallen, gaat de universiteit noodgedwongen initiatieven ontplooien. Niet zonder succes overigens. Op 3 december van hetzelfde jaar komt het Koninklijk Besluit af, waarbij te Leiden een lector in de Engelsche taal, alsmede een lector in de Fransche taal en. . Teekenkunde wordt aangesteld, de eerste op een jaarlijks tractement van f 500,—, de tweede op een tractement van f 700,—. Belde benoemingen geschieden overeenkomstig de voordracht, welke Kemper in zijn brief van oktober had gedaan. De gecombineerde aanstelling voor franse taal en tekenkunde geschiedde met het oog op de persoon van de benoemde, want deze docent met de welluidende naam David Pierre Giottin Humbert de Superville was meer gekwalificeerd als tekenonderwijzer dan als taalkundige. Niettemin was hij „de laatste goede gelegenheid tot het onderwijs in het Fransch” zodat men zijn artistieke gaven gaarne op den koop toenam. De nieuwe lector had op het moment van zijn benoeming reeds een veelbewogen leven achter de rug. Hij werd geboren te 's-Gravenhage op 18 juli 1770, als zoon van de kunstschilder Jean Humbert (1734- 1794). Uit het proefschrift van Cornelia Magdalena de Haas[6] weten wij dat David Pierre een zorgvuldige opvoeding genoot; hij leerde de moderne talen en tevens grieks, latijn, hebreuws en italiaans. „Fransch was de taal, waarin hij zich het gemakkelijkst uitdrukte en waarin hij verreweg de meeste van zijn werken schreef. ' In 1789 vertrok Humbert naar Italië, waar hij zijn artistieke vaardigheid verder ontplooidde en waar hij van zijn kunstvrienden de bijnaam *Giottino* of Giottin vanwege zijn voorliefde voor de beroemde Giotto — ontving. Naast de gebruikelijke schildersattributen heeft hij in Italië ook de wapenen gehanteerd, met als gevolg dat hij gewond raakte en enige maanden in krijgsgevangenschap vertoefde. Teruggekeerd in Holland voorzag hij enige tijd in zijn levensonderhoud door het geven van tekenlessen. Maar toen in 1805 te Feyenoord bij Rotterdam de Kadettenschool voor de opleiding van zee-officieren werd gesticht, kreeg Humbert daar een aanstelling. Behalve het tekenen doceerde hij daar bouwkunde, aardrijkskunde en italiaans. Het instituut was evenwel geen lang leven beschoren. Nadat het in 1809 naar

Enkhuizen was overgeplaatst, werd het in 1812 door Napoleon opgeheven.[7] Korte tijd later vestigde hij zich te Leiden, waar vrienden hem de positie verschaften van directeur en leraar aan de Leidse Teekenacademie „Ars Aemula Naturae”. Het waren Leidse hoogleraren, waaronder Brugmans en in het bijzonder Kemper, die zich zijn lot aantrokken en hem „door onderscheidene middelen van aanbeveling en ondersteuning” trachtten te helpen. Het is denkbaar dat het welbekende schilderij van Humbert in het Rijksmuseum te Amsterdam, waarop Johan Melchior Kemper staat afgebeeld als rechtsgeleerde, overschaduwde door een beeltenis van de koning en de verwijzing naar november 1813, zo’n middel van ondersteuning geweest is. „Maar”, schrijft Kemper verder in zijn brief aan de staatssecretaris:

„dit alles was echter zelfs voor een bekrompen bestaan op lange na niet genoegzaam, en geen wonder dus dat de aanbieding van een voor naam Engelschman, om den Hr. Humbert als reisgenoot naar Italië met zich te nemen, onder zulke omstandigheden niet dan welkom was.”

Het verlies van Humbert, op wie Kemper altijd al het oog had gehad „als op een voortreffelijk onderwijzer van de tekenkunde niet alleen, maar ook voor de Fransche en Italiaanse literatuur”, kon gelukkig voorkomen worden door zijn aanstelling tot lector.

De benoeming in de engelse taal, die eveneens op 3 december 1814 geschiedde, gold de engelsman Hely Taylor, merkwaardig genoeg eveneens een docent aan het voormalige instituut van Feyenoord. Van hem tekent Kemper het volgende aan:

„Van de bekwaamheid toch dezès onderwijzers, niet alleen voor het vak zijner landtale, maar ook in de algemeene nieuwere letterkunde getuigen allen, die zijn onderwijs op het voormalige Instituut te Feyenoord (waar hij als adjunct professor door den voormaligen koning[8] beroepen was) volgden; terwijl men daarenboven ook door deze aanstelling nog ten minste eenigsints de ongelukken vergoeden zou, welke deze naar alle berichten achtenswaardige man, na de opheffing van dit Instituut door den gewezenen keizer van Frankrijk heeft moeten lijden, daar hij aan den eenen kant in de onmogelijkheid zijnde om naar zijn Vaderland terug te keren, aan den anderen kant alle de hatelijkheid der surveillance van de Fransche politie heeft moeten ondervinden, en bij dit alles zich, gedurende het tijdvak onzer ramp, bijna geheel van alle middelen van bestaan verstoken heeft gevonden.”

Zo had de universiteit de zorg voor althans twee der moderne talen tot zich getrokken en weldra strekte die zorg zich ook uit tot de derde, nog onbrekende. Nadat in het begin van 1816 J. H. Junius, Luthers predikant te Leiden, niettegenstaande zijn beroep op de zorg voor zijn acht kinderen, tevergeefs gesolliciteerd had naar een lectoraat in het duits, werd op 14 mei van hetzelfde jaar bij Koninklijk Besluit het onderwijs in de hoogduitse taal- en letterkunde opgedragen aan Nicolaas Godfried van

Kampen, een in Leiden gevestigd privaattoecent. Van Kampen was op 15 mei 1776 even buiten Haarlem geboren. Nadat zijn ouders overleden waren, was hij in Duitsland opgevoed en had hij het gymnasium te Krefeld en de handelsschool te Mülheim bezocht. Sedert 1795 was hij in Leiden werkzaam, eerst bij de drukkerij van de gebroeders Murray, naderhand ook als redacteur van de Leidsche Courant. Spoedig na zijn benoeming tot lector werd hij tevens bibliothecaris van de Bibliotheca Thysiana, waardoor hij en zijn vrouw — Jacoba van Duuren, met wie hij in 1805 gehuwd was — de beschikking kregen over een fraaie woning op de hoek van Rapenburg en Groen hazengracht.

Van de drie nieuwbenoemde lectoren was Van Kampen ongetwijfeld het meest voor zijn taak geschikt en hij is ook het langst aangebleven. Sedert 1823 combineerde hij zijn lessen aan de universiteit met een betrekking als leraar in de geschiedenis en letterkunde aan het bekende onderwijsinstituut Noorthey te Voorschoten. Maar eerst in 1829 verliet hij Leiden, toen hij tot hoogleraar in de nederlandse letteren en de vaderlandse geschiedenis aan het Athenaeum van Amsterdam benoemd werd. Van Kampen, die in 1820 een ere-doctoraat van de Leidse universiteit ontving, heeft een stroom van geschriften gepubliceerd. Daarin behandelde hij niet uitsluitend de duitse letterkunde, maar ook de geografie, de vaderlandse en algemene geschiedenis (ook zelfs *Vaderlandsche Karakterkunde*) en de letterkunde van Frankrijk en Engeland. In zijn Amsterdamse tijd was hij redacteur van menig vaderlands letterkundig blad, waaronder *Mnemosyne*, *Vaderlandsche Letteroefeningen*, *Magazijn voor Wetenschappen*, enz. Over deze geschriften wordt evenwel in het algemeen minder gunstig geoordeeld. In het *Gedenkboek van het Athenaeum en de Universiteit van Amsterdam* komt hij er ook als docent niet al te best af:

„Dat schijnt vooral aan het minder aangename van zijn voordracht gelegen te hebben, mogelijk ook aan het minder streng wetenschappelijk karakter van zijn colleges. Linguist was hij in het geheel niet. Meer gewaardeerd waren zijn privatissima, waar zijn geestdrift zich aan een kleineren kring mee kon deelen.”

In het *Gedenkboek* wordt het gemis aan blijvende waarde van Van Kampens geschriften voornamelijk geweten aan diens opleiding en aan de omstandigheden, die hem tot veel schrijven gedwongen hebben. Zijn werk, dat niet op eigen onderzoek berustte, was in feite meer popularisering dan bevordering van de wetenschap: „De autodidact is zich steeds in hem blijven verraden”. [9]

Ongeveer vijf jaar voor het vertrek van Van Kampen naar Amsterdam waren de belde andere lectoraten in de moderne talen reeds komen te vervallen. Taylor en Humbert hadden beiden hun ontslag gekregen, zij het om verschillende redenen. In de notulen van Curatoren vinden wij op 24 januari 1824 de volgende aantekening:

„Eindelijk, in aanmerking genomen zijnde, dat reeds sedert een geruimen tijd de Hr. Taylor, Lector in de Engelsche taal deze H.School

Afb. 2. N. G. v. Kampen

verlaten heeft zonder medeweten van H.H. Curatoren met volkomen verzuim van zijn Lectoraat, is goedgevonden de peremptoire tijd van 2 maanden na dato dezes te bepalen op welke hij zich te Leyden zal susteren, zullende bij gebreke van dien het daarvoor gehouden worden als had hij zynen post verlaten, en dienvolgens overgegaan tot het benoemen van eenen anderen persoon in zijnen plaats.

En is de Secretaris gelast hiervan bij eene missive gen. Hr. Lector kennis te geven onder ernstige betuiging van het ongenoegen van H.E.G.A. (Hun Edel Groot Achtbaren) omtrent het gehouden gedrag in deze".[10]

Over het onderwijs van Taylor zijn wij slecht ingelicht en het valt te betwijfelen of zijn lessen veel gevolg hebben gehad. In elk geval werd zijn onrechtmatige afwezigheid opgemerkt en zijn verblijfplaats achterhaald. Het blijkt dat hij zich om redenen van gezondheid naar Parijs begeven had, maar in plaats van binnen drie maanden hersteld te zijn, zoals hij verwacht had, was hij daar door een tweede ziekte geplaagd. Hij hoopte evenwel binnen de gestelde termijn terug te keren. Deze hoop was ijdel. Het is mogelijk dat het klimaat in Parijs toch niet zoveel gezonder is dan in het ontegenzeggelijk vochtige Holland, maar in elk geval volgde ruim een maand na dit antwoord een tweede, eveneens in het frans geschreven brief van Taylor, waarin hij mededeelde dat zijn echtgenote inmiddels zwaar ziek geworden was, zodat hij in de onmogelijkheid verkeerde, naar Leiden te komen. Mitsdien was hij genoodzaakt, zijn ontslag te vragen. Door de administrateur voor het onderwijs van het ministerie van Binnenlandse Zaken wordt dit ontslag *ultimo juli* 1824 verleend.

Nog in hetzelfde jaar ondernam ook lector Humbert pogingen, ontheffing te krijgen van zijn leeropdracht. Steeds meer had hij zich bezwaard gevoeld door zijn talenonderwijs:

„De niet en onmogelijk geworden volbrenging van stellige beloften, mij bij het afdanken van het Instituut der Marine gedaan, waarbij ik eene zoo in alle opzichten voordeelige en aangename positie 'bekleedde, heeft mij indertijd genoodzaakt, om op aandrang van wijlen den hooggeleerden Kemper een post te aanvaarden, waarvoor ik niet berekend was, en die mij zelfs na deelg is geweest door de vruchteloze opofferingen van tijd".[11]

Ook van dit resultaat zullen de resultaten dus gering geweest zijn. Humberts belangstelling was nu eenmaal anders gericht. Zijn aandacht gold de kunstgeschiedenis. Meer en meer had hij zich ingezet voor de ordening van de universitaire verzameling van prenten en tekeningen, evenals voor de uitbreiding van de collectie „pleisterwerk", gipsafgietsels van klassiek beeldhouwwerk. Curatoren toonden niet alleen begrip voor de klachten van Humbert, zij wisten ook zijn andere hoedanigheden naar waarde te schatten. Door het aanbieden van een hoger tracement, „gevoegd bij een meer honorabelen titel", hoopte men hem voor Leiden te behouden. Gevolg van een en ander was dat Humbert op 2 april 1825 benoemd werd

tot directeur van het Prentenkabinet van de Universiteit, op een jaar-wedde van f 900.—, terwijl hij van zijn lectoraat ontheven werd. Hij heeft deze nieuwe betrekking nog bijna vijfentwintig jaar kunnen vervullen. Op 9 januari stierf hij, bijna tachtig jaar oud.

Onmiddellijk na het bekend worden van Taylors ontslag werd door verschillende personen gesolliciteerd naar de vacante betrekking. Tevergeefs echter. Er had zich ondertussen een ontwikkeling voorgedaan, die benoemingen van lectoren in de moderne talen in het vervolg nagenoeg uitsloot. Bij koninklijk schrijven van 13 december 1823 werd het Departement van Binnenlandse Zaken gemachtigd :

„Om aan personen, die zich tot het onderwijzen van hedendaagsche talen of van kunst en ligchaamsoefeningen, in eene Academiestad willen nederzetten, den honorairen titel van Lector of Akademische onderwijzer te kunnen verlenen.”

Daarmee werd de toestand van vóór 18 11 hersteld. Onderwijs in de genoemde vakken werd van hogerhand tot een particuliere zaak verklaard, met dien verstande dat sommige van deze onderwijzers voortaan door de Minister getooid konden worden met de honoraire — dat is onbezoldigde — titel van lector. Wel hebben Curatoren nog een zwakke poging ondernomen om iemand op de plaats van Taylor benoemd te krijgen. Maar zij worden erop gewezen dat tot de maatregelen van bezuiniging, en daar draait het tenslotte om, ook behoort „de suppressie van de plaatsen van onderwijzers of lectoren in moderne talen bij de Hogescholen bij eventuele vacature.” De Minister informeert dan ook belangstellend naar mogelijke bijzondere of gewichtige redenen, „welke de weder vervulling van den opvallende plaats van Lector voor de Engelsche taal noodzakelijk kunnen maken.” Aangezien er op dat ogenblik te Leiden meer dan een geschikte onderwijzer in de engelse taal voorhanden is, kan het College van Curatoren geen klemmende argumenten vinden voor het benoemen van een opvolger. Het aldus jaarlijks uit te sparen bedrag aan bezoldiging zou evenwel gedeeltelijk aangewend kunnen worden voor de zo gewenste aanstelling van een derde bediende bij de universiteitsbibliotheek. Dit voorstel wordt door de Minister in beraad gehouden.[12]

Zo vertrok met Van Kampen in feite de laatste ordinaris lector in een der moderne talen. De belangstelling voor de honoraire titel bleek voorts nog gering. De eerste sollicitatie betrof de duitse taal- en letterkunde, de leeropdracht met de achteraf gezien best gecontinueerde bezetting door het optreden van achtereenvolgens W. B. Gautzsch, W. G. Brill, J. C. E. Broun en C. A. X. G. F. Sicherer. Gautzsch werd de honoraire titel van lector — behalve voor het hoogduits ook voor het italiaans — verleend op 24 mei 1833, ten overvloede met de uitdrukkelijke bepaling:

„dat door den adressant uit het voeren van dien honorairen titel geen aanspraak op geldelijken ondersteuning van 's rijkswege zal kunnen worden afgeleid”.[13]

Dat heeft ook niet in de bedoeling van Gautzsch gelegen. Hij was er in hoofdzaak op uit, zijn privaattlessen aan studenten iets meer -aanzien te geven door het voeren van de lectorstitel. Wilhelm Benjamin Gautzsch was een duitser. Hij was op 15 februari 1771 te Hoya in het koninkrijk Hannover geboren, als zoon van Superintendent Friedrich Benjamin Gautzsch en Maria Hedewig Ribow. Sedert 1820 had hij gediend als veldprediker bij het 3de Schweizer-Regiment, een infanterieregiment in dienst van de Nederlandse staat, totdat hij op 1 januari 1830 gepensioneerd was.[14] Lang hebben de studenten niet van zijn kennis en onderricht kunnen profiteren, want reeds twee jaar later, op 14 oktober 1835, overleed hij in zijn woonhuis aan de Breestraat. In die korte periode had hij zich evenwel de achting van zijn leerlingen weten te verwerven. Zijn begrafenis werd door hen bekostigd (hij had geen nabestaanden) en vertegenwoordigers van de vijf faculteiten waren bij zijn uitvaart aanwezig. In het *Verhaal van de lotgevallen der Leydsche Hoogeschool*, in de Studenten Almanak voor het jaar 1836, schreef Nicolaas Beets op pagina 110 de volgende nagedachtenis :

„Ik zou hier de droevige vermelding der verliezen ons door den dood (wien het schijnt dat de Leydsche Hoogeschool zich tot vijand heeft gemaakt) kunnen besluiten, indien ons niet, terwijl wij nog zamenzaten, de tijding was aangebragt dat onze Lector in de Hoogduitsche en Italiaansche Letteren, de Heer W. B. Gautzsch (sic), ons ontvallen was. Voor hem kwam

De kalmte van dat droomloos slapen[15]

de zorgen van een kammervol leven vervangen. Hij stierf in geklommen ouderdom. Slechts twee jaren was hij aan deze Hoogeschool werkzaam. Zijn verdiensten zullen zonder onze aanwijzing door die hem gekend hebben worden gewaardeerd.”

Zijn opvolger werd in 1838 (17 maart) de Leidenaar Willem Gerard Brill. Hij was een zoon van de chef bij de bekende uitgeverij van Luchtmans, studeerde aanvankelijk theologie en vervolgens klassieke talen. In 1837 promoveerde hij in de letteren op een proefschrift over Aristophanes, waarna hij als leraar (praeceptor) werd aangesteld aan het Stedelijk Gymnasium te Leiden. Zijn verblijf hier, evenals zijn lectoraat was van zeer korte duur. In 1840 reeds verhuisde hij naar Zutphen teneinde aldaar de moderne talen te doceren. In 1859 werd hij benoemd tot hoogleraar in de Nederlandse taal en geschiedenis te Utrecht. Zijn geboortedatum is 10 oktober 1811; hij overleed te Utrecht op 29 januari 1896.[16]

Zijn opvolger in het lectoraat duitse taal- en letterkunde werd in 1840 Johan Carel Eduard Broun. In zijn verzoekschrift aan de Minister van Binnenlandse Zaken, waarin hij vraagt de functie van Brill te mogen overnemen, verklaart hij dat hij te Leiden woonachtig is en sedert 14 november 1834 daar het beroep van *onderwijzer in de Hoogduitsche taal* uitoefent. Hij was afkomstig uit Berlijn.[17] Ook zijn lectoraat is van betrekkelijk korte duur geweest. Bij zijn overlijden op 18 mei 1847 was hij 4,5 jaar oud. Op

zijn colleges behandelde hij behalve de grammatica voornamelijk — naar het schijnt — de werken van Goethe. Zijn opvolger werd nog in hetzelfde jaar C. 'A. X. G. F. Sicherer:

„buiten bezwaar der schatkist, en onder expresselijk beding, dat hij nooit zelfs eenige hoop zou voeden op geldelijke voordeelen van 's lands wege. — Gelukkige Dr. SICHERER! — Hij aanvaardde zijne meer honorabele dan lucrative betrekking met eene redevoering ter ontwikkeling van het standpunt, door hem in de beschouwing der Hoogduitsche letterkunde gekozen.”

Aldus de opsteller van de *Korte Geschiedenis der Leydsche Hoogeschool*, in de Studenten Almanak voor het jaar 1848 (pagina 98).

Gelukkige dr. Sicherer. Toen veertig jaar later een nieuwe Wet op het Hoger Onderwijs tot stand kwam en de trouwe, doch onbezoldigde lector alsnog een schuchtere poging waagde, een gewoon lectoraat opgedragen te krijgen, werd hij door het Departement fijntjes herinnerd aan zijn benoemingsbeschikking van 30 augustus 1847. Formeel volkomen natuurlijk, dat wel.[18] En toch was Sicherer geen onbekwaam docent. Zijn verdiensten voor het onderwijs in het Duits zijn ook zeker niet gering. Hij heeft de *Hoogduitsche Spraakleer* van zijn voorganger W. G. Brill bewerkt (in 1861, een vierde druk verscheen reeds in 1874) en samen met A. C. Akveld stelde hij een *Hoogduitsch-Nederlandsch* en een *Nederlandsch-Hoogduitsch Woordenboek* samen (1883-1885). Daarnaast heeft hij veel gepubliceerd, waarvan ik hier slechts noem zijn *Lorelei. Plaudereien über Holland und seine Bewohner* (1870). Carl August Xaverius Gottlob Friedrich Sicherer kwam uit Würtemberg, waar hij in het plaatsje Rottweil op 21 oktober 1807 geboren was. Als gouverneur van de kinderen van een Nederlands generaal was hij naar deze streken gekomen, eerst als docent aan het Instituut van Berkel te Montfoort, vervolgens als leraar Duits aan het Stedelijk Gymnasium te Leiden. Evenals Brill was ook Sicherer aan dit gymnasium verbonden, maar er was enig verschil. In 1846 was op het gymnasium een nieuw systeem ingevoerd, waarbij voor het eerst docenten werden aangesteld voor de afzonderlijke vakken. Zo had Sicherer op 6 oktober 1846 het Duits opgedragen gekregen aan deze school. Terzelfdertijd werd het onderwijs in de Engelse taal toevertrouwd aan de huisonderwijzer William Fleming.

Fleming behoorde tot degenen die in 1824 tevergeefs gedongen hadden naar het lectoraat in de Engelse taal aan de Leidse universiteit bij het vertrek van Hely Taylor. In zijn voor die gelegenheid geschreven request aan het College van Curatoren vermeldde hij dat hij zijn examens had afgelegd voor het verkrijgen van een aanstelling of admmissie „tot het geven van onderwijs aan de huizen in de Engelsche taal” en dat hij als zodanig was toegelaten door het gemeentebestuur van Leiden (met ministriële autorisatie „wegens deszelfs vreemdelingschap”) op 8 september en door de plaatselijke schoolcommissie geadmitteerd bij acte van 24 september 1823:

„Dat hij Suppliant is ontwaar geworden, dat de post van Lector in de Engelsche Taal aan de Leydsche Universiteit is komen te vacceeren, en dat hij Suppliant, vermits zijne komst in dit land, geen ander oogmerk heeft gehad, als om zich geheel en al in hetzelfde te vestigen, waartoe de door hem aangewende pogingen tot hiertoe gelukkig zijn gereusseerd, het zich éenen plicht rekent naar het obtineren van deze post te streven”.[19]

Evenwel, Curatoren zijn niet bevoegd een bezoldigd lector aan te stellen en Fleming is weinig geneigd om zonder betaling werk te verrichten, waarvoor tot dan toe een jaarlijkse vergoeding van *f* 500.—vergeven werd. Na een aantal jaren is Fleming niettemin van gedachten veranderd, want geïnspireerd door het voorbeeld van Gautzsch, Brill en Broun, richt hij zich in een verzoekschrift tot Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, waarin hij getuigt dat hij, ruim achttien jaren te Leiden gevestigd, „zich onledig heeft gehouden met het geven van grondig onderwijs in de Engelsche taal”. Zijn verzoek luidt nu als volgt:

„Dat de Suppliant zich gaarne op een vereerend Standpunt geplaatst zag, door het verkrijgen van den titel van Lector in de Engelsche taal en letterkunde bij de Hoogeschool te Leyden,
Dat deze betrekking vroeger alhier bekend is geweest en van den Lande bezoldigd werd edoch sedert veele jaren reeds onvervuld is gebleven. . .
Dat hij Suppliant echter hiermede geenzints beoogd ten laste van 's Lands schatkist te komen en de bedoelde functien gaarna zonder eenige bezoldiging aan zich zag opgedragen”.[20]

Op dit schrijven van 12 februari 1842 wordt door het Ministerie gunstig beschikt, met als gevolg dat Fleming op 21 maart van hetzelfde jaar op het zo vererend voetstuk geplaatst wordt. Fleming ontviel de universiteit en het gymnasium op 23 juli 1848. Aan het *Verslag van het Stedelijk Gymnasium voor het jaar 1848-49* ontleen ik onderstaand aandoenlijk levensverhaal :

„FLEMING was geboren den 29 September 1804, uit eene aanzienlijke familie in het Graafschap *Devonshire*[21] in Engeland, doch is, dewijl hij door bijzondere omstandigheden gedrongen werd het Vaderland en zijne familie te verlaten, op zestienjarigen leeftijd naar Holland gekomen onder geleide van zijnen oom, den Schout-bij-nacht, Mr. N. R. Fleming, die zich zijner had aangetrokken en de zorg voor zijne opvoeding had op zich genomen. Aan een toevallige omstandigheid is het te wijten, dat Fleming te Leyden gekomen is. Bij de overvaart toch naar het vasteland, werd hij door eenen hevigen storm genoodzaakt het vaartuig te verlaten en op eene visschersboot over te gaan, waarmede hij met zijn oom te Noordwijk aan Zee aanlandde. Geheel onbekend met de taal van dit land, trokken zij van dáár naar het naastbij gelegen *Leyden*, zonder daartoe oorspronkelijk eenig plan gehad te hebben. Hier liet zijn oom hem over aan de zorg en het opzigt van den Hr. Kotschoolhouder NIEUWVEEN. Ten diens huize is FLEMING dus van 1820 tot 1825

gebleven. Toen echter, niets meer van zijnen oom vernemende, die naar Oost-Indien vertrokken was, zag hij zich genoodzaakt naar eenig middel van bestaan voor zich *zelden* uit te zien. Deels vond hij dit gereedelijk in het geven van privaot onderwijs in de Engelsche Taal aan de huizen van particulieren hier ter stede en op de Instituten van opvoeding en onderwijs in de nabijheid van *Leyden*: deels wenschte hij later daarin te voorzien door het Teekenen en Schilderen, voor welke kunst hij van der jeugd af groote neiging gevoeld had. Om zich daarin dus meer te bekwamen, begaf hij zich in 1827 tijdelijk met der woon naar *Amsterdam*, ten einde het onderwijs te kunnen genieten van den Hr. Hodges, voor wien hij eene onbepaalde achting had en die ook weldra zijnen Leerling zoowel om zijnen gunstigen aanleg, als om zijne persoonlijke goede hoedanigheden begon te achten. In 1828 vestigde hij zich weder te *Leyden*, nadat hij zich vooraf in der echt begeven had met Mejuffrouw H. M. NUMAN; die hem echter reeds in Februarij 1832 door den dood ontviel. Sedert zijne terugkomst in *Leyden* had FLEMING zijne vroegere werkzaamheden als privaot-onderwijzer hervat en slaagde daarin doorgaans naar wensch, zoodat hem in 1842 naar verdienste de onderscheiding te beurt viel van benoemd te worden als Lector in de Engelsche Taal en Letterkunde aan de Hoogeschool te *Leyden* — welke betrekking hij aanvaardde met het houden eener Inwijdingsrede *On Shakespeare and the spirit in his writings* — en drie jaren later als Onderwijzer in datzelfde vak aan ons Stedelijk Gymnasium, bij gelegenheid dat deze School op nieuw werd georganiseerd in October 1846.”

Uitvoerig beschrijft de opsteller van dit levensbericht ziekte en doodsbed van de overledene: hoe hij zich tot herstel van zijn gezondheid naar Sassenheim begeven had; hoe daar bleek dat wat aanvankelijk een hardnekkige verkoudheid scheen, „aan een dieper geworteld lijden moest worden toegekend, waarvan de vermoedelijk reeds vroeger aanwezige, doch toen sluimerende zaden door ongunstige weersgesteldheid of andere invloeden waren opgewekt en ontwikkeld geworden”; hoe hij daar tenslotte na zwaar en langdurig lijden in de ouderdom van ruim drieënveertig jaar overleed. Hij werd in Leiden begraven. De school verloor in hem een inschikkelijke ambtgenoot, de leerlingen „eenen welmeenenden en bekwamen onderwijzer” en de kunsten en wetenschappen, met name de teken- en schilderkunst „een ervaren kenner en gelukkig beoefenaar”. [22]

Dat de universiteit, ofschoon volstrekt niet bezwaard door enige uit dit soort benoemingen voortvloeiende last, toch niet bepaald scheutig was met het schenken van de *honorabele* titel, ondervond degene, die aan het gymnasium de opvolger werd van Fleming. Dat was James Perrin, een engelsman uit het graafschap Somerset, geboren op 21 november 1820 te Cameley. [23] Terwijl hij zich ietwat voorbarig als lector in de engelse taal liet vermelden in de Studentent Almanak voor het jaar 1851, richtte hij zich tot Curatoren der universiteit met het verzoek in de *vacature* aangesteld te worden. De literaire faculteit, om advies gevraagd, antwoordde als volgt:

„De Literarische Faculteit ontvangen hebbende van den Senaat om te dienen van praeadvies een adres van James Perrin, waarbij hij verzoekt te worden benoemd tot lector in de Engelsche Taal en Letterkunde aan de Hoogeschool te Leyden,

heeft de eer aan den Senaat te doen weten:

dat het haar in geen en deele is gebleken dat de requestrant *die kundigheden* en hoedanigheden bezit, welke volstrekt vereischt worden om de betrekking waarom hij verzoekt, met nut en eer om de Hoogeschool te bekleeden

om welke rede den Senaat voorstelt om aan de Curatoren de aanbeveling van den Requestrant tot het benoemen van die betrekking te ontraden.

Leyden

8 Nov. 1851

Uit naam der Faculteit

C. G. Cobet

ab-actis.[24]

Bijgevolg de benoeming niet doorging en hij zich uitsluitend tevreden moest stellen met zijn betrekking aan het gymnasium. Na langdurig ziekteverlof verkreeg hij in 1869 vervroegd pensioen, waarna hij nog geruime tijd als huisonderwijzer werkzaam was. Hij overleed 4 februari 1885.

Eerst in 1857 meldde zich een nieuwe gegadigde voor het lectoraat in de engelse taal. Ook nu was het een in Nederland verblijvende engelsman: Henry Attwell, docent aan het Instituut Noorthey te Voorschoten. Zijn in het engels opgestelde brief van 18 november 1857 was voor het universiteitsbestuur aanleiding nadere informaties in te winnen en door toedoen van curator A.O.E. Graaf van Limburg Stirum beschikte men weldra over de gewenste gegevens.[25] Attwell was geboren op 10 februari 1834, te Romford in het graafschap Essex. Zijn vader William Henry Attwell was gedurende meer dan twintig jaar ambtenaar bij de Departementale Posterijen. Na opgevoed te zijn in de Diocesane School van Orsett, was Attwell onderwijzer geworden aan verschillende voornamen instituten in Engeland, met name aan de „Grammar School of King Alfred the Great” te Dorchester. In 1854 tenslotte was hij aangesteld op Noorthey. Deze betrekking had hij in de loop van 1857 opgegeven, waarna hij zich in Leiden gevestigd had, „voornamelijk met het doel om het met Z.K.H. den Prins van Oranje te Noorthey begonnen onderwijs in de Engelsche taal te voltooien,” Attwell is dus de engelse onderwijzer van Kroonprins Willem tijdens diens verblijf te Noorthey geweest en hij is de Prins gevolgd, toen deze zich voor zijn verdere studie naar Leiden begaf. Gunstig zijn de inlichtingen die worden ingewonnen over zijn werkzaamheden en ook over zijn verblijf te Leiden,

„waar hij behalve bij Z. Koninkl. Hoogheid den Prins van Oranje ten huize van den Heren Schlegel, Oudemans en anderen lessen geeft, welke in alle opzigten tot Model kunnen verstrekken van een hoogst voortreffelijk onderwijs en waar zijn gedrag hem steeds als eenen hoogst beschaafden en redelijken man heeft doen kennen.”

Een dergelijk docent kon men het lectoraat moeilijk onthouden en op voordracht van Curatoren volgde de benoeming dan ook bij ministerieel besluit van 8 mei 1858. De Leidse periode van Attwell was overigens van korte duur. Het onderwijs aan de Prins werd spoedig daarna beëindigd. Hem werd op 13 augustus 1858 door Zijne Koninklijke Hoogheid een afscheidsdiner aangeboden en een maand later werd hij voor zijn verdiensten door Koning Willem III benoemd tot Ridder in de Orde van de Eikenkroon.[26] Kort daarop schijnt hij naar Engeland teruggekeerd te zijn. Was de voltooiing van zijn onderwijs aan de Prins de reden van zijn vertrek of viel hem wellicht de ontvangst die hem van de zijde van de Leidse studenten geboden werd tegen? Het oordeel dat over hem uitgesproken werd in de Studenten Almanak voor het jaar 1859 is nu niet bepaald vleidend :

„Met genoegen vermelden wij de benoeming van den heer H. ATTWELL tot lector in de Engelsche taal- en letterkunde. Hartelijk wenschen wij dat ZEd. tot veler nut moge werkzaam zijn. Of hi'ij daarvoor met de noodige bekwaamheden is toegerust, kunnen wij niet beoordeelen. De voorlezingen, door ZEd. in den verlopen winter over Engelsche literatuur gehouden, kiezen wij toch niet tot maatstaf zijner kennis. Want, op gevaar af van het ongenoegen van vele zijner hoorderessen ons op den hals te halen, meenen wij dat gezegde lectures meer oefening in uitspraak, dan wel vermeerdering onzer kennis van de Engelsche letterkunde ten doel hadden. Immers, ware de heer ATTWELL met het tegenovergestelde oogmerk opgetreden, voor spreker en hoorders beiden zoude het doelmatiger geweest zijn, zoo men te huis gebleven, het vrij algemeen bekende handboek van CHAMBERS gelezen of herlezen had.”

Of hij zijn geschiedenis van de engelse literatuur, waarvan hij in zijn sollicitatiebrief aan Curatoren gewag maakte, desondanks voltooid heeft is mij niet bekend. Wel is mij het bestaan gebleken van zijn bundel *Poems*, een zestiental ontboezemingen, welke hij in 1856 te Leiden deed verschijnen.[27]

Terwijl het lectoraat voor duits vrijwel constant bezet bleef en er voor de engelse leeropdracht nog wel enige belangstelling was, bleef het lectoraat in de franse taal- en letterkunde na het bedanken van Humbert nagenoeg een halve eeuw onbezet. Eerst in 1875 deed zich een nieuwe candidaat voor in de persoon van Justin Joseph Balland. Deze in 1832 geboren fransman had zich een ruime onderwijservaring verworven als huisonderwijzer en als docent aan verschillende instituten, onder meer aan het *Kaufmännischen Verein* te Flourlingen bij Zürich in Zwitserland. In 1874 naar Nederland gekomen had hij met succes gesolliciteerd naar de betrekking van leraar frans aan het Stedelijk Gymnasium te Leiden.[28] Het zijn Curatoren van deze school geweest (de hoogleraren Cobet, Kuenen en Rijke), die hem op de mogelijkheid van een honorair lectoraat opmerkzaam maakten. Ballands verzoek dienaangaande werd dan ook bij voorbaat

ingewilligd en de benoeming volgde bij besluit van de Minister op 16 juli 1875.[29] Bij de studenten vond hij een willig oor:

„Wij meenen hier ook melding te moeten maken van een even loffelijke, als krachtige poging van onzen nieuw benoemden lector in de fransche taal, den heer Balland, om ons in herinnering te brengen dat er op het gebied der letterkunde ook nog wat anders te bewonderen valt dan klassiek Latijn of welluidend Grieksch, om n.l. onze aandacht te richten op geestig Fransch. De heer Balland stelde zich voor, bij genoegzame deelneming, door het houden van conférences ons het een en ander over de fransche letterkunde meê te deelen. Deze, zijn eerste conférence, was gewijd aan Molière en over het algemeen gelooven wij dat het vrij talrijke auditorium voldaan huiswaarts keerde”.[30]

Helaas was ook dit lectoraat slechts een kortstondig leven beschoren. Met de Wet op het Hooger Onderwijs van 1876 kwam het honoraire lectoraat te vervallen. Daarvoor in de plaats biedt de nieuwe wet de mogelijkheid van het privaat-docentschap. Curatoren hebben de beide nog in functie zijnde lectoren op deze mogelijkheid gewezen en hun schriftelijk gevraagd-een cursus te willen geven, waarvoor zij in het vervolg, krachtens artikel 108 van de wet, een vergoeding kunnen verlangen. Maar zowel Balland als de oude Sicherer zijn verknocht geraakt aan hun titel; zij wensden dan ook liever in aanmerking genomen te worden voor een gewoon lectoraat, zoals omschreven in artikel 59 van dezelfde wet. Balland heeft, zo schrijft hij aan Curatoren, de kwestie met zijn studenten besproken.[31] Zij hebben hem ontraden een privaatdocentschap te aanvaarden. Juist in verband met de jongste ontwikkelingen op economisch gebied beschouwen zij het onderwijs in het frans van groot belang; een leerstoel, zo menen zij — en door hun f 200,— collegegeld hebben zij het recht eisen te stellen — zou eerder op zijn plaats zijn dan een private cursus. Noch dit klemmend betoog, noch de aanbeveling van Curatoren mag evenwel baten. De Minister blijft onverbiddelijk en met het van kracht worden der nieuwe wet verdwijnt het honorair lectoraat, en daarmee voorlopig het onderwijs in de moderne talen uit de universitaire gezichtskring. In 1879 heeft Balland ook zijn ontslag genomen uit zijn andere Leidse functie. Hij stierf in 1910; mij is niet bekend waar. Sicherer werd in 1882 gepensioneerd en overleed vier jaar later, op 9 februari 1886 te Goes.

AANTEKENINGEN

1. P. C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit*, dl. VII (1924), 38 1. Met de daar genoemde *Kraam* is, naar ik meen, Jan Willem de Cranc (1758-1842) bedoeld; deze was hoogleraar aan de universiteit van Franeker, welke in 18 11 opgeheven werd.
2. O. C. D. Idenburg-Siegenbeek van Heukelom, *Studenten-sabotage gedurende de Frame bezetting*, in: Leids Universiteitsblad 18 (1952), nr. 13.
3. H. T. Colenbrander, *Gedenkstukken der algemene geschiedenis van Nederland*, dl. VI.
4. Dl. XXXV (Paris 1861), 462-463.
5. Univ. Bibl. Leiden(: UBL), oud-arch. Cur. nr. 655.
6. C. M. de Haas, *David Pierre Giottin Humbert de Superville 1770-1849*, Leiden 1941. Over de

- betrekkingen met J. M. Kemper: J. W. Niemeijer *D. P. G. Humbert de Superville en de familie Kemper*, in: Bulletin van het Rijksmuseum 17 (1969), 171-177.
7. C. M. de Haas, o.c., 16 en daar genoemde literatuur.
8. Dit is: Lodewijk Napoleon.
9. Gedenkboek van het *Athenaeum* en de Universiteit van Amsterdam 1632-1932, Amsterdam 1932.
610. Voor verdere literatuur zij verwezen naar N.B.W., dl. III (1914), 660.
10. UBL, Arch. Cur. 1815-, nr. 10.
11. Brief van 13 april 1825; cf. C. M. de Haas, o.c., alwaar vermelding der bronnen.
12. UBL, Arch. Cur. 1815-, notulen 1824 (12 juni).
13. UBL, Arch. Cur. 1815-, nr. 87, brief 66.
14. Algemeen Rijksarchief (: ARA), Stamboek Officieren Landmacht 1813-1924, nrs. 197/198, fol. 51.
15. „The calmness of that dreamless sleep.” Byron, *Stanzas*.
16. N.B.W., dl. VII (1927), 214.
17. ARA, Arch. Dep. V, Binnenlandse Zaken, afd. Hoger Onderwijs, dossier 1840, 3 december, nr. 64; de benoeming geschiedde op 21 december 1840.
18. UBL, Arch. Cur. 1878, stukken nr. 285. Litt.: N.B.W., dl. 111 (1914), 1168; hij promoveerde te Tübingen in de wijsbegeerte en in Utrecht in de letteren.
19. UBL, Arch. Cur. 1815-, nr. 76.
20. ARA, Dep. Binn. Zaken, afd. Hoger Onderwijs, dossier 1842, 21 februari, nr. 85.
- UBL, Arch. Cur. 1815- nr. 100, brief 56 en notulen 1842 (28 februari).
21. Zelf noemt Fleming Bristol als zijn geboorteplaats.
22. Merkwaardigerwijs vindt men in de verschillende handboeken Fleming uitsluitend vermeld als kunstenaar: J. Immerzeel, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders*, etc., Amsterdam 1842, 240; P. A. Scheen, *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1950*, dl. I, 's-Gravenhage 1969, 340. Fleming heeft tentoonstellingen gehouden in Haarlem, Amsterdam en Den Haag, maar van zijn kunstwerken schijnt weinig bewaard gebleven te zijn. Zijn nalatenschap werd openbaar geveild in februari 1849 (vriendelijke mededeling van de heer drs. R. E. O. Ekkart).
23. Gem. Archiefdienst Leiden, o.a. akte van ondertrouw 28 juli 1855; het huwelijk — met Johanna Maria Christina Kropff — werd eerst op 20 februari 1856 gesloten.
24. UBL, ASF, 322 (Doc. Act. 1851), nr. XIII.
25. UBL, Arch. Cur. 1815-, nr. 124, bijl. 311; notulen 1858 (30 januari, nr. 321).
26. Vriendelijke mededeling van de heer A. J. Ubels, Hoofdarchivist bij het Koninklijk Huisarchief. Attwell is zijn lessen aan de Prins begonnen in december 1854; de Prins heeft zich op 15 oktober 1856 aan de Leidse universiteit doen inschrijven.
27. Het exemplaar op de Universiteitsbibliotheek bevat een handgeschreven opdracht aan dr. Sicherer.
28. Gem. Archiefdienst Leiden, Secretarie arch. na 185 1, nr. 104, verslag raadsvergadering 20 augustus 1874 (en bijlagen).
29. UBL, Arch. Cur. 1815-, nr. 157, stukken nr. 244, 268, 308.
30. *Almanak van het Leidsche Studenten Corps voor 1877*, 17 l.
31. UBL, Arch. Cur. 1878, stukken nr. 36.

AFBEELDINGEN

1. D. P. G. Humbert de Superville. Schilderij door Cornet, 1847. Acad. Hist. Museum, inv.nr. 6473.
2. N. G. van Kampen. Gravure van J. P. Lange naar C. J. L. Portman.

HET KOEPELKERKJE VAN LEIDSCHENDAM

door

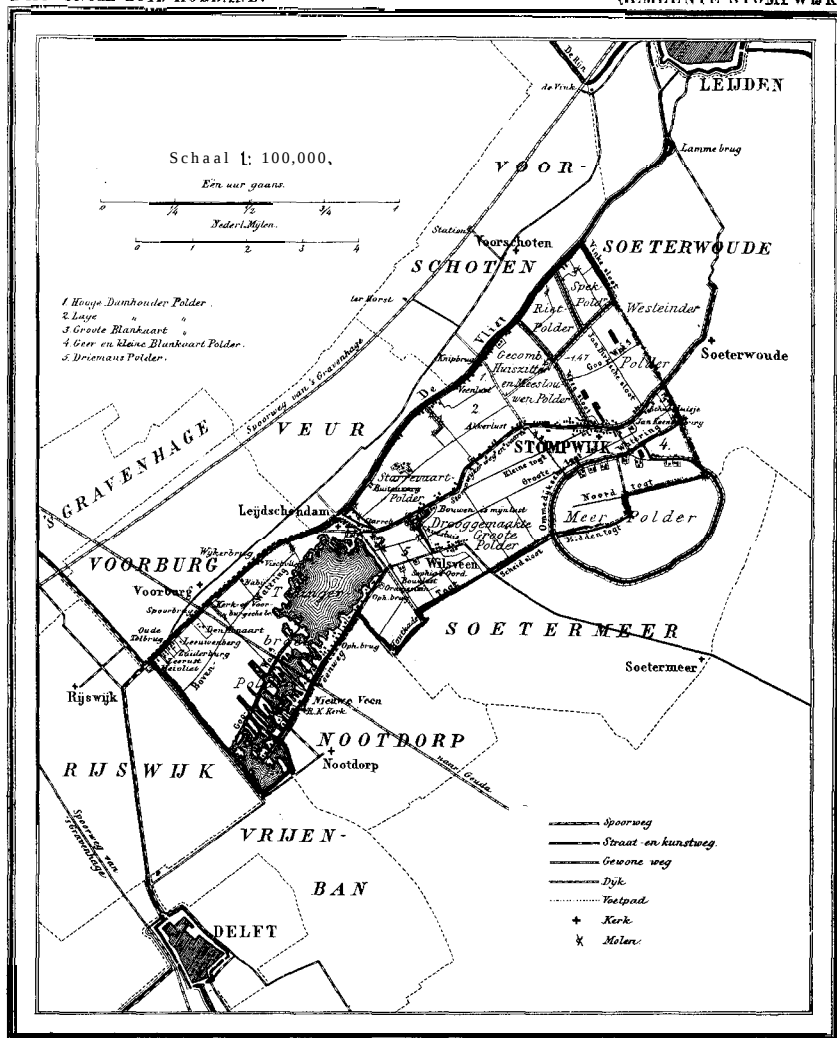
1. Diakonoff

Bij de lezer, die in Leidschendam niet goed bekend is, zal bovenstaande titel mogelijk enige verbazing opwekken. En terecht — sinds 1865 is er geen vrijstaande koepel meer waar te nemen in het silhouet van deze gemeente die — zoals de naam nog zegt — nauwe betrekkingen met Leiden had. Hoe nauw dit contact was met de stad, waar haar Ambachtsheren zetelden, is nog eens ten overvloede gebleken uit de bouwgeschiedenis van het thans Nederlands Hervormde Kerkje aan de Delftsekade. Tijdens een recent archiefonderzoek hiernaar kwam met een groot aantal gegevens vooral over de aanloop tot de bouw, tevens de identiteit van de bouwmeester aan het licht, die in de volgende historie wordt voorgesteld.

1. Inleiding

In de Vliet, ongeveer 10 km ten zuidwesten van Leiden, ligt een dam waarvan de tolrechten sinds 1580 berustten bij het Hoogheemraadschap van Delfland. Vroeger vormde de *zuidkant* van deze dam met de dorpen Soeterwoude, Stompwijk, *Wilsveen* en Tedingerbrouck de „Banne van Stompwijk”, een Ambachtsheerlijkheid die in 1610 door de stad Leiden was aangekocht (zie het kaartje op afb. 1). De noordkant van de dam, en de dorpen Veur en Voorschoten waren in die tijd eigendom van de Heer van Duyvenvoirde.

Ondanks het feit, dat noord- en zuidoever „politiek gezien” niet bij elkaar hoorden, groeide er een *gemeenschap* „op aern Dam”, die haar positie door saamhorigheid en gunstige *geografische omstandigheden* steeds meer wist te verbeteren. Deze *ontwikkeling* werd *eigenlijk ingeluid* door de komst in 1619 van Nicolaes Martini, een *predikant die speciaal* voor de Banne van Stompwijk op 2 augustus van dat jaar te *Wilsveen* werd *beroepen*. [11 De inzet en volharding van deze predikant bezorgden zijn *Gemeente* tenslotte na een kwart eeuw de „waerdigen Tempel”, waarmee de Leydtse Dam tot op heden pronkt.

3195 Bunders, 2550 Inwoners.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

Afb. 1. De banne van Stompwijk (dikomlijnde gebied) in de 19e eeuw. In de 17de eeuw was het gebied nog met Nootdorp en Soeterwoude uitgebreid en was als geheel een Am-bachtsheerlijkheid van Leiden.

2. Aanleiding tot de bouw

Het is een zeer gelukkige omstandigheid, dat het „Kerckenraitsbouck van de kercke van Wilsveen, Stompwijck en des Leijschendam” (bijgehouden van 4 november 1618 tot 22 mei 1794) bewaard is gebleven.[2] Aan deze schat van gegevens en soms vermakelijke incidenten over de kerk werden de meeste hierna volgende feiten en citaten ontleend.

Zo bracht Martini op 16 april 1620 op een kerkeradsvergadering naar voren, dat er behalve in Wilsveen toch zeker ook „op den Leydtschendam mochte gepredijckt werden / en dat om verscheyden gewichtige en pragnante redenen / soo ten aensien van d' ingesetenen selve die op den Leydtschendam woonen / die bij gebreecke van den Kerckendienst aldaer seer weinigh in de christelijcke religie gefondeert zijn / en een rou en ongeschicht leven leyden als oic mede ten aensien van den reysenden man op dat deselve oic der sondachs wachtende op d'openinge van de schuttinge in den rechten Goode-dienst souden mogen geoeffent worden”. [3] Eén der diakenen stelde hiervoor een kamer beschikbaar, die aan de noordoever van de Vliet (dus in Veur) lag, en de prediking „op den Dam” werd aangevangen. Op 11 augustus 1622 kwam de Heer van Duyvenvoorde zelf naar de Dam om er „afpaelinge” te doen van „een seecker kerckgen, 't welck d'Edele Heere . . van meeninge was aldaer te timmeren”, [4] maar dat had vooralsnog geen blijvende gevolgen. Hierna werd de zaak plotseling urgent doordat elders te Veur de bouwvallige kapel moest worden afgebroken, zodat de Gemeente aldaar, behalve van haar preekplaats, ook nog van haar „school-huijs” was verstoken. De dienstdoende schoolmeester vroeg ontslag maar de bewoners van de Dam vormden een soort actiecomité en boden de Heer van Duyvenvoorde een petitie aan om in Veur geen nieuwe schoolmeester aan te stellen, aangezien het „ene solitair ende eensame plaetse van het geselschap der menschen vervreempt (was) / alwaer men ten dien aensiens genen goeden ofte bequamen schoolmeester voor de jonchheit (waer aen vele gevolge en is) soude connen becomen / die aldaer soude begeren te wonen”. Aangezien een schoolmeester ook „omtrent de kercke” diende te wonen (die toch ooit eens op de Dam zou worden gebouwd!) verzocht men de Heer die van Veur naar de Dam te transporteren, hetgeen geschiedde op 7 februari 1623. [5]

In datzelfde jaar kwam de predikant overigens ook op de Dam te wonen, en wel aan de zuidzijde, dus in de Banne van Stompwijck, wat belangrijke gevolgen zal hebben. Als namelijk in 1634 het huis op de noordoever met de kamer, waarin werd gepredikt, in andere handen overgaat, wordt met goedvinden van de Leidse Burgemeesters op 14 mei besloten dat de predikant zijn functie niet langer naar behoren kan uitoefenen, temeer daar die preekplaats „al over lange onbequaem is geweest omme den H. Godsdienst daerinne te plegen door dien men aldaer mede hirbirg gehouden heeft, en nog houdende is, en verscheyden insolenties gepleecht heeft zoo met roepen en krijten als metten singen van lichtbaerdige liedekens oock selve

onder de Predycatie tot merckelijcke ontstichting. . . maer dat deselve (alsoomen geen ander plaetse can vmden aen Noortzijde in de Heerlijckheit van Voorschoten) van daer sal getransporteert worden aende *Zuijdzijde* vande Leijdschendam in de banne van Stompwijk, in seekere / kamer staende achter de huijsinge van de predicant . . . Men laat geen gelegenheid voorbij gaan om een toespeling te maken op de toekomstige kerk: „ . . . bij proviste ter tijd en wijlen aldaer 't sij aen dien ofte d' ander zijde een Kercke ofte ander bequamer Godshuijs sal geordineert en getimmert sijn. Waertoe de Kerckeraat van Wilsveen ende des Leijdschendam voornoemd alle mogelijcke disvoiren sullen aenwinden”. [6] En zij voegde de daad bij het woord, want met het verdwijnen van de predikant van zijn grondgebied verdween kennelijk ook de belangstelling van de Heer van Duyvenvoorde voor de stichting van een kerk.

Op haar verzoek ontving de kerkeraad in mei 1637 een „voorschrijven” van de Classis van Delft, bestemd voor de Gereformeerde Kerken in den lande, om „ . . . met ene milde handreiking . . . te helpen. . . tot optimering van eenen nieuwen Tempel”. [7] Van haar Ambachtsheren arriveerde op 19 september een dergelijk voorschrijven, gericht aan alle colleges der Zeven Provinciën. Door de Leidse Burgemeesters werd op 3 maart 1641 de eerste subsidie, groot 600 gulden, toegezegd [8] en de vele daarna binnenkomen giften, variërend van 12 gulden (Katwijk) tot 800 gulden (Stompwijk, 4 jaar lang), zijn alle opgetekend in het Rekeningenboek van de collecte, afgesloten in 1650.

Uit de (Tweede) „Reeckeninge van den nieuwen Kercke”, opgesteld door Daniël van Alphen vanaf 1651 en vier jaar later afgesloten, kan men opmaken dat de bouwopdracht al in 1639 moet zijn gegeven, en uit dezelfde post kunnen wij thans het vermoeden bevestigen omtrent de identiteit van de architect. [9] Er werd namelijk „Betaelt aen *Mr. Arent van 's Gravesande*, fabryck der stede Leyden, een so(m)me van tweehondert vierentnegentich gulden, twaelf stuyvers, ter saecke van verscheyden vacatiën, en salaris, bij hem aende vernoomde nieuwe kercke verdient, seedert december 1639 tot februarij 1652, soo over 't maecken van modellen, gront- en stanteyckeningen, bestecken van wercken, als anders, volgens sijne specificatie en quitantie . . .” [10] Aert (Arent) Aertszn. van 's Grave(n)sande (1600 ?-1662) was van 1638-'55 stadsbouwmeester van Leiden en had zijn sporen daar reeds met de Lakenhal verdiend (1639-'40). Blijkbaar was hēt niet bezwaarlijk voor hem tijdens zijn drukke werkzaamheden aan de Marekerk (1639-49), terwijl hij tevens adviserend medewerker was aan de Oostkerk in Middelburg, tegelijkertijd de bouw te leiden van zijn derde kerk op octogonale plattegrond. Evenals beide andere hoort deze thuis in de serie centrale kerken die geheel op de Protestantse eredienst waren afgestemd en in de 17de eeuw overal in den lande verzeen.

3. De bouw

Na de grondaankoop, waarvan de stukken 1 november 1645 en 10

augustus 1646 gedateerd zijn, gaat de bouw tenslotte van start: op 19 oktober 1646 wordt het „metselen ende leggen van de fondamenten van de nieuwen kerck in 't openbaer besteet". Aangezien anderhalf jaar later, op 18 april 1648, de aanbesteding plaatsvindt van het „metselwerck uitte geseide fondamente tot aen de glazen", kan men vrijwel zeker aannemen, dat de eerste steen in 1647 werd gelegd en dat de bouwperiode zich dus niet afspeelt binnen de jaren 1652- 1654, zoals men tot nu toe veronderstelde.[11]

Op 29 oktober 1650 wordt de eerste rekening op het Leidse stadhuis gepresenteerd,[12] maar helaas ontbreken veel gegevens uit deze periode door de fraude en het faillissement van Daniël Joosten Welgemoet, penningmeester der diaconiegelden en tevens beheerder van de penningen van de nieuwe kerk. Het Kerckenraitsbouck gaat hier vanze bsprekend gedetailleerd op in. Van de hand van zijn opvolger is (zoals reeds vermeld) wel de verdere bouwrekening bewaard, die loopt vanaf ca. 1651 tot vele jaren na de ingebruikneming van de kerk en uitgebreide informatie geeft over het verloop van de bouw.

Een octrooi voor het heffen van „2 penningen van elke gulden tot verderen opbou" wordt op 20 januari 1652 door de Staten van Holland verleend en reeds op 26 februari 1652 wordt de aanbesteding van de „Cap" uitgeschreven.[13] Op 4 mei 1652 vindt er een inspectie plaats van het „laatst metselwerck" door de Leidse Burgemeesters terwijl zij op dezelfde dag hout en ijzerwerk van de kap aanbesteden[14]; op 20 juni komen zij met de fabryck het werk wederom visiteren en drie dagen later wordt op het stadhuis hun besluit vastgelegd de kerk met een „weerhaen" te vereren „mits dat daerinne deser stede wapen sal werden gestelt".[15] Op 28 juni wordt het leggen van het leidak aanbesteed en op 25 februari 1653 afgerekend; de rekening van de kap zelf was al op 5 november 1652 gepresenteerd.[16] Zoals gewoonlijk werden de gebrandschilderde glazen, zeven in totaal, alle geschonken: door de Hoogheemraadschappen van Delfland en Rijnland, en door de steden Delft, Dordrecht, Gouda, Haarlem (oktober 1652) en Leiden[17] — de laatste, vervaardigd door P. Kouwenhoven voor 60 gulden, op 3 september 1652.[18] Tenslotte schonken de Leidse Burgemeesters op 26 januari 1653 nog een preekstoel, waarmee zij twee vliegen in een klap sloegen aangezien dit een niet meer gebruikt tweede exemplaar was uit de nieuwe Leidse Marekerk, dat toch maar op de Timmerwerf stond opgeslagen, en op 5 februari van dat jaar een koperen kroon, die in de Burgemeesterskamer ook al eerder een functie had vervuld.[19]

En dan, vermeldt het Kerckenraitsbouck, is „opten 26 oktober (1653) de laatste predica tie bij Nicolao Martini gedaen in de predijckplaatse aenden Leytschendam. Ende opten 2 Nou. (1653) is de eerste predica tie bij deselve N. Martini gedaen in de Nieuwe Kercke aldaer, ende den Here om zijn segen gebeden".[20] Deze datum wordt nog bevestigd door een post in de rekening van de Kerkmeesteren van Wilsveen uit 1653, waar huur wordt uitbetaald aan de eigenaar van het huis op de Dam, dat het laatst als preekplaats was gebruikt, en wel „sedert maij 1652 tot Alreheijligen (= 1 novem-

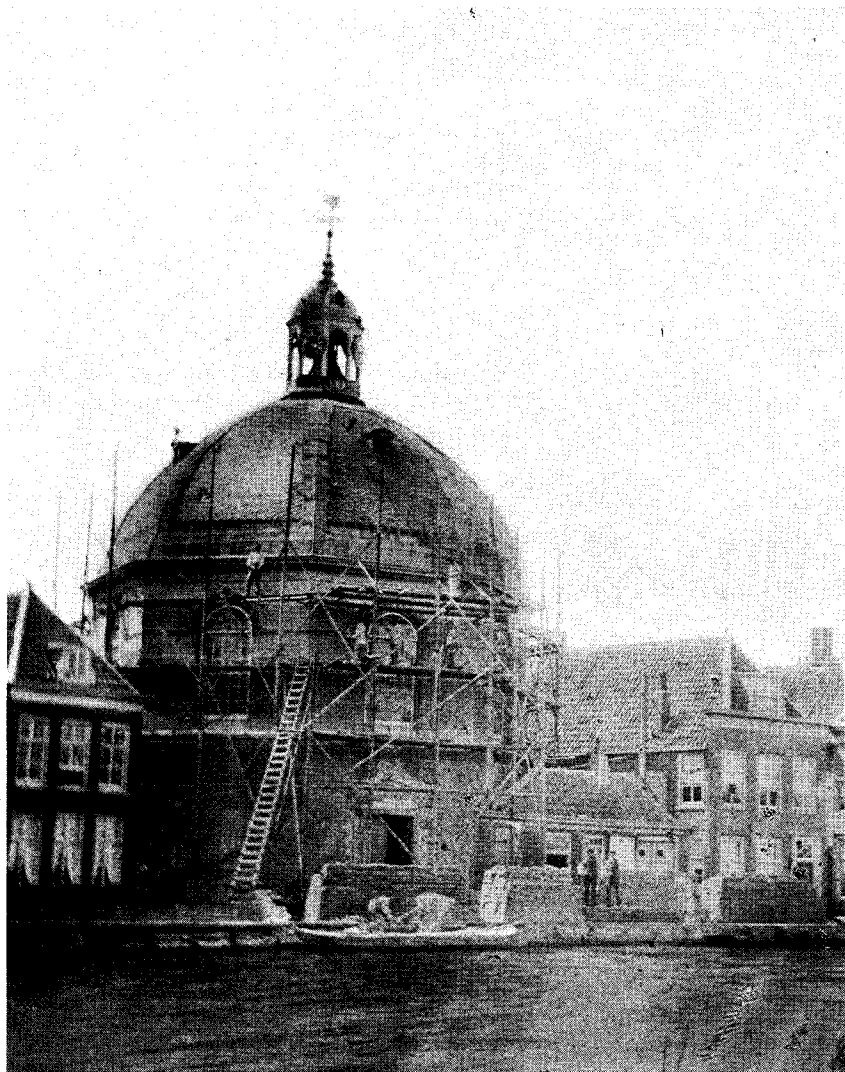
Afb. 2. De kerk van Leidschendam, ca. 1667

ber) 1653, tijde wanneer men 't gebruyck der nieuwe kercke heeft aenge-
 vangen. . ."[21] De inwijding zal zeker niet op 2 november 1654 hebben
 plaatsgevonden, zoals beweerd, aangezien hiervan geen enkele aantekening
 is gemaakt op deze datum in het Kerckenraitsbouck. Wel was het gebouw
 nog niet geheel voltooid : werkzaamheden aan de lantaarn en de preekstoel-
 trap werden pas in juli 1654 afgerekend waarna nog diverse posten volgen
 — alle echter verdere verfraaiingen en afwerkingen. Het uiteindelijke
 resultaat zal ons echter nooit onder ogen komen, aangezien de fundamen-
 ten het enige zijn, wat ons nog van Meester Arents bouwwerk rest. De
 verdere geschiedenis van het kerkje is namelijk niet zonder tegenslagen.

4. *Herbouw en behoud*

Een verbazingwekkende post staat opgetekend in de rekening van de
 Kerkmeester van S tompwijk uit het jaar 1655, waar vier gulden wordt
 betaald aan Cornelis van Leeuwen uit Delft „over leverantie van een
 gebackten glas, sijnde 't hooft van de leeuw van 't glas van Delft (NB!),
 't welck door 't springen van 't kruijthuijs tot Delft door de slag anno 1654
 (12 oktober) was aen stucken geslagen en door vernoemde van Leeuwen is
 vernieuw .” (fol. 20). Hemelsbreed een afstand van zeker 8 kilometer!

De grootste ramp voltrok zich echter tijdens de ambtsperiode van
 ds. Cornelius van der Linden (1679-1712), die op p. 244-5 van hetzelfde
 Kerckenraitsbouck noteerde: „9 augustus (1693), zijnde Sondag, heevt de
 Heer onze Plaatz 's Avonds med een sware en schriklijcke Brand besogt,
 welke tussen tien halv elv uren in een klein Kotje agter de Kerk door
 Agteloosheid van menschen zijnde aangegaan in weinig uren 17 Woon-
 huizen, de meeste van Aansien, behalve de Schuren, Stallen en Hooibergen
 in As heevt geleit en tot een Puinhoop gemaakt. . . . Waar door ook Gods
 eigen Huis, welk tot Zijn Dienst was geheiligt, med al wat erin was,
 sonder dat er iet is uit geborgen, door de vlam is verteerd. De ganze Kap
 med al het Houtwerk van stoelen en banken, ook glasen, Bibels en veel
 andere dingen. 't Uurwerk geschonden en bedorven; de schone metale
 Klok en kopere Kroon verbrijseld en gesmolten; gelijk ook 't Diakonie
 silvergeld in een Klomp, ten delen gesmolten, op Een gepakt. Ja! al de
 vloerstenen geschilferd en gebroken. So dat er niet, dan destene Romp,
 van dat zierlijk kerkje is overgebleven. Door deze Brand is een groot
 zieraad van de Leidzendam weg genomen; en een grote schat van tussen
 de 40 en 50.000 gulden, 't verbrand goed en Huisraad daar onder gerekend,
 verteerd”. Zijn verdere overpeinzigen wil ik U niet onthouden: „'t is
 Aantekenswaardig, dat de brand 's avonds ophefte, so als ik 's Morgens de
 woorden van Hizkia, de Koning, uit Jesai 37.3 Dese dag is een dag der
 Benaudheid: had verhandeld en toegepast op de gemene benaude Staat
 van ons Vaderland, en Gods Kerk in dese bedroefde oorlogsdagen. Weinig
 dagt ik, weinig dagt mijn lieve Gemeente, dat die selvde Dag sou worden
 besloten med so een droevige Avond en Nagt van so groot een Benaudheid
 voor ons' Dorp in 't bijzonder. Daar ik voorhad, die woorden van Hizkia

Afb. 3. De kerk van Leidschendam tijdens restauratie van de koepel, ca. 1865

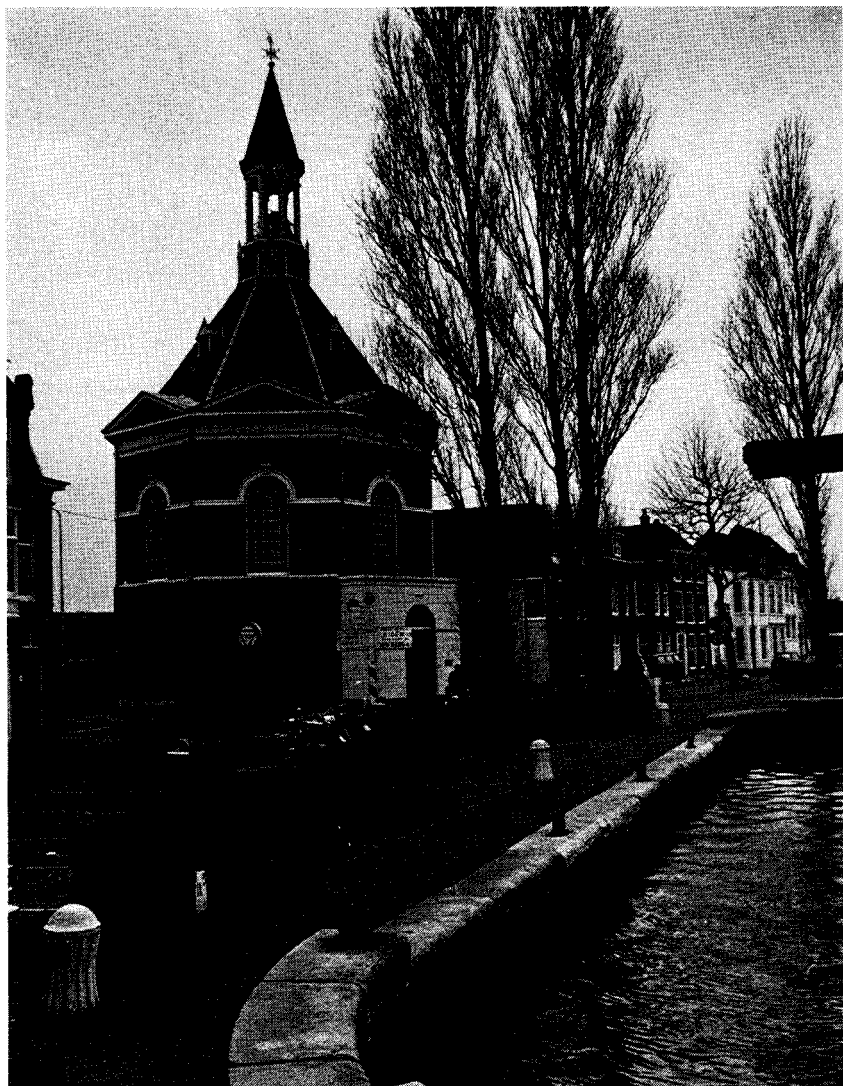
's Sondags te voorn te verhandelen, voor mijn gemeente; deed de Heer, bij enig toeval, mij van **gedagten** veranderen; om deselve liever te bewaren tot des. naastvolgende **Sondag**. Alsof de Heer, door mijn Mond, dit groot ongeval, en dese grote Benaudheid van die Dag, waaraan den avond vast is, voor onze **Plaatz**, had willen voorseggen, gelijk veel van mijn Gemeente dat ook Aanmerken”.

Misschien gesterkt door deze **profetische** rol, vertrok ds. van der Linden op 12 augustus naar Leiden om de Ambachtsheren op de hoogte te brengen en voor onmiddellijke herbouw te pleiten. De Heren zelf willen evenmin geld verspillen aan tijdelijke voorzieningen en komen de ruïnes op 20 augustus bezichtigen; de predikant krijgt toestemming zijn „Agterhuis, med de studeerkamer t'samen gevoegd” als tijdelijke preekplaats in te richten. Er wordt een loterij uitgeschreven om de herbouw te kunnen bekostigen[22]; deze is wederom in handen van een Leidse fabryck.[23] De kerck wordt in drie jaar opgebouwd door Jacobus Roman, bijgestaan door de Haagse meestertimmerman Jan van Roijen.

In hoeverre Roman de **oorspronkelijke** ontwerpen heeft nagevolgd is — zoals reeds werd uiteengezet — niet meer na te gaan, temeer daar er tot op heden slechts één **afbeelding** is gevonden die onvolledig en onbetrouwbaar weergeeft hoe althans de koepel van het eerste gebouw er ongeveer uitzag (zie afb. 2).[24] De enige, uiterst vage uitspraak hierover treffen wij aan in de Inwijng-Reden, uitgesproken door ds. van der Linden op 9 december 1696, precies drie jaar na de brand: „Immers, so wij 't selve van Binnen Beschouwen; daar Alles tot nog toe immers veel Zierliker en Kostelijker is dan 't Eerste. Jammer alleen is 't / dat dit Laatste Huis sig van Buiten so wel niet vertoond / dan 't Eerste”.[25]

Van de versie van Roman zijn vele, soms zeer fraaie afbeeldingen bekend, maar de meeste tonen ons de diverse stadia van onvermijdelijke ontluistering, die het kerkje in de vorige eeuwen doorliep. De gebrandschilderde glazen maakten plaats voor **hoogvensters**[26] met gewoon vensterglas en omstreeks 1870 werd de fraaie gebeeldhouwde ingangspartij vervangen door een portaal. Het dieptepunt werd in 1865 bereikt toen de vervallen koepel moest worden afgebroken en de architect Zwijser het exterieur onherstelbaar verminkte. De muren werden verhoogd en daarop kwam een achtkantig tentdak met driehoekige frontons, bekroond door een lantaarn met klok en uurwerk, zodat de oorspronkelijke verhoudingen ver te zoeken zijn (zie afb. 4). Alleen het interieur lijkt in opzet en detaillering nauwelijks te zijn aangetast en ademt nog iets van de voor de Reformatie zo **kenmerkende** soberheid.

De gedaante, die de ontwerper zich van zijn kerkje had voorgesteld, zal ons daarom, zolang de bouwtekeningen niet zijn gevonden, onbekend blijven, maar die kwam — noch voor de bewoners van de Dam, noch voor de Ambachtsheren — op de eerste plaats. Primair, zowel voor de burgers als voor de Burgemeesters <zij het voor de laatste misschien meer uit politiek of representatief dan uit religieus oogpunt ?> was het tot stand komen van deze „Tempel”, waarvan de bouw dan ook aan niemand minder dan de vermaarde meester van 's Gravesande werd toevertrouwd.

Afb. 4. Het huidige kerkje

AANTEKENINGEN

Gebruikte afkortingen:

GAL = Gemeentearchief Leiden

GALdam = Gemeentearchief Leidschendam

1. Kerckenraitsbouck, p. 9. Zie noot 2.
2. Thans op het GALdam, waar de heer J. D. de Kort het 'rij' met diverse andere onmisbare bronnen en vergezeld van de nodige informatie, zeer welwillend ter inzage gaf.
3. Kerckenraitsbouck, p. 28.
4. id., p. 45.
5. id., p. 48, resp. 50.
6. id., p. 75-6.
7. id., p. 86.
8. Burgemeesters- en Gerechtsdagboek van Publiecke Sacken C (1 februari 1634-18 september 1648), fol. 272v.
9. Een veronderstelling van prof. ir. J. J. Terwen uit Leiden, wat de aanleiding was tot dit onderzoek.
10. Fol. 44v-45. Deze rekening wordt bewaard op het GAL, no. 716 en een kopie op het GALdam.
11. Reekeninge van Henrick Mercheliszn., als Kerkmeester van den Leytschendam, ende Wilsveen, etc., afgesloten 29 oktober 1650, fol. 23v, resp. 26v (GAL, no. 716).
12. Kerckenraitsbouck, p. 108.
13. Reekeninge van Daniël van Alphen, Secretaris van de Banne van Stompwijk, 1655, fol. 20v (GAL, no. 716; kopie GALdam).
14. Rekening van de Thesaurier Ordinaris 1652, p. 341 (GAL). Eveneens Reekeninge van Daniël van Alphen etc., 1655, fol. 21.
15. Burgemeesters- en Gerechtsdagboek van Publieke Saken D (17 Julij 1648—mei 1665), fol. 135v (GAL).
16. Reekeninge van Daniël van Alphen etc., 1655, fol. 24v resp. 21.
17. id., fol. 41.
18. Burgemeesters- en Gerechtsdagboek van Publieke Saken D etc., fol. 130v. De naam van de maker wordt vermeld in: A. Montagne, De Stad Leiden, Leiden 1859, p. 52.
19. Burgemeesters- en Gerechtsdagboek van Publieke Saken D etc., fol. 147 resp. 147v.
20. Kerckrnraitsbouck, p. 117.
21. Rekening van de Kerkmeester van de Ban van Stompwijk wegens de Kapel van Wilsveen en de nieuwe Kerk aan den Leitschendam, 1653, fol. 16. (GAL, no. 698).
22. Registers en prijzenlijst der loterije ten behoeve van de opbouw van de kerk te Leidschendam, 10 april 1696 (GALdam).
23. Tweede Reekeninge die gedaen wert bij mr. Adriaen Pla, Secretaris van de Banne van Stompwijk etc., 6 november 1698, fol. 16v. (GALdam).
24. „t Recht van den Leydtschendam”, een ets vervaardigd door C. Decker en opgenomen in: Dirck van Bleijswijk, Beschrijvinge der stad Delft enz., Delft 1667, tussen p. 102/3. Een los exemplaar is aanwezig in de Prentenverzameling van het Gemeentearchief te Leiden (PGAL, no. 85320-7957) en in de collectie Bodel Nijenhuis van de Universiteits Bibliotheek te Leiden onder no. P329 N129.
25. Inwijng-Reden uit Hand. 17, v.24-5 over de Afgebrande en Herboude Kerk aan de Leidendam door Cornelius van der Linden, med. doctor en Leraar der Gemeente Jesu Christie aldaar. Tot Leiden, bij Frederik Haring, 1697, p. 96, par. 58. (GALdam).
26. De kerk zou in het begin van de 19de eeuw nog enkele gekleurde glazen hebben bezeten. In ieder geval is het zeker, dat het Hoogheemraadschap van Leiden ook de tweede kerk een glas schonk, dat werd vervaardigd door de Rotterdamse glasschilders Willem van Cleeff en Pieter Looveren (rekening bewaard op het Hoogheemraadshuis te Leiden).

AFBEELDINGEN

1. De Gemeente Stompwijk in de 19de eeuw. In de 17de eeuw omvatte de Banne van Stompwijk behalve het dikomlijnde gebied ook Soeterwoude en was als geheel een Ambachtsheerlijkheid van Leiden.
2. Leydtschendam vanuit Den Haag gezien, omstreeks 1667. De kerk van Arent van 's Grave-sande heeft een hoge bolle koepel en een grote lantaarn met galmgaten en een uurwerk. Ets door C. Decker. *Gem.arch.* Lelden, Prentverz. nr. 85320.
3. Foto genomen tijdens de restauratiewerkzaamheden aan de kerk, omstreeks 1865. De tweede kerk, van Jacob Roman, is een vrij gedrongen gebouwtje met halfronde koepel en kleine lantaarn. De ingangspartij is nog niet door het portaal vervangen, maar de ronde ramen zijn van later datum. *Gem.arch.* Leiden, nr. 85337.
4. Het huidige Nederlands Hervormde Kerkje aan de Sluis, vanuit het noordoosten. Foto: mej. J. Diakonoff.

DE GEVELSTEEN VAN UITERMEER, HET HUIS VAN DE LEIDSE SCRIVERIUS IN DE POELPOLDER TE LISSE.

door

A. M. Hulkenberg

Soms lijkt het wel of voor een jager de wijze waarop hij de haas onder schot heeft gekregen, belangrijker is dan de haas zelf. Zo enigszins is het schrijver met Uitermeer ook vergaan. In Kastelen, Ridderhofsteden en Buitenplaatsen in Rijnland, het prachtige jubileumboek der vereniging Oud Leiden (1952), vermelden de schrijvers, S. J. Fockema Andreae, J. G. N. Renaud en E. Pelinck over Uitermeer slechts: „In de Lisserpoelpolder; voorbeeld van de, hier niet talrijke, droogmakerij-buitenplaatsen. Op kaart 1687 voorkomend. Fam. Van der Stel”. En dan verwijzen zij naar de bekende gravure van A. Rademaker in „Rijnlands Fraaiste Gezichten” (1732). Dat is alles. Op de kadasterkaart van 1812 is ter plaatse geen enkele bebouwing aanwezig en verdere gegevens waren nergens te vinden. Wel ging er een vaag verhaal, dat de gevelsteen van Uitermeer op de gravure van Rademaker duidelijk zichtbaar, later zou zijn aangetroffen in de gevel van een herberg aan de Leidse Vaart bij Noordwijk. Ir. A. F. de Graaff te Lisse herinnerde zich ook zoiets. Volgens hem was het echter geen herberg, of geen herberg méér, maar een klein, oud huisje, dat door die fraaie gevelsteen „wel wat boven zijn stand leefde”. Huis plus steen bleken echter onvindbaar. Ook speuren en navragen door de heer P. J. H. M. Verdegaaal te Voorhout leverde geen enkel resultaat op. Zo kon schrijver in „’t Roemwaard Lisse” (1971) slechts mededelen, dat een gevelsteen met de naam Uitermeer zou zijn ingemetseld in een (thans verdwenen) herberg aan de Trekvaart onder Noordwijk. Er was geen uitzicht op een oplossing.

Kort hierop berichtte de heer P. A. Warmerdam, bestuurslid van „Nor-tich in den Houte”, dat hij meende de steen op het spoor te zijn. Hij herin-nerde eraan, hoe wij in april 1968 na de opening van de tentoonstelling over oud-Noordwikerhout, waren ontvangen door mevrouw H. A. A. baronesse van Heeckeren van Brantsenburg geb. jkvr. Gevers in het tot

een fraaie bungalow verbouwde koetshuis van Klein Leeuwenhorst. In een soort waranda meende hij daar een dergelijke steen gezien te hebben. Het bleek geheel juist te zijn! Onder een afdak aan de achterzijde van het huis bevond zich de langgezochte steen: „Wtermeer 1642”. Er was iets

Afb. 1. De gevelsteen van Uitermeer

eigenaardigs met deze steen; met zijn engeltje en zijn festoenen volop renaissance. Het woord Wtermeer staat er echter in zuiver gotische letters, voor 1642 merkwaardig „ouderwets”. De W staat hier nog in plaats van Ui, uit te spreken als Uu, zoals deze letter thans nog voorkomt in de geslachtsnaam Wttewaall van Stoetwegen. Mevrouw Van Heeckeren vertelde, dat haar vader de steen had aangetroffen bij de afbraak van een oud huisje aan de Leidse Vaart bij Noordwijkerhoek. Voor een rijksdaalder had hij hem kunnen meenemen. . . Op de steen bevond zich ook een onbekend wapen met schuinbalk en ster, waar aanvankelijk niemand raad mee wist. In ieder geval was het niet het wapen Van der Stel, zoals een blik op de marmeren zerk in de Lisser dorpskerk, afgebeeld in Leids Jaarboekje 1951, al dadelijk leert. Welk wapen dan wel?

Enige weken later kreeg ik op het gemeentehuis te Lisse onverwacht een papier in handen met het opschrift: „Dese volgende huijsen sijn staende in de bedijckte Lisser poel, die alsnoch eenige jaeren lanck in de

verpondinge volgens octrooij vrij ende exempt sijn".[1] Het waren een zevental huizen, gebouwd tussen 1628 en 1650, waarvan de eigenaars — men zou ze pioniers kunnen noemen — voorlopig van de verponding (belasting) waren vrijgesteld, En daar stond het: „1642. Scriverius een woonhuijs". Het was het derde huis dat in de polder werd gebouwd. Men had toch maar vast het belastingbedrag ingevuld: 3 pond of gulden, evenals de meeste andere huizen. Slechts het huis voor de molenaar en nog een andere woning was voor 2 gulden aangeslagen.

Wie was nu deze Scriverius! Men denkt al dadelijk aan de bekende Leidse literator Petrus Scriverius, of in gewoon Hollands: Pieter Schrijver. Inderdaad is de drooglegging van de Lisser Poel een goeddeels Leidse aangelegenheid geweest.[2] Maar zou het nu kloppen; met name, zou dat wapen nu ook van hem kunnen zijn? J. B. Rietstap geeft hier in zijn *Armorial général* (1883) al spoedig opheldering. Er blijken van verscheidene geslachten Schrijver wapens te bestaan. Op pagina 733 leest men echter: Schrijver, Amsterdam. In zwart een zilveren schuinbalk, ofwel: in zwart een zilveren schuinbalk, met „en chef" een gouden ster. Dat klopt dus precies![3]

Scriverius is geboren op 12 januari 1576. Hij was de oudste zoon van Hendrik Schrijver Pietersz en de zeer welgestelde Cornelia Jans Soops.[4] Vader Hendrik was in zijn jeugd te Antwerpen tot de handel opgeleid. Na verscheidene vreemde landen te hebben bezocht vestigde hij zich te Amsterdam. Sinds zijn huwelijk bleef hij in Haarlem wonen. Of de oudste zoon Pieter nu in Haarlem of Amsterdam geboren is, is nog steeds niet geheel zeker. In ieder geval lieten de ouders hem in 1579 te Haarlem achter, toen zijn handelsbetrekkingen Hendrik Schrijver noodzaaken naar Amsterdam terug te keren. Pieter was in huis bij zijn oom Bartoud van der Nijenburg. Zijn ouders wensten dat hij aan de hogeschool te Leiden rechten zou studeren. Aanvankelijk deed hij dat dan ook, maar sinds 1596 wijdde hij zich geheel aan de letteren. Al spoedig geraakte hij in hoge achting bij zijn leermeesters in de welsprekendheid en de geschiedenis. Hij werd bevriend met de grootste geesten in zijn omgeving, die naar de mode van de tijd allemaal fraai gelatiniseerde namen droegen.[5] Zo raakte hij ook in kennis met de Heer van Noordwijk, jonker Jan van der Does, alias Janus Dousa, en werd bevriend met diens zoons: George, Frans en Dirk. Het meest waardeerde hij echter de genegenheid van zijn grote leermeester Justus Scaliger.

Na voleinde studie trouwde hij op 27 mei 1599 met Anna van der Aar, dochter van Willem Goverts van der Aar, raad en schepen van Leiden, en van Alyt Claas den Hertog.[6] Hij besloot toen in Leiden te blijven wonen, geen ereambten na te volgen, maar zich geheel te wijden aan de studie, die hij met de beoefening der dichtkunst afwisselde. Door een tijdgenoot werd hij „een schrandere, geleerde en bijna weergaloos man" genoemd. Zijn vruchtbaarheid op literair en wetenschappelijk gebied grensde bijna aan het ongelooflijke. Grote roem behaalde hij door zijn Latijnse gedichten. Zelf verzamelde hij deze echter niet en gaf ze ook niet uit; wel

die van zijn vrienden Dousa en Scaliger. Ook verzorgde hij een nieuwe uitgave van de brieven van Erasmus.

Scriverius is evenals zijn vader in de critieke jaren 1619 en '20 zeer Arminiaans gezind geweest. Onder een portret uit 1626 van J. van Velde naar een schilderij van Frans Hals, dat zich in het Leidse gemeentearchief bevindt, staat geschreven: „De Remonstrantse gevoelens toegedaan, gaf hij in de onrustige tijden, die hij beleefde, meer dan eene proeve van zijne vrijheidsliefde en verdraagzaamheid, zoo in 't politieke als godsdienstige, terwijl hij aan een scherp vernuft een schrander oordeel paarde '[7] Overal trachtte hij voor de onschuld van Oldebarneveldt en Hoogerbeets c.s. te getuigen. Onder het portret van de laatste maakte hij een latijns bijschrift, waaruit overduidelijk zijn hoogachting voor deze Loevesteinse gevangene bleek. Nauwelijks zag dit portret het licht of de afdrukken werden opgehaald en de schout werd gelast de maker van het bijschrift voor de vierschaar van de Academie, waarvan Scriverius lid was, te dagen. De schout eiste, dat de vervaardiger een boete van **f** 200 zou betalen, doch de gedaagde voerde gronden aan, op welke hij concludeerde, dat de schout zijn eis moest worden ontszegd. Terwijl dit geschil hing, vielen er enige redewisselingen tussen Scriverius en zijn rechters, die de verbittering deden toenemen. Hij wilde tot geen schuld-bekentenis komen, ofschoon zijn vrienden hem daartoe aanspoorden. „Hebben zij mijn hand”, zei hij, „ik geef hun mijn hals, maar tot schuld-bekentissen te komen, nee, in der eeuwigheid niet!” Hierop volgde het vonnis, maar Scriverius weigerde steeds te betalen en liet zich voor de betaling panden . . .

Ook op ander gebied was Scriverius werkzaam. In 1638, enige jaren voor de bouw van zijn Lissese woning, deed hij zijn werk „Amores Baudii” het licht zien en dit bracht hem onder verdenking van een onge-regelde levenswijze. Gelukkig vond hij een uitnemende verdediger. Nee, de weg van de minste weerstand heeft Scriverius in zijn leven zeker niet gezocht.

Behalve de Latijnse poëzie beoefende hij ook de Nederlandse.

Zelf kwam hij er niet toe, deze dichtwerken te verzamelen en uit te geven. Dat gebeurde pas in 1738. Langendijk noemt ze:

„Paerlen, lang verstrooid op alle wegen,
Naauwkeurig opgezocht en aan een snoer geregen”.

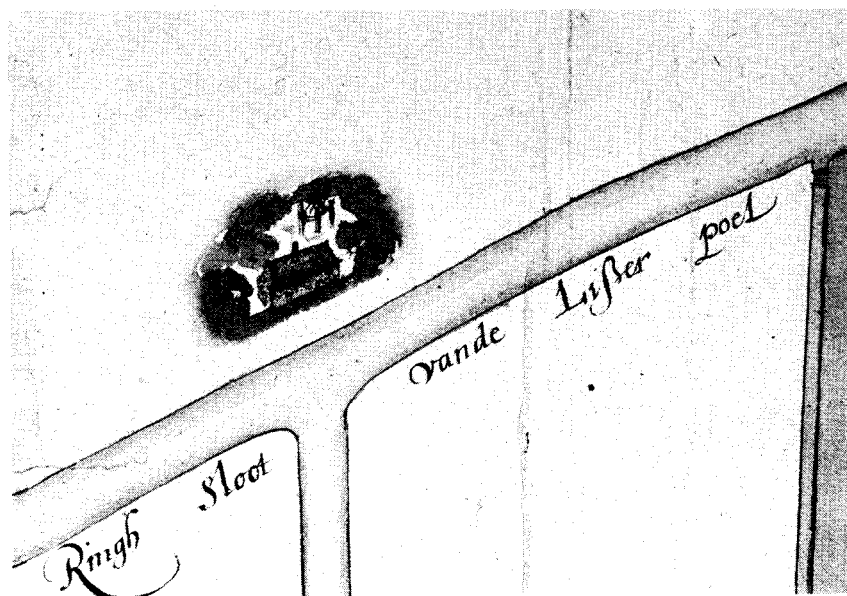
In welk een hoge achting de Nederlandse taal bij Scriverius stond, blijkt uit zijn dichtmatige voorrede der door hem uitgegeven Nederduitsche Poëmata van D. Heinsius:

Tael, ongelooflyk zoet, princes van alle talen,
geboren om de kroon van 's andren hooft te halen.
Vol zins, vol deftigheys, vol luyster, lang en ruym,
En die wel missen kent het overzeesche schuym.
Tael, rijk en onvermengt, tael om ten toon te dragen;
Godin, die niet behoeft een woord te leen te vragen.

Deze bewondering voor onze taal is des te opmerkelijker, omdat meestal allen, die zich op de kennis der oude talen toedegden, niet slechts weinig met hun moedertaal op hadden, maar ze zelfs verachtten. Evenals in deze tijd, waar velen menen zich niet voldoende te kunnen doen gelden, zonder van vreemde, met name Engelse woorden een veelvuldig gebruik te maken. Behalve de taal vond ook de geschiedenis in Scriverius een gelukkig beoefenaar.

Op de 4de mei 1650 werd Scriverius blind en verspreidde zich het gerucht van zijn overlijden. Welk een bekendheid hij genoot blijkt wel uit het feit, dat koningin Christina van Zweden een schrijven richtte tot Vossius en Heinsius om met de erfgenamen te handelen over zijn nagelaten werken. (Aan die bekendheid zal Hugo de Groot, de medestander van Van Oldebarneveldt en Hoogerbeets en na zijn vermaarde ontvluchting uit Loevestein gezant van Zweden aan het Franse hof, wel niet vreemd zijn geweest.) Groot was de blijdschap der geleerde wereld toen het gerucht over Scriverius' dood vals bleek te zijn. Diens ijver verflauwde niet; hij nam de dichter Oudaan bij zich en „bediende zich van zijn mond en pen”.

In hetzelfde jaar 1650 verloor Scriverius zijn echtgenote, met wie hij meer dan 57 jaren in het huwelijk had geleefd. Nu begaf hij zich ter woon naar Oudewater, waar zijn jongste zoon Hendrik Schrijver baljuw, dijkgraaf en schout was. Daar is hij op 30 april 1660 overleden. Zijn lijk werd

Afb. 2. Uitermeer aan de Ringsloot

op zijn begeerte naar Leiden vervoerd en aldaar op 6 mei, gevolgd door de magistraat en professoren in de Hooglandse kerk ter aarde besteld. Zo was er een einde gekomen aan een lang en uiterst werkzaam aards leven. Sriverius' geschriften zijn bijzonder talrijk; de titels alleen al vullen enige bladzijden. En toch is zelfs hij vergeten; in ieder geval bij de grote massa. Slechts weinigen kennen hem nog. . .

Petrus Sriverius was dus 66 jaar oud toen hij Uitermeer liet bouwen. Het kwam te liggen aan de Ring- of Rijsloot, bijna recht tegenover de „Verlaner Zandsloot” ofwel „Verlaens Sant Vaert”, waardoor Van der Laen (van Ter Specke) zijn afgegraven duinzand afvoerde.[8] Deze sloot, die nog precies zijn oude loop heeft, is de huidige Vennesloot bij de Rijks Middelbare Tuinbouwschool. Of de bouwer ook werkelijk op Uitermeer heeft gewoond, weten we eigenlijk niet, al doet het eigen wapen boven de deur een bewoning wel vermoeden. Bij het huwelijk van zijn zoons in 1645 en 1649 blijkt hij echter steeds te wonen op de Leidse Nieuwe Rijn.[9] Het zal wel zijn geweest zoals heel vaak in die jaren. Het huis werd bewoond door een pachtboer, die er achter zijn bedrijf uitoefende, terwijl aan de voorzijde voor de „heerschappen” uit de stad enige „herenkamers” waren ingericht. Zo kwam men dan regelmatig naar zijn buitenhuis om te genieten van al die heerlijkheden van het landelijke leven; de goede melk en de biest, de pruimen en kersen uit de boomgaard, in het voorjaar de grasboter en in de herfst de lekkere lijsters en ander gevogelte, en vóór alles de zorgeloosheid, de gezonde boerenlucht en de landelijke rust.

Na de dood van Sriverius — en waarschijnlijk ook al wel eerder — woont op Uitermeer een zekere Dirck Maertensz, bouwman.[10] Op een kaart van 1662 zien wij vlak bij het huis ook een hooiberg staan.[11] Toch blijkt Uitermeer nog steeds een machtig huis te zijn. Op de lijst van het „haarssteegeld” van 1666, waarbij ieder belasting moest betalen naar het aanzien van het huis en met name het aantal stookplaatsen dat het heeft, betaalt „Schrijverius” 12 gulden, 6 haardsteden! [12] De andere huizen hebben er maar een of twee en de bedragen variëren tussen de één en vier gulden. Huurder is nog steeds Dirck Maertense, die echter zelf niet over middelen van belang blijkt te beschikken. Bij de 1000ste penning (1654/57) draagt hij het minimum bedrag van één gulden bij.[13] Bij de 400ste penning in 1681 blijkt Uitermeer nog steeds bewoond door Dirck Maertensz. Hij betaalt 3 gulden, vergeleken met de andere bedragen zeer weinig.[14]

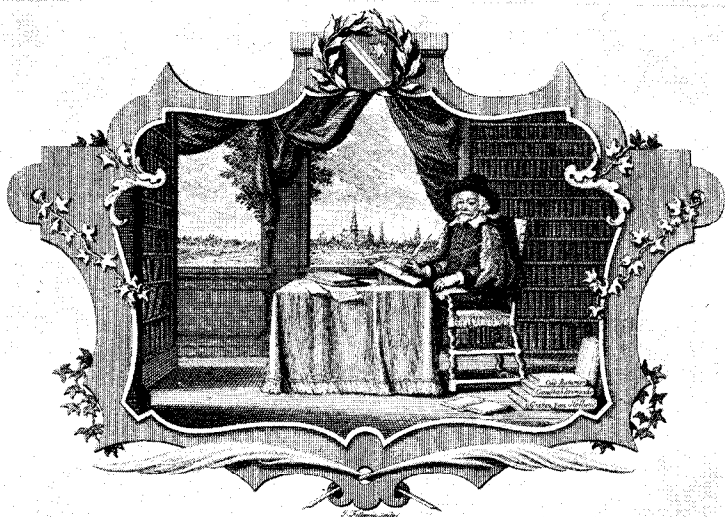
Rademaker toont ons het huis in 1732, met op de voorgrond de Ring- of Rijsloot. De steen is duidelijk te herkennen, te meer als men bedenkt, dat voor een gravure de oorspronkelijke tekening eerst weer spiegelbeeldig moest worden overgenomen. Kleine detailverschillen komen dan regelmatig voor. Bewoner was in die jaren Willem Adriaan van der Stel, zoon van Simon van der Stel, gehuwd met Jacoba Six, de eerste gouverneur van Kaap de Goede Hoop.[15] Mattheus Brouerius van Nidek en Isaak le Long hebben bij de gravures hoogdravende verzen gedicht. Het rijm bij de prent van Uitermeer luidt:

Daar zie ik Uitermeer, een plaats die de oogen streelt,
 Waar langs het water zo bekoorlijk ruischt en speelt,
 En waar op VANDER STEL de Staatzorg lust te ontschuijen
 En al zijn Landvermaak niet missen wil of ruilen
 Voor al die heerlijkheid, de luister, zwier en pracht
 Des Aardrijks, door den dwaaz', die 't ijd'le steeds betracht
 Alleen te zoeken. Hier geniet hij onbekommert,
 Daar 't bladerrijk geboomt' 's Mans sierlijk huis belommert,
 En rust, die hem ontbreekt, die na de grootheid woelt
 En meerder zijn belang, dan zijn vermaak begoelt.
 Smaak, ô Heer VANDER STEL! die rust een reeks van jaaren,
 Terwijl ik u begeve om verder voort te vaaren.

De laatste wens mocht niet in vervulling gaan. Willem Adriaan stierf al spoedig. Later is deze familie gevestigd op Meer en Duin[16] en dan heeft Uitermeer zijn glans verloren. In januari 1768 verkoopt „Cornelis Block, mr. Smitt te Lisse” hakhout en bomen en zo meer „op de woning Uytermeer in de Lisser poel”.[17] En dan is het met Uitermeer („uit het meer ontstaan” of „uit het meer gewonnen”) spoedig geheel gedaan. Wanneer omstreeks 1770 Jan de Graaff, de dichter der Lisser Arkadia, zingend de Poellaan afloopt, ziet hij Uitermeer niet eens. Waarschijnlijk was het reeds een boerenwoning zonder meer geworden, evenals Ter Specke, dat ongeveer tegelijkertijd een zelfde lot ten deel is gevallen.[18]

Nu rest nog de vraag, hoe de steen — aan de hoeken en aan de armpjes van de engel wat beschadigd — uit Lisse terecht is gekomen in de Noordwijkerhoek. Zekerheid was daaromtrent niet te verkrijgen, maar men stuit wel op een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid. Daartoe was de volgende weg te begaan: gemeentehuis Noordwijk (de heren P. F. Reddingius, J. Steenvoorden en H. Mourits), de familie Jan Compier aldaar, de heer Dorus Langeveld te Voorhout, het gemeentehuis aldaar (de heren J. W. van den Aardweg en W. Hoentjen) en het naastliggende bureau van openbare Werken (mevrouw M. G. Lestraden), terwijl ik ook van het echtpaar W. D. Th. van Werkhoven-De Liefde en mevrouw C. Broekhof-Van Ruiten inlichtingen mocht ontvangen. Allen hartelijk dank! Wanneer ik nu alle stukjes van de legpuzzel zo goed mogelijk bijeenleg, wordt het ongeveer zó :

Aan de Trekvaart onder Noordwijk stond de herberg van De Jong, later van Compier. In 1944 moest deze op last van de bezetters worden gesloopt. Dit café was wit gepleisterd en had beslist geen gevelsteen. Om de hoek van de Vaart, juist binnen de gemeente Voorhout, stond een nog veel ouder huis. In een klein opkamtje was een kroegje ingericht. Door een deur opzij kon een schipper ongemerkt, „haast vanzelf”, naar binnen schieten als hij „De Bonte Koe” of „Piet-Gijs” niet kon afwachten ofwel na een bezoek aldaar een afzakkertje nodig had. Een kleine honderd jaar geleden woonde daar Gerardus Pietersz van Eeden, „kasteleyn en bloembollenkweker”. Later werd het huis in tweeën bewoond: W. J. Caspers,

*Den Heere Petrus Scriverius, (andere Pieter
Schrijver) Beroemd Kenner en Onderzoeker der
Vaderlandse Oudheden en Geschiedenissen, Voor-
naam Schrijver van Deftige Werken, Gebooren tot
Haarlem A° 1576.*

Afb. 3.

melkboer, en sinds 1894 ook Theodorus alias Dirk van Ruiten. Over hem gaat het nu.

Dirk van Ruiten was pachter geweest van de boerderij bij Dever te Lisse.[19] Het weiland strekte zich uit tot aan de Ring- of Rijsloot. Het is bekend, dat de boeren 's winters zeer veel stenen nodig hadden ter versterking van de kaden; met name van de Rijsloot. Het is niet waarschijnlijk, dat daartoe alleen het puin van Dever werd gebruikt.[20] Juist aan de overkant van deze sloot stond Uitermeer. En nu is het zeer waarschijnlijk . Heeft de steen een poos bij Dever gelegen, of trof men hem aan op de hoek van de Rijsloot en Vennesloot, (juist tegenover Uitermeer!), waar altijd bijzonder veel steen in de grond zat?

In 1890 heeft Van Ruiten zijn pachtboerderij bij Dever verlaten en vestigde zich voorlopig aan de Lageweg onder Noordwijk, vlak bij de Trekvaart.[21] Daar werd zijn zoon Koos geboren. In 1894 heet hij „bloemist” en vestigt zich dan in het oude huis aan de Vaart te Voorhout, waar in 1896 Catharina geboren werd. En daar, in dat huis zat die steen. In 1914 is Van Ruiten met zijn gezin weer naar Lisse vertrokken. Het huis werd gesloopt. De nog jeugdige Voorhoutse aannemer W. D. Th. van Werkhoven had het hele spul, huis en erf, gekocht en bouwde ter plaatse een paar huisjes, die hij later aan de bewoners, onder wie Willem en Dorus Langeveld, overdeed. Ook deze huisjes zijn in 1944 verdwenen. Na de sloop van het oude huis heeft de gevelsteen nog enige tijd daar gelegen, dat weet de familie Van Werkhoven nog zeer goed.

De moeder van baronesse Van Heeckeren, jkvr. H. W. A. Gevers geb. Van Welderen barones Rengers, herinnerde zich, dat het toch niet haar echtgenoot was geweest, die de steen voor een rijksdaalder had gekocht. Omstreeks 1913 logeerde op Leeuwenhorst diens broer, jhr. Hugo Gevers, heer van Marquette en burgemeester van Heemskerk. Hij zag de steen op het erf liggen en nam hem mee. Jaren lang heeft de steen in het stalgebouw van (Groot) Leeuwenhorst gelegen. Toen omstreeks 1922 de familie naar Klein Leeuwenhorst verhuisde, ging de steen weer mee. Daar stond hij op een tuinmuur, totdat hij bij de verbouwing van stal en koetshuis werd ingemetseld in de waranda. En zo zijn we dan weer bij ons uitgangspunt teruggekeerd.

In Lisse herinnert aan Uitermeer in het geheel niets meer. Behalve dan een straat in de Poelpolder, niet ver van de historische plaats, die enige jaren geleden op voorstel van schrijver dezes Uitermeer is genoemd. En sinds kort ook een watersportvereniging. Dat is alles. Zo vergaat de aardse glorie; een glorie die Scriverius — zulks zeer in tegenstelling tot Van der Stel! — voor zichzelf nimmer heeft gezocht.

AANTEKENINGEN

1. Gemeentearchief Lisse nr. 224.
2. G. 't Hart, Inventaris van het archief van de Lisservoelpolder (1972) blz. I en II.
3. Later vond ik nog een portret van Scriverius in de prentverzameling van het Leidse gemeentearchief (nr. 61060) waarboven zich dit wapen bevond. In het Amsterdams Historisch Museum bevindt zich een bord met „Wapens en namen der Regenten van 't Aelmoeseniens Weeshuys” uit 1728, waarbij Philip Schrijver met ditzelfde wapen.
4. A. J. van der AA, Biografisch Woordenboek, deel 17 blz. 583-591. Enige passages zijn vrijwel woordelijk overgenomen.
5. Joannes Wouwerus, Joannes Meursius, Joannes Rutgersius, Isaacus Pontanus, Daniel Heinsius etc.
6. Gemeentearchief Leiden, huwelijksregisters.
7. Gemeentearchief Leiden, prentverzameling nr. 61063.
8. A. M. Hulkenberg, 't Roemwaard Lisse (1972) blz. 5-6 en 50-51.
9. Gemeentearchief Leiden, huwelijksregisters.
10. Idem, Secr.archief 1575-851 nr. 7544 fol. 106. (Familiegeld.) Met dank aan ir. A. F. de Graaf.
11. Alg. Rijksarch., Familiearchief Heereman van Zuydtwijck nr. 9. Zie afb. 2
12. Gemeentearch. Lisse nr. 221.

13. Idem, nr. 218.
14. Idem, nr. 219.
15. J. E. Elias, De Vroedschap van Amsterdam (1903) deel I blz. 457 en volgende. A. J. Böeseke, Simon van der Stel en zijn kinderen (1964).
16. 't Roemwaard Lisse, blz. 34.
17. Alg. Rijksarch., Recht. archief Lisse nr. 22 fol. 87 e.v.
18. 't Roemwaard Lisse blz. 52.
19. A. M. Hulkenberg, Het Huis Dever te Lisse (1966) blz. 265 en 286.
20. Idem, blz. 257.
21. Idem, blz. 267.

AFBEELDINGEN

1. Gevelsteen van Uitermeer, thans ingemetseld in Klein Leeuwenberg te Noordwijkerhout.
Foto: Mieloo, Lisse.
2. Uitermeer aan de Ring- of Rijsloot.
Detail van een kaart van 1662 uit het Archief Heereman van Zuydtwijck, inv.nr. 9.
Foto: Alg. Rijksarchief, Den Haag.
3. Petrus Scriverius.
Gem.arch. Leiden, prentverzameling nr. 61060.

„‘t LAMMETJE GROEN“ TE LISSE

door

A. M. Hulkenberg

Aan de historische Delfweg te Lisse staat romantisch aangedaan een zeer oud huisje, „‘t Lammetje Groen“, thans Stationsweg 53/55 (afb. 1). Van binnen is het aangepast aan de eisen van deze tijd, maar aan de buitenzijde lijkt het met zijn kleurige luikjes en kleine vensterruitjes, met zijn pomp, de klimrozen tegen de oude gevel en de bosrank slingerend over het rode pandenak een plaatje uit het sprookje van Hans en Grietje. Wat een romantiek! Nu ja, romantiek. . . „Nee, we spreken niet met elkaar“, zei de juffrouw die het voorste deel van het huis bewoont spijtig, en zij sloot de deur. . . Ach, bij Hans en Grietje is het ook niet allemaal zoete romantiek geweest. En in de historie van „‘t Lammetje Groen“ al evenmin!

Adriaen Maertensz Block

Adriaen Maertensz Block of Blocq is geboren te Gouda als zoon van Maerten Willemsz Block en Maritghen Evertsdr.[1] Als weesjongen trok hij naar zee. In 1601 was hij schipper op de „Zwarte Leeuw,“ een van de dertien schepen waarmee Jacob van Heemskerk een tocht maakte naar Oost-Indië. In 1627 is hij daar weer met gouverneur-generaal Jan Pietersz Coen. Daar had hij toen niet veel succes, maar wel heeft hij in de loop der jaren een heel fortuin bijeen vergaard.[2] Hij is een rijk man — in 1654 voor 80 gulden aangeslagen bij de 1000ste penning; heel Lisse voor 739 gulden! — en dus een machtig man.[3] Sinds 1605 was hij gehuwd met Catharina van der Laen, een dochter van Gerard van der Laen, burgemeester van Haarlem, gecommitteerde ter Staten Generaal, etc. etc., de eigenaar van het Huis ter Specke.[4] Adriaen Maertensz bewoonde aanvankelijk het huis-Rosendaal, waar nu de benzinepompen staan van het Lisses Automobielfabriek.[5] In 1646 koopt hij Ter Specke, om zijn zwagers uit de handen van hun schuldeisers te houden.[4] In de veertiger jaren bouwt hij de Keukenhof. Overal heeft hij landerijen, bij allerlei transacties is hij betrokken.[6] Zo is hij ook in het bezit gekomen van een perceel langs de Delft, dat in 1544 toebehoorde aan Adriaen Willemsz (Schenaert), lid van een toenmaals belangrijk boerengeslacht. Later — omstreeks 1612 — was het land eigendom van zijn zoons Willem en Claes Schenaert en o.a. ook van Adriaen Maertensz de Zwert of de Swart, bakker te Leiden.[7]

Afb. 1. 't Lammetje Groen

In 1645 heeft Block dit perceel, groot 531 roeden, te samen met een aangrenzend perceel van 5 morgen (ruim 4 ha) trachten te verkopen. Door de eigenaars van aangrenzende percelen, Pieter Claesz (van Oosten) en Willem Dammesz, werd daarbij wel 10% „opgestoken”, maar kennelijk was het bedrag toch te gering; er werd niet „afgeslagen”; het kwam dus niet tot een koop.[8] Dat is wel te begrijpen. De landerijen aldaar lagen erg laag; 's winters stonden ze regelmatig onder water en 's zomers soms ook. De Lageveense polder zou pas ontstaan in 1654.[9] Zulk weinig productief land kan het beste voor met te veel geld op lange termijn worden verpacht. Dan kan de pachter trachten in de loop der jaren er iets goeds van te maken. Het stuk aan de Delfweg van 531 roeden werd op 29 juni 1647 aan Harmen Andriesz Tijdeman in erfpacht gegeven voor 6 Caroliguldens, jaarlijks te betalen op de eerste mei.[10]

Erfpacht

Het recht van erfpacht is het zakelijk recht om het vol genot te hebben van een aan een ander toebehorend onroerend goed, onder verplichting aan de eigenaar een jaarlijkse erfpacht te voldoen.[11] Anders gezegd: het recht om onroerend goed te hebben en te gebruiken tegen betaling van een jaarlijks bedrag, een soort „tjins”, de zogenaamde canon.

Is de erfpachtheer eigenlijk nog wel eigenaar? Eigendom is het meest

volkomen recht dat men op een zaak kan hebben, maar.. de erfpachter is in feite de baas! Hij kan het erfpachtgoed bebouwen, verhuren, verkopen en vererven; hij kan er alles mee doen, indien hij maar de jaarlijkse erfpacht betaalt. Zo ontstond een bijna tot eigendom verstarde rechtsfiguur. De Hoge Raad stelde in haar arrest van 26 februari 1915 nog vast, dat het erfpachtsrecht „in zijn werking naar buiten zich feitelijk niet onderscheidt van die van het recht van eigendom”. Daarbij moet men bedenken, dat de huidige begrippen betreffende eigendom, bezit, e.d., pas sinds de 16e eeuw geleidelijk aan vorm hebben gekregen.[12] Het is dus allemaal enigszins verwarrend.

Indien men de erfpachtheer inderdaad als de eigenaar beschouwt, kan de erfpachter het bezit dus niet zonder meer verkopen. Men verkoopt dan ook altijd slechts het huis met de „beternisse” van omstreeks 530 roeden; „wat men er beter van wordt”, de opbrengst. Alleen in 1682 heeft men deze tirade kennelijk vergeten.[13] Het deed er ook niet veel toe. Als men maar niet vergat jaarlijks de 6 gulden erfpacht te betalen. En dit werd steeds duidelijk vermeld.

De erfpachtheren van 't Lammetje Groen

Wij zullen bij de erfpachtheren van 't Lammetje Groen niet al te lang stil staan. Na de dood van Adriaen Maertensz Block op 7 maart 1661 werd door de erfgenamen de erfpachtbrief verkocht. Eigenaar werd op 20 juni 1662 mr. Willem (van) Groenhout, advocaat te Haarlem,[14] de van 't Lammetje Groen waarschijnlijk al even weinig af wist als de houder van Philips-aandelen van de gang van zaken in de fabriek te Eindhoven.

Mr. Willem Groenhout was geboren te Vianen en op 16 mei 1638 te Haarlem getrouwd met Elizabeth Buggen aldaar.[15] De familie was rooms-katholiek en behoorde onder de Statie Sint Bernardus, thans Bakenessergracht 59 en 61.[16] De naam van Willem Groenhout komt regelmatig in de Haarlemse transportregisters voor. Zo verkocht hij in 1660 aan een zilversmid een huis in de Zijlstraat „tegens over 't gevangenhuys (de „nieuwe” gevel van het stadhuis), daer het becken placht uyt te hangen”. Later koopt hij een huis met tuinhuis en „plantinge en potinge” buiten de Kruispoort.[17]

De erfpachtbrief vererft op de zoon van mr. Willem, mr. Joan van Groenhout, gehuwd met Maria Kloet.[14] Van hen zijn een paar dochters bekend, maar kennelijk zijn deze jong gestorven, want op 18 december 1745 benoemt de weduwe van mr. Joan van Groenhout voor notaris Jan Beuns te Haarlem tot haar universeel erfgenaam Willem Cloet, zoon van haar broer Matthias Franciscus Cloet en Anna Maria Pijl.[18] Willem Cloet was geboren te Haarlem. Op 30 december 1773 kocht hij een huis te Breda en op 20 januari werd hij poorter van die stad. Bij het overlijden van tante Groenhout was hij ook administrateur geworden van verscheidene Haarlemse hofjes, met name het „Guurtie Burrits Hofje”, het „Verwers Hofje op het Groot Heiligland” en de om niet bewoond wor-

dende huisjes „in de Heemelspoort” in de Schaggelstraat. Cloet benoemde tot administrateur na zijn overlijden de regenten van het R.K. Armenhuis Sint Jacob te Haarlem. Hij stierf 18 november 17 75 en werd volgens zijn wens in het klooster van de „Engelsche Religieusen Carmelitessen genaemt de Theresiaanen” te Hoogstraten begraven.[19]

In zijn testament op de 17e januari 1775 voor notaris Johannes Hendrikus Roelands en getuigen te Breda gepasseerd, had Cloet als zijn universeel erfgenaam aangewezen mr. Gerardus Bernardus Heijmenberg te Alkmaar, zoon van Theodorus Heijmenberg en Clara Kroonen. Mr. Heijmenberg bleef ongehuwd. Hij stierf in 1782 en werd op 5 maart van dat jaar in de Grote Kerk aldaar begraven.[20] De erfpachtbrief had hij reeds enige jaren te voren van de hand gedaan.

Met dat al zijn we op de historie van ‘t Lammetje Groen duchtig voortuitgelopen. Terug naar 1647, terug naar Adriaen Maertensz Block en Harmen Andriesz Tijdeman.

Harmen Andriesz Tijdeman, dissident

De vader van onze erfpachter, Andries Tijdeman of Tijteman, kwam uit Munster, de stad der wederdopers. In ons land werden de Tijdemans tot de „dissidenten” gerekend, maar later gingen verscheidene leden van het geslacht, zoals de meeste hunner geloofsgenoten in deze omgeving, over tot de gereformeerde staatskerk.[12]

Harmen, schilder en snijder, was gehuwd met Grietje Jansdr. (van der Codde?). Aanvankelijk woonde het echtpaar in Noordwijkerhout, waar Maritje, Annetje, Jan, Andries en Krijn geboren werden. In 1624 te Lisse Daniël. Deze is waarschijnlijk vroeg gestorven, want later, als men in Hillegom woont, is er opnieuw een Daniël (1630). Daarna worden nog twee zoons geboren die de namen krijgen van Mesach en Zedragh, twee der ‘ongelingen uit de gloeiende oven (Dan. 3 : 19-24). Echt namen voor de dissidenten, namelijk Bijbelse figuren die door vrome eenvoud en lijden groot zijn geworden. Daarna volgden nog twee dochters, Elsie en Grietje.[21]

De tweede zoon, Andries, was timmerman te Warmond. Hij was gehuwd met Catharina, dochter van Elias de Dekker, die tot de hier talrijke Vlaamse dissidenten behoorde. In 1679 kocht hij van de erfgenamen van Adriaen Block een huis en erf aan de Heereweg in ‘t Oosteinde van Lisse, tegenover het huis Rosendaal.[22] Bekender werd zoon Daniel, huis-schilder. Hij woonde eerst in Voorburg en bij hem woonde in de vermaarde joodse filosoof Baruch ofwel Benedictus Spinoza. Een zoon uit zijn tweede huwelijk heeft Tijdeman naar zijn kostganger ook Benedictus genoemd. In september 1665 woont Spinoza „in de Baggijsstraat à la Haye ten huize van mr. Daniel de schilder, in Adam en Eva”. [13] Ook het huis had dus een bijbelse naam. Het is nu wel duidelijk in wat voor milieu we ons bevinden.

„Huysinge en berch”, 1650

Tijdeman had in 1647 al dadelijk geld nodig. Op 30 juni van dat jaar ging hij al *f* 100 lenen bij Daniel Colderman te Haarlem; in vier jaar met rente terug te betalen.[24] Weer een dag later verklaarde hij *f* 800 schuldig te zijn aan Jacob van Ackersdyck, schout te Maassluis, „spruytende uyt saeke van coop van bonen en vlas, hem, comparant, so hij verclaerde bij (=door) den voorszeyden Ackersdyck verkoft ten dancke geleverd”. [25] Het vlas werd in Lisse met schuiten aangevoerd en „op de Gracht” aan de meestbiedende verkocht. In Lisse en omgeving werd het door de „vlasserijen” geroot, gedroogd en gehegeld. [26] Kennelijk heeft ook Harmen Andries Tijdeman in de vlasserij of in de handel in rouwvlas zijn geluk beproefd.

In 1650 heeft Harmen op de 531 roeden erfpachtgrond een huisje gebouwd. Een zeer klein huisje; hij betaalt slechts één gulden belasting in de verpondingen, minder dan voor enig ander nieuw getimmerd huis. [27] Misschien heeft zijn oudste zoon, de timmerman, wel bij de bouw geholpen. Toch heeft het natuurlijk geld gekost en nu gaat Harmen weer geld lenen, en wel bij Anna Claesdr van Edam, „bejaerde jongedochter” te Haarlem. [28] Hij verkoopt haar in 1650 een losrentebrief, waarbij hij belooft ieder jaar op 2 februari, van ouds een markante dag in het kalenderjaar, [29] *f* 50 terug te betalen. Als onderpand geeft hij in het bijzonder een „partije van lande, gelegen in Lisse voorsz., over duim (aan de overzijde van het Keukenduin), groot 531 roeden, met de huizing ende (hooi)berg daarop staande”. Bovendien nog de aangrenzende vijf morgen land, die hij eveneens van Block in erfpacht had. [30]

Op zijn oude dag heeft Harmen Andriesz dus wel die *p* in de schulden gezeten. Na zijn dood verschijnt zijn weduwe en boedelhouster, Grietje Jans, op 3 augustus 1653 voor schout en schepenen te Lisse. [31] De schout is in deze jaren Adriaan van Gorcum. Grietje is vergezeld van een zekere Jan Jacobs, haar „gekoren (gekozen) voogd”, want vrouwen waren als zodanig niet handelingsbekwaam. Zij verkoopt ‘t Lammetje Groen aan „Annetje Claesz, jonge- ende bejaerde dochter, wonende tot Haerlem”. Deze neemt op de eerste plaats de erfpacht van *f* 6 over, die „losbaer” blijkt „met tweehondert Car(oli)guldens capitaal”. Verder blijkt huis en land nog bezwaard „mette last van 800 gulden capitaal, die de voorsz(egde) Annetge Claesdr opt voorsz. lant spreekende heeft”. De koopster al deze lasten voor haar rekening te nemen en Grietje Jansd „daervan t’ontlasten ende te quiteren”. *f* 1000 is voor dit alles natuurlijk veel te veel geld, maar er is kennelijk niet meer. Anna Claesdr heeft gewoon pech gehad.

Annetje Claesdr, mr. Pieter van de Werve en Dirck Paulsz Schoter

Wat moet nu een „bejaerde jongedochter” te Haarlem met een boerenhuisje in Lisse, waaraan ze toevallig is blijven hangen? Dat probeert ze natuurlijk te verkopen. Op 23 oktober 1654 verschijnt voor schout en

schepenen te Lisse mr. Pieter van de Werve, advocaat te Haarlem, die eerst een procuratie vertoont „gepasseert bij Anna Claesdr. van Edam”, en daarop verklaart het huis zelf te kopen.[32] Een bedrag wordt niet genoemd. In de transportacte wordt hij enige malen mr. Jan Verver genoemd, maar dat wordt doorgehaald en vervangen door „van Werve”.[33]

Op 4 juli 1656 verkoopt mr. Pieter van de Werve de „beternisse” van 53 1 roe met het huis en de hooiberg daarop staande voor *f* 218 aan Dirck Paulsz Schoter, wonende te Langeveld.[34] Later heet het „te Noordwijkerhout”, en dan klopt dat wel. Hij zal wel afkomstig zijn uit 't Langeveld, in het grensgebied van Noordwijk en Noordwijkerhout, waar het nu nog Duinschoten heet. Dirck Schoter betaalt *f* 118 contant en verder met een schuldbrief van *f* 100. Verder is er de verplichte erfpacht van *f* 6, „voorts vrij, alzo de verdere lasten op 't verkochte gestaan hebbende, zijn afgelost”. Maar dan volgt er nog iets: Met conditie, dat de koper moet gedogen de dertienjarige huur die zeker persoon buiten Haarlem daaraan heeft, te beginnen met mei 1657. Die huur moet dus nog beginnen. Indien de huur inderdaad dertien jaar heeft geduurd, dan is deze „zekere persoon” Jacob Petersz van Backum, die in 1666 het huis bewoont.

Ruzie om een sloot

Nu gaan we praten over het slootje langs de Stationsweg, vóór 't Lammetje Groen. In 1654 is de Lageveense of Overduinse polder tot stand gekomen.[35] Zonder strubbelingen was dat niet gegaan. Later duren de moeilijkheden nog voort. Het betreft dan voornamelijk de breedte der te schieten sloten. De ingelanden verzoeken aan Dijkgraaf en Hoogheemraden te Leiden de sloot langs de Delfweg (Stationsweg) van de Leidse Trekvaart tot aan „een zeker laantje dat dient tot „notweg” (uitweg over buurland van oogst, hooi of vee van achtergelegen landerijen), te mogen verbreden tot acht voeten, ruim $2\frac{1}{2}$ meter. Dat heeft allerlei voordelen. Men kan dan „des te gemakkelijker komen in de nieuwe Trekvaart”. Ook wordt Keukenhof dan van de Trekvaart af bereikbaar. Bovendien kan de vrijkomende grond gebruikt worden voor „toemaking” van de laagliggende landerijen. Ze merken op, dat het trouwens reeds deel uitmaakte van de „teneur” van het inpolderingsproject en iedereen was er indertijd dan ook vóór geweest. Alleen wil men nu de breedte van 8 op 12 voet brengen. Er is een briefje bewaard gebleven van Juffrouw Lammetje Overeem, weduwe van Claes Claes Lambertsz te Haarlem en eigenaresse van een aangrenzend perceel land, van de volgende inhoud: Ik ondergeschreven consentere nevens de landgenoten (mede-ingelanden) tot het opmaken van de sloot gelegen aan de Delfweg. Acta 30 maart anno 1653. Lambertien Overeem.[36]

Hoe komt het dan toch, dat het verbreden van de sloot geen voortgang vindt? Toen van een en ander — zoals te doen gebruikelijk — in de kerk mededeling was gedaan, was een zekere Floris Cornelisz Schoter in de oppositie gegaan. Misschien is hij wel aan Dirck Paulsz Schoter verwant,

maar een partijgenoot is hij niet! Integendeel, Maurits Pietersz van Eeden, „oud gezworene”, en Thomas Pietersz van Helder, „regerend ambachtsbewaarder” hebben duidelijk vastgesteld, „dat alreeds twee van de grootste werken, namelijk die van Adriaen Claesz Schenaert ende Pauls Schoter of zijn zoon volkomenlijk volgens het gegeven consent zijn opgemaakt en voltrokken”. Pauls Schoter is sinds 1654 waard in de herberg op Halfweg.[37] Is Dirck Paulsz, de eigenaar van 't Lammetje Groen, zijn zoon? De oud-schepen en de ambachtsbewaarder hebben op 3 januari 1659 zelf bij het „kielspitten” gestaan; er werd een kleine groef of voor in de grond uitgestoken om de breedte van de sloot te bepalen. Boven dien hebben ze „pertinentelijk gezien”, dat mr. Cornelis van Duyndam, gezworen landmeter van Rijnland, alsmede Jan Jansz (van) Duyndam, een bij Schenaert inwonende knecht,[38] daarbij „geëmployeerd” zijn geweest. En wat deed nu Floris Cornelisz Schoter? Hij heeft zijn stukje sloot van 9 à 10 roeden lengte, ongeveer 3 meter, gelegen bij de brug over de nieuwe Trekvaart, onaangevangen laten liggen. En daarop heeft hij „op zijn eigen autoriteit” de oude sloot niet „opgemaakt”, maar dichtgegooid![36] Wat bezielt Floris Cornelisz toch?

Daar zit natuurlijk Sijpesteyn weer achter!

Soms leest men van „Floris Cornelisz Schoter cum sociis”, maar nergens worden zijn medestanders met name genoemd. In een der vele brieven die het polderbestuur naar de „Erentfesten, Hoochgeleerde, wijze, voor-sienige, Discrete Heere, D'Heere en mr. Johan Hulshout” secretaris van Rijnland, stuurt, komt de aap echter uit de mouw.1361 Ze stellen vast, dat Floris Cornelisz Schoter de belhamer (sic) is. Die beweert dat hij zijn land in erfpacht heeft en dus niet gedwongen kan worden zijn land voor dit doel te laten gebruiken. . De polderbestuurders kunnen zich niet „imagineren (voorstellen), met wat fatsoen Cornelis Fannius en Jhr. Cornelis Ascanius van Sijpesteyn ” hun namen naast die van Floris Schoter laten gebruiken, „daar notoir en kennelijk is, dat dezelve geen van beiden in de Overduinse polder zijn geland, immers (met name) niet aan de Delfweg”. [36] Zij wisten dus kennelijk niet, dat bij het graven van de Trekvaart de Haarlemse Fannius en zijn zwager eigenaars waren van belendende stroken gronds.[39] Op 8 januari 1659 geeft Sijpesteyn een stukje van 70 roeden in erfpacht aan Pauls Florisz Schoter, de herbergier op Halfweg.[40] In 1664 koopt hij de beternisse van bijna 3½ morgen van het erfpachtland van Juffrouw Lambertje Overeem en dan heeft hij in de Lageveense polder goed voet aan de grond.[41] In de polder der Hooge-Mo(r)sveenen, ten noorden van de Delfweg is de doorbraak naar het westen telkens verijdeld (Leids Jaarb. 1972, blz 147-152). Het lijkt wel of Sijpesteyn nu op het voordeel van een ander afgunstig is. Of hoopte hij, dat deze doorbraak toch nog zou gelukken en wenste hij geen concurrentie?

Men krijgt de indruk, dat Floris Cornelis cum sociis toch het been stijf hebben gehouden. Op de kaart van 1737 (zie afb. 2) is dicht bij de „Brug

aan Halfwegen" inderdaad geen doorvaart mogelijk. Toch moet deze doorvaart mogelijk zijn geweest. Want op een gedrukte „Acte van Conventie" van 1673/4 schrijft de eigenaar van Keukenhof: „Notandum. Raakt het Keukenhof om door de sloot langs de Delfweg naar de Trekvaart en vandaar terugge te mogen varen, zodat voorsz. sloot niet magte gestopt werden."

De eigenaars maakten echter liever gebruik van de Zandsloot bij Zandvliet, ook al gaf dat heel vaak aanleiding tot moeilijkheden.[42]

Jacob Petersz van Immerseel, alias van Backum?

Dirck Paulsz Schoter heeft waarschijnlijk zelf niet op 't Lammetje Groen gewoond; wanneer hij het op 15 mei 1663 verkoopt aan de Lissese Jacob Pietersz van Immerseel woont hij nog steeds „onder Noordwijkerhout", [43] Koopprijs f 450, f 200 contant en f 250 een jaar daarop.

Wie is deze Jacob Pietersz van Immerseel? Is hij soms identiek aan Jacob Petersz, die naar het buurtschap Bakkum bij Castricum waar hij vandaan komt, „van Backum" wordt genoemd? Het heeft er alle schijn van. Kort daarop blijkt Jacob Petersz, die reeds in 1654 op 't Lammetje Groen woont, de eigenaar en erfpachter en daarna zijn zwager Dirck Cornelisz Langevelt. Een transportacte is niet te vinden . . .

Wanneer in 1666 de lijst wordt opgemaakt voor het Haarsteegeld, waarbij men belasting betaalt naar gelang het aantal stookplaatsen dat het huis telt, blijkt het nog steeds bewoond door Jacob Petersz van Backum en 2 haardsteden te bevatten. 1451 Zijn broer Jan woont nog te Bakkum, zijn zuster Maertge is te Lisse getrouwd met Dirck Cornelisz Langevelt. Met een zekere Gerrit Symonsz uit Castricum behoren ze tot de erfgenamen van Adriaen Claesz Schenaert, die waarschijnlijk ongehuwd is gebleven en van wie nog al wat te verwachten moet zijn geweest.[46] Uit deze erfboedel verkoopt Dirck Langevelt aan zijn zwager Jacob zijn „gerechte vierde part" van ruim 7 morgen land aan de Delfweg in de Lageveense polder, 5 augustus 1665.[47] Met dit vierde part (f 150) heeft Jacob van Backum nu het gehele perceel naast 't Lammetje Groen in bezit gekregen.

Dirck Cornelis Hendricksz Langeveld

In 1668 woont op 't Lammetje Groen als „bruiker en erfpachter" Dirck Cees Hendriks ofwel Dirck Cornelisz Langeveld, bouwman, de reeds genoemde zwager van Jacob van Backum.[48] Waarschijnlijk is hij een kleinzoon van Hendrik Adriaansz Langevelt, de pachter van Morsveen of Middelburg (Leids Jaarb. 1972 blz. 144). Langeveld verkoopt in de zeventiger jaren der 17de eeuw verscheidene percelen wei- of hooiland in de Hoge Mosvenen.[49] Ook deze komen waarschijnlijk goeddeels uit de erfboedel van Adriaen Claesz Schenaert. In 1678 verkoopt hij ook een „notweg" (uitweg, overpad), dat over zijn land naar de Delfweg liep: het latere Klopperslaantje. (Zie het kaartje op blz. 150 en Leids Jaarb. 1972

blz. 15 l). Hij verkoopt het aan Cornelis Willemsz van der Codde en Leentje Pieters (van) Oosten. Zelf had hij het „door ruilinge of koop” verkregen van Tonis Cornelisz Egmond, schepen van Lisse.

Het contract met de chirurgijn

Omstreeks 1680 is Dirck Cornelisz Langeveld oud en der dagen zat. Indien hij gehuwd is geweest moet zijn vrouw al wel zijn gestorven en van kinderen verneemt men niets. Bejaardenzorg was in Lisse nog vrijwel onbekend. Natuurlijk deden de kerken iets, maar hofjes of godshuizen (armenhuizen) waren er niet. Op 4 juni 1680 gaan Langeveld en Claes van Rode, mr. Chirurgyn te Lisse, een eigenaardig contract aan.[51] De eerste comparant, Langeveld, draagt over aan de tweede, mr. Claes van Rode:

1. de beternisse van een huis en erve van ongeveer 500 roeden, etc. etc.: 't Lammetje Groen. In de marge staat: Het huis is bij (door) schepenen getaxeerd boven de erfpacht op f 40.
2. een custingbrief (hypotheekbrief) van f 300, te betalen in drie termijnen. De brief was ten laste van Adriaen Claes van Helder, die kort tevoren 2 morgen en 70 roe weiland van Langeveld had gekocht in de Hoge Mosvenen,
3. een bedrag van f40, die Langeveld nog kreeg vanwege een voorschot van arbeidsloon en verteringskosten,
4. „alle zijn eerste comparants huisraad, inboedel en verdere goederen, bedacht ende onbedacht, gene uitgezonderd, van wat nature ofte conditie die zouden mogen zijn, dewelke hij tegenwoordig is bezittende”. Er horen dus niet bij „de erfenissen en beternissen die den eersten comparant hiernaamaals zouden mogen opkomen, noch ook 'tgeen dezelve door zijne arbeid ende naarstigheit hierna mocht komen te verdienen.”

Daar staat dan tegenover, dat de chirurgijn belooft „de voornoemde Dirck Cornelisz Langeveld zijn leven lang gedurende, te zullen alimenteren ende onderhouden in eten, drinken, kleden en reden, hem in ziekte en gezondheid van node wezende” en ten slotte ook als het zover is „denzelve eerlijk te doen begraven”. Ook belooft hij „alle tegenwoordige schulden en lasten” voor Langeveld te zullen betalen.

Cornelis Pietersz (van) Larum

Korte tijd later, op 1 mei 1682, verschijnt voor schout en schepenen van Lisse onze mr. chirurgijn Claes van Roode. Hij verkoopt 't Lammetje Groen, „een huis ende erve met plantage ende verdere opstal” voor f 120 aan Cornelis Pietersz van Larum, mede-inwoner van Lisse.[52] Dit maal heeft men de tirade „de beternisse van. . .” geheel vergeten. Wel staan de jaarlijkse 6 gulden erfpacht vermeld, te betalen aan mr. Willem van Groenhout te Haarlem.

Cornelis Pietersz behoort tot een zeer omvangrijke Lissese familie,

waarvan de stamvader bij de „Informacie” van 1514 vijftig jaar oud bleek te zijn.[53] Deze tak is de naam (Van) Larum (Van Laren?) lang blijven voeren. Een andere tak van het geslacht heet al spoedig om nog steeds onbekende reden Van Steyn, terwijl Jacob Dirksz, die omstreeks 1525 bij Akervoorde woont „Van der Voorden” of „Van der Voort” werd genoemd. De vader van Cornelis Pietersz was Pieter Cornelisz Larum, op 8 november 1636 te Hillegom gehuwd met Jannetje Maartens.[21] De oudste zoon uit dit huwelijk was Cornelis, de tweede Maarten; allebei worden ze „arbejder” genoemd. Cornelis Pietersz was getrouwd met Laurensje Willems Hoger(s)berg. Met hun kinderen, Pieter, Willem, Syberi(n)g, Dammis, Maria en Anna[54] hebben ze twintig jaar op ‘t Lammetje Groen gewoond. Na de dood van haar man is Laurensje Willemsz daar zelf doende. Ze moet steeds slechts één gulden betalen voor de jaarlijkse verponding (belasting) en dat is vergeleken met de andere huizen wel zeer weinig.[55] Rijdom was er in het huisje dan ook beslist niet te vinden en toen Cornelis Pietersz stierf stond zijn weduwe voor een onmogelijke opgave; er bleken massa’s schulden te zijn.

De gerepudiëerde ofwel „verlaten” erfenis

Het zijn moeilijke tijden geweest voor Laurensje Willemsz, de weduwe van Cornelisz Pietersz Larum. De erfpacht van 6 gulden was al jaren niet betaald. Ook waren er „gevallen onkosten, voorschot aan ongelden (onkosten), mitsgaders andere geleende penningen tot betaling der schulden des boedels”. Maar dit was nog niet alles; de „hoofdsomme” was het enorme bedrag dat men aan de bakker schuldig was. Deze bakker, Jacob Ottense Cranenburg, was intussen overleden, maar diens weduwe, Aagje Jansz Broer, krijgt nog f 250 (!) „uit zake van geleverd brood en verschoten (voorgeschoten) impost”. Moeder vertelt in 17 11 aan de schout, tevens notaris, dat al haar kinderen op één na „naar de erfenisse voor zoverre die hen concerneerde niet en hadden omgezien, nochte enige schulden wilden helpen betalen, maar de erfenisse van den beginne aan hadden verlaten”.[56] Deze kinderen waren Pieter, op 18 november 1696 te Haarlem getrouwd met Maria Thamis Moy uit Leimuiden, Willem (†1723), Sybering, die evenmin oud geworden is, Maria (†1736), in 1701 getrouwd met Jan Janse Sonneveld en ten slotte Anna, die ongehuwd is gebleven. Anna was nog jong maar de andere kinderen waren waarschijnlijk al het huis uit en laten hun broer Dammis, die met zijn moeder op t Lammetje Groen woont, voor alles opdraaien.

Het is niet gebruikelijk, dat een arme weduwvrouw naar de notaris stapt om haar testament te laten maken. Laurensje Willems doet dat wel. Op 18 november 17 11 verklaart zij voor schout en secretaris van Lisse, tevens notaris, Jacob van Dorp, dat haar zoon Dammis haar enige erfgenaam zal zijn.1561

Dammis Cornelisz Larum

Op 17 november 1715 is Dammis voor schout en schepenen van Lisse en daarna in de roomse schuurkerk aan de Achterweg in het huwelijk verbonden met Maria Jacobs Arkshoek, eveneens in Lisse geboren en getogen.[54] Nu wonen ze samen op 't Lammetje Groen, gelukkig naar we hopen, maar de schuldeisers laten hen niet met rust. Op 3 maart 1717 moet Dammis voor schout en schepenen zijn schulden erkennen en daarbij verklaren, dat hij voor goed af zal zien van „'t recht om te hebben récollement ofte herdoeninge van rekeninge, belovende hem daarmede niet te zullen behelpen". Hij zal alles met vijf procent rente binnen drie jaar terug betalen. Als hij „binnen 's maands na de verschijndag betaalt" hoeft de rente maar vier procent te zijn.[56]

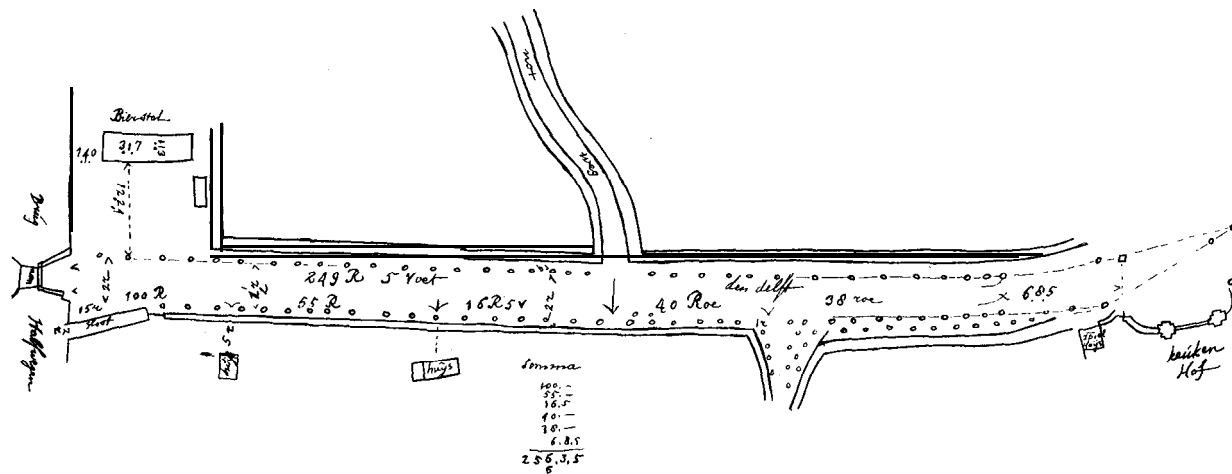
Dammis Larum moet wel bijzonder hard hebben gewerkt, want over die schulden verneemt men niets meer en 't Lammetje Groen, dat hij als onderpand had gegeven, blijft op zijn naam staan. Hij betaalt daarvoor nog steeds één gulden in de plaatselijke verpondingen en tenslotte nog maar 17 stuivers, wel bijzonder weinig.[55] Met al zijn spjuwen is Dammis niet oud geworden. Hij overleed op 9 januari 1731 en liet een vrouw met vijf kinderen na: Cornelis (12 jaar), Jannetje (11 jaar), Jacob (7 jaar), Laurensje (4 jaar) en ten slotte Jan, die nog maar één jaar telt. Toen ging de weduwe tot verkoop van 't Lammetje Groen over.[57]

Op 15 april 1731 verschijnen voor schout en schepenen van Lisse „Maria Jacobs Arkshoek, wed. wijlen Dammes Cornelisse Larum, voor de eene helfte" en haar zoon en schoonzoon, Pieter Cornelisse Larum en Jan Janse van Sonneveld als voogden voor de nagelaten kinderen.[58] Ze verklaren de beternisse van omtrent 550 roeden alsmede het huisje met de „Plantagie" voor 70 gulden verkocht te hebben aan hun plaatsgenoot Hendrik Korse Wassenaar. Daar komt dan natuurlijk nog jaarlijks 6 gulden erfpacht bij, te betalen aan de erfgenamen van mr. Willem Groenhout.

Zo vertrekt na vijftig jaar de familie (Van) Larum weer van 't Lammetje Groen. In 1747 is de weduwe van Dammis Cornelisz overleden.[54]

Hendrik Corse Wassenaar

Hendrik Wassenaar behoorde tot een oud en talrijk geslacht, waarvan de stamvader, een zekere Hughe Jacobs, in 1424 te Sassenheim tot de welgeborenen werd gerekend.[58] De tak die in Lisse en omgeving gevestigd was bleef grotendeels katholiek; de Wassenaars die in Noordwijk en in Het Bildt in Friesland woonden, waren meegegaan met de reformatie.[21] Hendrik, die zichzelf „Heijndrik Korse Wassenaar" schrijft[59] is tot 1777 erfpachter van 't Lammetje Groen gebleven. Ook hij heeft het niet royaal gehad; ook hij betaalt slechts 17 stuiver verponding per jaar, minder dan alle anderen in de buurt.[60] Hij wordt genoemd „bouwman en arbeidsman". Hij heeft geen personeel, paard noch rijtuig.[61] Jaarlijks pacht hij voor 18 gulden 1 morgen en 442 roeden van de (gereformeerde) Parochiale

Afb. 2. de kaart van 1737

Kerk van Lisse.[59] Dit perceel ligt in De Vennip en wordt de Heer Jans Camp genoemd.

De kaart van 1737

In het gemeentearchief Hillegom bevinden zich een groot aantal schetskaarten van de hand van Maurits van Walraven. Een en ander houdt verband met de aanspraken die mr. Jan Six, sinds 1722 Heer van Hillegom, meende te hebben op delen van de heerlijkheid Lisse.[62] Op deze kaart (afb. 2) zien we „den Delft”, de Delfweg, de huidige Stationsweg, het inrijhek recht voor het huis Keukenhof (beneden) tot aan de Brug van Halfwegen over de Leidse Vaart.[63]

Het is opmerkelijk, hoe voorzichtig men moet zijn met het interpreteren van oude afbeeldingen. Op de gravure van Rademaker in Rhyndlands Fraaiste Gezichten (1732) lijken de muren aan weerszijden van de stenen ingangszuilen geheel recht; op de Hillegomse afbeeldingen blijken ze duidelijk gebogen te zijn geweest. Naast deze ingangspartij is het speelhuis: de tuinkoepel.

De Delfweg zelf is nauwkeurig gemeten en alle bomen zijn precies aangegeven. Naar links gaat de „Notweg” naar percelen in de Lageveense polder, thans kadastrummer 82. Even verder gaat naar rechts weer een „notweg”, de Kloppers- of Klopjeslaan. De ingang van dit laantje is gelegen vlak naast de uitrit van het noordwestelijke parkeerterrein van de bloemententoonstelling Keukenhof. Het weggetje, waarschijnlijk niet meer dan een paar karresporen, behoorde tot 1678 aan Dirck Cornelisz Langeveld, die op 't Lammetje Groen woonde. In 1781 zijn de ruim 2 morgen grond aan de Klopperslaan en de Delfweg te samen met 't Lammetje Groen verkocht.[64] Nu zijn daar jachtbosjes, maar toen was er weiland, dat waarschijnlijk al langer aan de erfpachter van 't Lammetje Groen was verhuurd.

Het is zeer bevreemdend, dat schuin tegenover dit laantje het oude boerderijtje uit 1676, thans Stationsweg 51, niet staat aangegeven. Het huis links van den Delft is 't Lammetje Groen, huisje en schuur of stal, schetsmatig aangegeven. Ter plaatse van het huidige stationsemplacement staat nog een zeer klein huis. Daar woonde vroeger misschien Jan Dircksz Ro,[65] maar het was reeds lang tot een schuurtje vervallen. De bermsloot blijkt nu onderbroken door een dam, met zeer waarschijnlijk een duiker. Dan volgt een bredere sloot naar de Trekvaart. Aan de rechterzijde (noordwestzijde) van de Delfweg staat een „bierstal”, waar op houten stellingen de vaten bier werden opgeslagen. Dat zal wel iets te maken hebben met de herberg op Halfweg(en), daar recht tegenover, waar toen Cornelia Huyberts Heemskerk, weduwe van Hendrik Jans Koster, de scepter zwaaid.[66] Misschien ook met de trekschuiten; ater hebben de Leidse schippers hier zelfs een huis gebouwd, thans Stationsweg nr. 180.1671 En zo zijn we dan bij de Brug aan Halfwegen angekommen.

Maria Jaqueline Jeanne Tjark

Op 27 juni 1777 verschijnt onze Hendrik Corse Wassenaar voor schout en schepenen te Lisse en verklaart, dat hij 't Lammetje Groen (huis, erf, plantage, opstal en omstreeks 550 roeden grond) voor *f* 55 plus een jaarlijkse erfpacht van *f* 6 verkocht heeft aan.. . „de HoogEdele Vrouwe Mevrouw Maria Jaqueline Jeanne Tjark” gehuwd met de graaf d'Oultremont de Wégimont „wonende in den Lande van Luijk”.[68] en dit is nu eigenlijk hoogst onbegrijpelijk. Sinds het vertrek van dit echtpaar naar Luik is het luist steeds bezig geweest zich van zijn Lissese bezittingen zoals Middelburg (Leids Jaarb. 1971 blz. 159) en Morsveen (idem 1972 blz. 163) te ontdoen. Lang heeft het 't Lammetje Groen ook niet in bezit gehad. Op 20 januari 1781 wordt het met de 2 morgen en 100 roeden land in de Hooge Morsveenen in 't Heeren Logement aan den Burg binnen Leiden voor *f* 1000 namens haar verkocht.1641 Koper is Abraham Koevoet, hoefsmid te Lisse.

Abraham Leendertsz Koevoet, 1781

Deze koper was geboren te Bergsenhoek (Zevenbergsenhoek bij Moerdijk). Op 8 november 1772 was hij gehuwd met Marietje Pieters van Oerle te Lisse, weduwe van Thomas van Dijk. Nog diezelfde dag werd het huwelijk in de roomse kerkshuur ingezegend.[54] Koevoet was dus „roomsgezind”, en toch werd hem door de dorpsbestuurderen in 1775 het smidswerk van het ambacht uitbesteed. (Timmerwerk: Ary van der Zaal, metselaar: IJsbrand van Wateringen).[69] In deze jaren kwam het meer voor, dat het werk aan katholieken werd gegund. In 1787, bij het herstel van de Prins, is dit plotseling afgelopen.[70] Tot 1795, want de „Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap” is op dit punt dan al dadelijk bemerkbaar.

Jacob Jansz Coster

Toch heeft de koper het niet zelf bewoond. Het blijkt voor *f* 60 per jaar verhuurd aan Jacob Janse Coster uit Hillegom, eveneens katholiek, op 5 juli 1760 getrouwd met Maria Symons Bronsgeest uit Voorhout.[71] Rijk hadden ze het niet; ze kunnen lezen noch schrijven en zijn onvermogen om de ambtelijke rechten te betalen. Uit het huwelijk zijn vijf kinderen geboren: Anna (1760), Sijmetje (1762), Joannes (1765), Aagje (1766), Joannes (1769) en Symon (1773).[54] De namen doen vermoeden, dat er drie jong zijn gestorven.

Na de dood van zijn vrouw in december 1775 is de weduwnaar reeds op 7 juli 1776 een tweede huwelijk aangegaan. Een arme boerenman met een stel kleine kinderen, zonder vrouw, dat is niets. Hij trouwt met Neeltje Gerrits Moerkerken te Lisse. Dan volgen er nog tien kinderen: Marytje, Gerrit, weer een Gerrit, Martyntje, Trijntje, opnieuw een Gerrit, weer een Tryntje, Wilmpje, Cornelis en ten slotte in 1793 Jannetje.[54] Er werden wel

veel kinderen geboren, maar de kindersterfte was groot! Jacob Koster zelf is in september 1307 overleden, maar woonde al niet meer op 't Lammetje Groen.

Een „geheel vernieuwd huijs”, 1782

Koevoet moet in deze jaren grondig aan het huis hebben verbouwd. Als hij het namelijk op 16 december 1784 publiek verkoopt, wordt gesproken van „een hecht en sterk en binnen twee jaar genoegzaam geheel vernieuwd huis”.^{[7 11} Er loopt door de muur nog een duidelijke bouwnaad, maar of toen de schuur of stal is aangebouwd, of dat het huis naar voren is vergroot, is niet duidelijk. Misschien is het ook wel „genoegzaam geheel vernieuwd”, mogelijk met gebruik van de oude stenen. Alles brengt (buiten de erfpachtbrief natuurlijk) dan f 1275 op.

Pieter van Grieken

De nieuwe erfpachter van de grond en eigenaar van het huis is Pieter van Grieken. De Van Griekens zijn afkomstig uit De Venen: de heerlijkheid Alkemade. Ze zouden in de 13e eeuw door bastaardij gesproten zijn uit het geslacht Van der Woude.^[72] Onze Pieter van Grieken was geboren te Leiden als zoon van Damianus van Grieken en Maria Segvelt en werd op

Afb. 3. 't Lammetje Groen omstreeks 1968

27 september 1760 in de roomse schuilkerk aan de Appelmarkt gedoopt.[73] Hij kwam naar Lisse en trouwde daar op 30 mei 1784 met Maria van der Putten, weduwe van Dirk Romijn. Kinderen: Theresia Maria (1785), Damianus (1786) en Elisabeth (1789).[54] Het is niet duidelijk of het gezin ook op 't Lammetje Groen heeft gewoond. Tot april 1793 had Jacob Coster het pachtrecht en wanneer het huis met bijbehorende grond in 1799 weer wordt verkocht, blijkt het verhuurd aan Simon van der Zwet.[74] Tot de verkoop behoort ook 3 morgen en 250 roeden weiland in de Lissbroekpolder, op 25 april 1783 door Van Grieken aangekocht. 't Lammetje Groen f 800, alles te samen f 1400, mèt natuurlijk de erfpachtsbrief.[71]

Pieter van Grieken was in september 1798 overleden, zijn vrouw reeds vijf maanden eerder.[54] Op 22 januari 1799 verkopen dan de voogden over de kinderen, Barend van der Voort te Lisse en Leendert Prins[75] te Voorhout alles voor genoemd bedrag aan Lucas Boon Jzn te Rotterdam,[74] de koopman die ook Zandvliet en de boerderij Middelburg verworven had. (Zie Leids Jaarb. 1972, blz. 167). Boon is handelaar en al heel gauw, op 15 april 1800, doet hij al zijn Lissese bezit weer van de hand. 't Lammetje Groen wordt, evenals de boerderij Morsveen of Middelburg, dan weer gekocht door de heer Simon Petrus Joosten (f 1.150),[76] die na de dood van zijn schoonmoeder, de Weduwe Van Hoboken-Scheltes, eigenaar zal zijn van Keukenhof (Leids Jaarb. 1972, blz. 168). Huurder is voor f 200 per jaar nog steeds Symon Woutersz van der Zwet, de zoon van de pachter van Middelburg (Leids Jaarb. 1972, blz. 169), die met zijn vrouw, Cornelia van Wouw en hun zoon Wouter[54] het huis bewoont. Deze transportacte van 1800 is de eerste, waarin de naam van het huisje, Het Lammetje Groen, wordt genoemd.1761

1804, 't Lammetje Groen en Keukenhof verenigd

Door deze koop komt 't Lammetje Groen Keukenhof steeds nader. Wanneer ten slotte de weduwe Van Hoboken op 26 juni 1808 de ogen voor goed sluit,[77] is Keukenhof met Morsveen ofwel Middelburg, het Engels plantsoen van Zandvliet (het huidige tentoonstellingsterrein), een strook van 't Loosterbos en nog een aantal andere percelen in één hand gekomen; in die van de heer Simon Petrus Joosten, koopman te Amsterdam.[78]

Joosten is vrijwel onmiddellijk tot verkoop van heel zijn Lisses bezit overgegaan. Koper werd op 2 Wijnmaand (oktober) 1809 de schatrijke Haagse patriciër mr. Johan Steengracht van Oostcapelle.[78] „Ten tweede” werd verkocht „een hegte, sterke en weldoortimmerde daghuurderswoning, gelegen als vooren aan de Delfweg, genaemd het Lammetje Groen, met een partij Thuinland en een Thiendehoek (perceeltje beplant met wilgenhout) te samen groot voetstoots 550 roeden”.[79] Maar dan volgt weer: Zijnde dit perceel belast met eene Erfpacht van Zes Guldens jaarlijks, staende op 531 roeden. Het is nóg steeds erfpachtland.

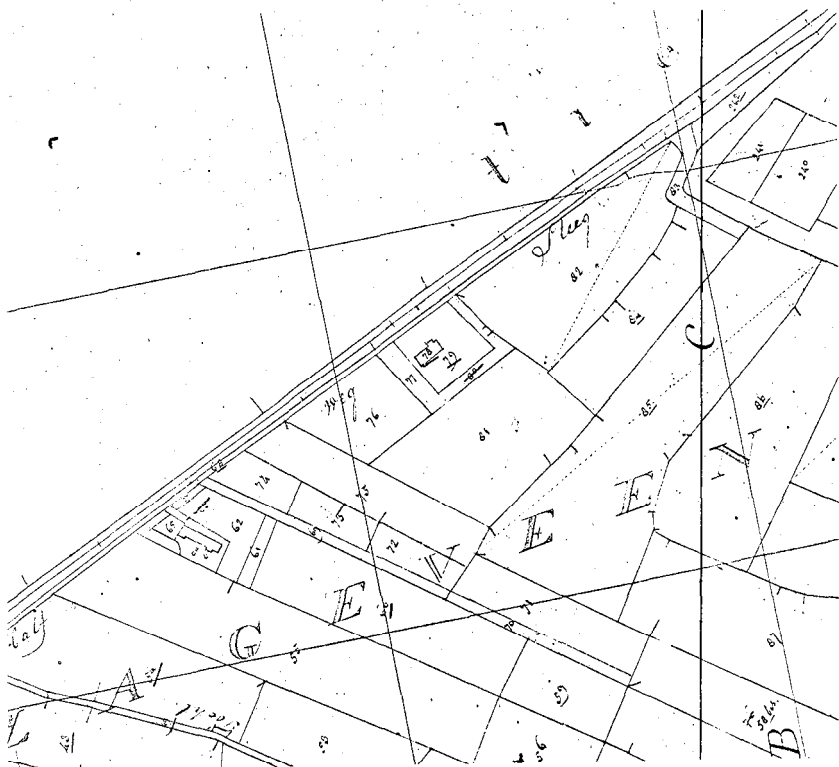
De laatste erfpachtheren van 't Lammetje Groen

In 1782 was de erfpachtheer van 't Lammetje Groen, mr. Gerardus Bernardus Heijmenberg te Alkmaar overleden. Enige jaren eerder, op 19 september 1776, had hij de erfpachtbrief overgedaan aan de heer Hendrik Nieuland, koopman te Amsterdam en eigenaar van Keukenhof.[80] Nu is dus, evenals tussen 1647 en 1661, de eigenaar van Keukenhof tevens de erfpachtheer van 't Lammetje Groen. De weduwe van Nieuland, Alberdina Kist verkocht „present op haar WelEdelens Buitenplaats Keukenhoff” het stuk in 1782 echter weer aan mr. Jacobus van Lutsenburg, de schout van Lisse.[81] In 1787, bij het herstel van den Prins is deze patriottische schout uit Lisse verdwenen. Hij woont in Leiden en blijkt in 1809 reeds overleden. Zijn erfgenamen vangen dan de jaarlijkse zes gulden, die betaald moet worden aan J. de Bruijn te Bodegraven.[79]

Mr. Steengracht van Oostcapelle heeft niet gerust, voor hij alle erfpachten en andere belastingen op zijn bezit had afgekocht. Op 29 november 1811 compareerden voor Pieter van der Lee, keizerlijk notaris, residerende te Haarlem, Joannes de Bruijn, gehuwd met Cornelia van Lutsenburg, alsmede „Cornelia van Lutsenburg zelve, wonende in de Zijlstraat te Haarlem”. Zij verkopen voor f 100 de erfpacht „thans loopende ten laste van den Heer Kooper” aan mr. Johan Steengracht van Oostcapelle.[82] Hiermee is de geschiedenis der erfpacht, die in 1647 begon, ten einde. De erfpachter zou nu de erfpachtbrief kunnen verscheuren, (hetgeen hij gelukkig niet heeft gedaan). Hij is zelf thans erfpachtheer geworden.

De 19de eeuw

Sindsdien heeft Lammetje Groen de historie van Keukenhof op de voet gevolgd. Het behoorde aldus achtereenvolgens aan de families Steengracht van Oostcapelle, Van Pallandt en Van Lynden. Het huis was regelmatig in tweeën bewoond, meestal door arbeiders van de „plaats”. Die wisselen nog al eens. Ook blijken er verscheidenen naar „'t Hoogje” te verhuizen en aldus is het (halve) Lammetje Groen vaak eigenlijk een doorgangshuis.[83] In 1830 woont er de weduwe van Stijn, Cornelia van Zijp, geboortig uit Oegstgeest, 58 jaar, met haar zoon Jan, 25 jaar. Ze zijn kort daarop vertrokken. Verder Gerrit Meyer (53 jaar), werkman uit Noordwijk. Deze is protestant en gehuwd met de vijftien jaar oudere Maria Sernee uit Haarlem. Zij overlijdt in 1837 en dan verhuist Meyer naar de Broekweg: de huidige Kanaalstraat. Intussen heeft Hannes Brama, werkman, reeds in 1832 op 't Lammetje Groen zijn intrek genomen. Het oog der liefde ziet niet ver; op 8 oktober 1831 trouwt de 32-jarige Johannes Brama met de 45-jarige Johanna Sernee uit Haarlem, een nichtje van Gerrit Meyer. Zij wordt „zijwinstre” genoemd, waarmede waarschijnlijk zijdewinstster bedoeld is. Johanna Sernee trouwt dus evenals haar tante met een veel jongere man. Bovendien is Hannes Brama katholiek,

Afb. 4. De Delfweg of Halfwegsteeg, nr. 64 is het 't Lammetje Groen

en dit alles zal in het besloten en zeer kerkse Lisse wel de nodige praat hebben opgeleverd! Daarvan is in de officiële stukken echter natuurlijk niets terug te vinden. Getuigen waren Anthonie van Opzeeland, 40 jaar, veldwachter, zwager van de bruidegom, en. . . Gerrit Meyer, 57 jaar, werkman, oom van de bruid. Reeds in 1838 is Johanna Brama-Serneer overleden. Hannes verhuist dan naar de Heereweg (Oosteinde), waar zijn zus Neeltje woont, gehuwd met veldwachter Van Opzeeland. Op 't Lammetje Groen komt dan Gerrit van Opzeeland, geboren te Noordwijkerhout in 1803 en getrouwd met de tien jaar jongere Anna Hoekman uit Lisse. Kinderen: Jan, Pieter, Jannetje, Cornelia (†), Cornelia, Johanna (†), Johanna en Martinus.

In 1840 is ook Petrus ofwel Pieter Ruigrok († 1861), arbeider, met zijn vrouw, Maria Spruit uit Hillegom, hier komen wonen. Helena en Dirk Ruigrok zijn hier geboren. Bij hen in woonde korte tijd het gezin van Willem Plevier en Dina Baalbergen maar dat duurt gelukkig

niet lang. Plevier is „employé” bij de spoorweg, die juist in deze jaren wordt aangelegd. Verder huist op 't Lammetje Groen omstreeks 1845 Cornelis van der Klugt uit Hillegom, ook al „employé” aldaar, getrouwd met Petronella van Hage uit Sassenheim. In 1862 is Gerrit van Opzeeland 50 jaar oud en dan woont ook zijn getrouwde zoon, Petrus ofwel Pieter, arbeider, in het huisje. In 1870 ook Martinus van Opzeeland, arbeider. In de andere helft woont dan Petrus of Pieter van der Lans, geboren te Lisse 26 juni 1843, alweer: arbeider.

Pieter van der Lans

Piet Lans, arbeider, later ook bloemknecht genoemd, heeft lang in 't Lammetje Groen gewoond. Hij was reeds twee maal getrouwd geweest en had vijf jongens, toen hij huwde met Margaretha Smit uit De Engel, weduwe van Jan Mens, die zelf zes kinderen van ongeveer dezelfde leeftijd had. Dat ging allemaal in het (halve) Lammetje Groen; niet rijk, maar wel gelukkig. Samen kreeg het echtpaar nog één dochtertje. Dit is thans Zuster Leontine, religieuze aan het St. Elisabethgasthuis te Leiderdorp. Ze woonden in het achterste deel van het huis en betaalden in 1895 zestig cent per week aan huishuur.[84]

In de tuin, waar tegenwoordig veel snijbloemen groeien, stonden groenten en aardappelen en vooral veel aalbessen. Die werden verkocht aan Van der Zaal van „Grotenhof” en dan per spoor naar elders vervoerd. Het station was vlak bij.

Van der Lans had nog weer een andere bijverdienste. 's Zondags liep hij, een niet al te grote man met een korte ringbaard, als onbezoldigd veldwachter rond „op de plaats”. Van hem is het volgende „Relaas” bewaard gebleven.[85] (De interpunctie is toegevoegd.)

„Relaas”

„Op Zaterdag 25 november 1882 heb ik Pieter van der Lans, 39 jaar, Ombz. Rijksveldwachter, woonende te Lisse, uit kracht mijner aanstelling van den 2 le July 1873, mijn bevonden des namiddags omstreeks zes en $\frac{1}{2}$ uur, onder de gemeente Lisse op de publieke weg en daar ontmoet de twee verdachte personen. Daar ik dacht, dat deze twee personen op strooperij uitgingen, daar ik nog eenige schreeden doorging om niet door hen opgemerkt te worden, waarop ik toen terugkeerde om hen te volgen. Toen ik eenige passen terug gegaan was, hoorden ik in de onmiddellijke nabijheid binnen de raster om het bosch van den Baron van Palland genaamd Keukenhof onder de gemeente Lisse een schot vallen, waarop ik mijn met spoet naar die plaats begaf van waar ik het schot hoorde. Waarop dezen zelfden twee personen mijn in haast tegemoet kwaamen. Zoodra dezen personen mijn zaagen, ging Bas agter Aard loopen. Daarna verwijderde Bas zig naar de overkant van de weg en ging plat voor de gront in de slootkant liggen. Toen ik hun genaderd was, zeiden

ik hun: „Zoo, dat het jelui gouv opgeknapt, om daar een faaizand te schieten”, waarop beide dit ontkende en zeiden: „Viesenteerd mijn maar”, waarop ik hun antwoorden: „Dan hij je het weggeworpen”. Op het zelfde oogenblik kwam Pieter van der Brul, arbeider te Lisse, met zijn zoon daar voorbij, waarop ik hun vraagden dezen plaats zoolang te bewaaken. Daarop heb ik mijn begeven naar Albertus Dernison,[86] onbezoldgt Rijksv. te Lissen, om dezen plaats te onderzoeken. Toen wij op de plaats aankwam, werd het geweer en faaizand oogenblikkelijk door Dernison gevonden. Het geweer en faaizand is door ons in beslag genomen. Daar dezen persoonen nog op de weg stonden, hebben wij hun dagonthouding aangezezt.[87] Daar wij Bas zijn van niet met zekerheid kenden, vroegen wij hen hierna, waarop hij ons met grooten vloeken weigerde zijn naam te zeggen. Daarna zijn zij beiden met ons opgelopen, waarop Aard Balkenende ons verklaarden, dat het geweer van hem was en Bas de Faaizand geschooten had.

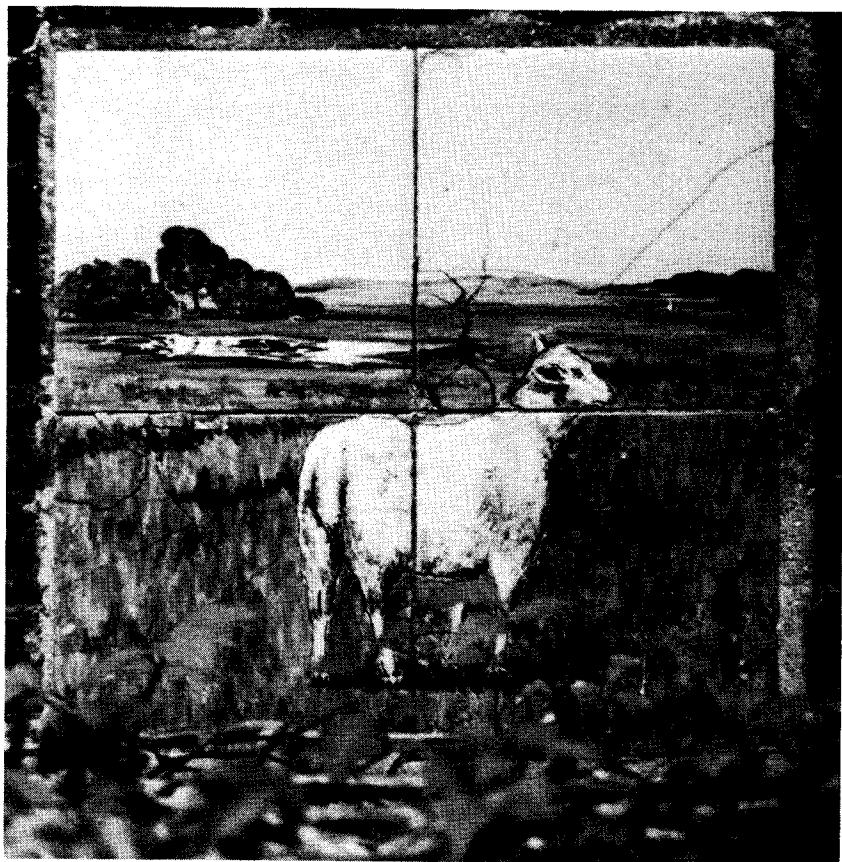
Bas van Douw, Arbeider te Lis, oud 20 jaar.

Aard Balkenende, Arbeider te Lis oud .”

De ijverige Piet Lans is zeer lang „op de plaats” werkzaam geweest. Bij zijn vijftigjarig jubileum was er een erepoort met slingers en 's avonds kwam de harmonie! Op 6 juni 1917 is Van der Lans gestorven, bijna

Afb. 5. 't Lammetje Groen omstreeks 1925

Afb. 6. Tegeltableau

74 jaar oud. Toen woonde in het Lammetje Groen zijn stiefzoon, Gerrit Mens, los arbeider.

In het voorste gedeelte woonde reeds voor 1890 Piet van Zonneveld uit Noordwijkerhout, arbeider, paardeknecht en voerman bij Marinus Veldhuyzen van Zanten en Zn. Hij reed regelmatig de bollen van Klein Veenenburg naar het spoor.[88] Later woonden ook in 't Lammetje Groen Piet Berkhout en daarna diens schoonzoon Gerrit van Diest. Ook Nicolaas van Hage, geboren te Lisse in 1883, „bouw knecht”.

Na de families Van der Lans en Mens woonde in het achterste deel van het huis de familie Arie Balkenende-Minnee, die eerst op „'t Hoogje” had gewoond. Er is van Juffrouw Balkenende en haar schoonzuster, Maartje Minnee, een aardige foto bewaard gebleven (afb. 5).

De tegels met 't Lammetje (in het) Groen

Boven de later vergrote houten voorbouw van het huis is een alleraardigst tegeltableautje ingemetseld, dat volgens vele Lissers al eeuwen oud moet zijn (afb.6). Het haalt echter nauwelijks de vijftig jaar! In 1923 was J. D. M. graaf van Lynden („Mijnheer Jan”) eigenaar van Keukenhof geworden, die zijn bezit een warm hart toedroeg. Hij is het, die omstreeks 1927 in Alphen aan de Rijn, waar toen ter tijd in Het Tegelhuis tegels naar speciaal ontwerp werden gemaakt, het tableau heeft besteld. De firma Marseille te Lisse heeft het er keurig ingemetseld.[89]

Intussen staat het nog lang niet vast, dat het huisje inderdaad zijn naam aan een lammetje ontleend. Omstreeks 1650 ontmoet men hier telkens weer de naam van Juffrouw Lambertje of Lammetje Overeem. De Stalen Brug te Lisse dankt zijn naam aan jhr. van der Stae. De Magere Brug te Amsterdam aan gezusters Magher en de Groenhazengracht te Leiden aan een zekere juffrouw Haasje Groen.[90] Het zou dus heel goed mogelijk kunnen zijn. . . Helaas wordt Lammetje van Overeem telkens genoemd als de eigenaresse van een naastliggend perceel. En of haar echtgenoot, Claes Lambertsz ook de achternaam „Groen” voerde, blijkt uit niets.

De belangstelling voor „oude boerderijtjes” groeit nog steeds en telkens weer tonen mensen hun (soms vrijmoedige) belangstelling. Het is niet voor niets, dat een duidelijk bordje Verboden Toegang moest worden aangebracht. Als het straks weer een streekje verf heeft gehad en de rood-en-gouden Van Lynden-luikjes blinken aan de oude gevel, is 't Lammetje Groen weer een stukje levensvreugde voor iedereen die het ziet. Naar we hopen bovenal voor de bewoners!

AANTEKENINGEN

1. Gemeentearch. Gouda, Weeskamer, 17 april 1587.
2. Dr. P. C. Molhuysen en dr. P. J. Blok, Nieuw Ned. Biografisch Woordenboek, 3e deel (1914), kol. 121.
3. Gemeentearch. Lisse, nr. 218.
4. M. Thierry de Bye Döllman en mr. O. Schutte, Het Haarlemse geslacht Van der Laen, De Ned. Leeuw 1969, pag 21 overdruk. ARA, Recht.arch. Lisse nr. 7, fol. 347 vs. e.v.
5. Ir. A. F. de Graaff, Rosendaal en zijn bewoners, Leids Jaarb. 1963, blz. 153 e.v., inz. blz. 155. Het buitenhuis dat Block in 1641 liet bouwen is echter waarschijnlijk niet Rosendaal maar Keukenhof.
6. ARA, Recht.arch. Lisse nr. 8, fol. 13, 21 vs., 52 vs., 53 vs., 56 etc.
7. Arch. Rijnland Leiden en Gemeentearch. Lisse, Gaarderboeken voor het morgengeld.
8. ARA, Recht.arch. Lisse 8, blz. 102.
9. J. B. W. Hollestelle, Inventaris van het archief van de Lageveense polder te Lisse. Archieven van Rijnland, volgnummer 118 (1967).
10. Arch. Keukenhof nr. 26, perkament met zegel van schout Adriaan van Gorcum. ARA, Recht.arch. Lisse nr. 8, fol. 65 r. en vs.
11. Mr. J. D. Veegens en mr. A. S. Oppenheim, Schets van het Nederlandsch Burgerlijk recht, 3e druk (1925), blz. 139-146.

12. Met dank aan dr. W. F. Leemans.
13. ARA, **Recht.arch.** Lisse nr. 11, fol. 55 vs.-56 vs.
14. ARA, **Recht.arch.** Lisse nr. 23, fol. 159 e.v. Arch. Keukenhof nr. 26, perkament met zegel.
15. Gemeentearch. Haarlem, nr. 96¹ fol. 97 verso.
16. Idem, klappers R.K. Doop, 17 juni 1705.
17. Idem, Notarieel arch. nr. 767² fol. 30. Idem 767⁵ fol. 132 vs. Idem 767⁸ fol. 59.
18. Idem, nr. 1034, fol. 384-386 vs.
19. Met dank aan de heer J. M. F. Ijsseling, Gemeentearch., Breda.
20. Zie noot 14. Met dank aan de heer W. A. Fasel, gemeentearchivaris te Alkmaar.
21. Uit de notities van wijlen ir. A. F. de Graaff te Lisse.
22. ARA., **Recht.arch.** Lisse nr. 10.
23. **Opera** Spinoza 11 (Fred Muller 1862), blz. 302.
24. ARA, **Recht.arch.** Lisse nr. 8, fol. 65 vs. e.v.
25. Idem, fol. 66 r.
26. A. M. Hulkenberg, 't Roemwaard Lisse (1971), blz. 54. In het kohier van het „Familiegeld 1674” is het aantal vlassers te Lisse bijzonder groot (Gemeentearch. Leiden, **Secretariearch.** nr. 7544, fol. 106 e.v.).
27. Gemeentearch. Lisse, nr. 224.
28. Gerneentearch. Haarlem, **Recht.arch.** 76⁶⁸ 25 maart 1653.
29. Zie Leids **Jaarb.** 1963, blz. 144 en 145.
30. ARA, **Recht.arch.** Lisse nr. 8, fol. 105 vs.-106.
31. Idem, fol. 177 r. en vs.
32. Idem; fol. 193 vs.
33. Mr. Pieter van de Werve compareert herhaaldelijk in het **Rechterlijk** archief van Haarlem, b.v. nr. 76⁶⁸ fol. 160 vs. en 201. Idem nr. 767⁷⁰ fol. 22, 36, 155 en 155 vs. en nr. 767¹ Op 9 januari 1663 dragen de erfgenamen van Gaspar Spaen een huis te Lisse op aan mr. Pieter van de Werve. Het ligt in „het Vierkant van 't dorp” aan de „Grafweg” thans Vierkant nr. 209-211. (ARA, **Recht.arch.** Lisse nr. 9, fol. 47 vs.
34. ARA, **Recht.arch.** Lisse nr. 8, fol. 217, met schuldbrief.
35. J. B. W. Hollestelle, Inventaris van het arch. van de Lageveense polder te Lisse (1967).
36. Arch. Rijnland Leiden, nr. 5716. Zie over haar ook **Familiearchief** Sypsteyn nr. 1528.
37. Gemeentearch. Lisse, nr. 224.
38. Arch. Rijnland Leiden, nr. 5714.
39. Leids **Jaarb.** 1972, blz. 148.
40. ARA, **Recht.arch.** Lisse nr. 8, fol. 275 r, Gemeentearch. Lisse, nr. 221, Haardsteegeld.
41. Arch. Keukenhof nr. 25, perk. charter, zegel verloren.
42. Idem. nr. 11.
43. ARA, **Recht.arch.** Lisse nr. 9, fol. 56 vs.-57.
44. Gemeentearch. Lisse nr. 218, 1000ste penning.
45. Gemeentearch. Lisse, nr. 221.
46. ARA, **Recht.arch.** Lisse nr. 9, fol. 18 vs.-19. Idem fol. 89
47. Idem fol. 90.
48. Gemeentearch. Leiden, **Secretariearch.** nr. 7544, fol. 106 e.v. (Familiegeld).
49. ARA, **Recht.arch.** Lisse nr. 10, fol. 42. Id. fol. 145 vs.-146. Id. fol. 175 e.v
50. Idem fol. 131 vs.-132 vs.
51. ARA, **Recht.arch.** Lisse nr. 10.
52. ARA, **Recht.arch.** Lisse nr. 11, fol. 55 vs.-56 vs.
53. Prof. dr. Rob. Fruin, Enquete en **Informacie** (1876).
54. ARA, D.T.B. 8, R.K. Doop-, trouw- en begrafenisboek. Idem nr. 10, Huwelijken voor Schout en Schepenen. Idem, nr. 4, Gaarder.
55. Gemeentearch. Lisse nr. 75 e.v.
56. ARA, **Recht.arch.** Lisse nr. 14, fol. 177 vs.-179.
57. Idem nr. 16, fol. 225 vs.-226 vs. Voor de verpondingen in deze jaren Gemeentearch. Lisse, nrs. 80, 81 en 82.
58. Ir. A. F. de Graaff, Ontmoetingen met welgeborenen, Gens Nostra, maart 1953.
59. ARA, **Recht.arch.** Lisse nr. 70, fol. 196 e.v.
60. Gemeentearch. Lisse, nrs. 85-89.

61. Idem nr. 225. Personele Quotatie. No 64.
62. Zie Leids Jaarb. 1971, blz. 152 en' 154.
63. Gemeentearch. Hillegom nr. 19, pak 85, „Van de meeting in 1737, zijnde den Delft tussen het Keukenhof en Halfwegen”.
64. ARA, Rechts.arch. Lisse nr. 24, fol. 62 vs.-64.
65. Gemeentearch. Lisse, nr. 218, 1000ste penning (1654/58). Arch. Rijnland nr. 57 14.
- ARA, Rechts.arch. Lisse nr. 8, fol. 257 vs.-258. Jan Dirxsz de Ro te Lisse verkoopt aan Claes Huygensz van Houten te Noordwijk 4 morgen 412 roe land in de Lageveense polder, 27 april 1658. Behoorde deze De Ro tot het Lissese boereneenslacht De Roo? Vgl. Het Huis Dever te Lisse (1966), personenregister.
66. Gemeentearch. Lisse nr. 219, No 66 (1733).
67. Arch. Keukenhof, nr. 39.
68. ARA, Rechts.arch. nr. 23, fol. 206 vs.207 vs.
69. „Ambachtsboek”, in particulier bezit (L), 2 mei 1775.
70. Vgl. A. M. Hulkenberg, De Aagtenkerk van Lisse (1960), blz. 78 en blz. 105/06.
71. Arch. Keukenhof nr. 26, perk. charter. ARA, Rechts.arch. Lisse nr. 25, fol. 1.
72. Gemeentearch. Leiden, Coll. W. C. H. Machen nr. 158. Zie A. G. van der Steur, Warmondse Bijdragen Nr. 3 19701. blz. 737 en 860-865.
73. Gemeentearch. Leiden, Klappers R.K. doopregisters.
74. Arch. Keukenhof nr. 26, perkamenten charter met beschadigd zegel.
75. Zie over hem: A. M. Hulkenberg, 't Seer heerlijk Sassenheim en Voorhout (1972), blz. 46.
76. Arch. Keukenhof nr. 26, charter en folio.
77. Gemeentearch. Amsterdam, N.A. 1077/153 No K, 87 jaar oud, doodsoorzaak: een verzwakking.
78. A. M. Hulkenberg, De kleurige Keukenhof (1971), blz. 52.
79. Arch. Keukenhof, nr. 7. ARA, Rechts.arch. Lisse nr. 28, fol. 162 vs.-168 vs.
80. Arch. Keukenhof nr. 26, perk. charter met zegel („Sigillum Domini de Lisse”). ARA, Rechts.arch. Lisse nr. 23, fol. 159 e.v.
81. Arch. Keukenhof nr. 26, perk. charter, zegel verloren gegaan.
82. Arch. Keukenhof nr. 26, folio.
83. Deze en volgende gegevens geput uit de Bevolkingsregisters, etc., Gemeentearchief Lisse.
84. Mededelingen van bejaarde Lissers, met name van de heer J. Mens.
85. Arch. Keukenhof nr. 15.
86. Albertus Dernison, jachtopziener, geb. te Bloemendaal 17 maart 1840, woonde in het „jagershuis”, thans Stationsweg 51. Hij vertrok in 1888 weer naar Overveen (Bloemendaal). Zie over hem Gens Nostra 1947, blz. 275.
87. Vgl. „Ontjouw jou dag”, Leids Jaarb. 1972 blz. 123 en 135 noot 5. Hierdoor gaf men te kennen, dat de persoon in kwestie gedaagd kon worden.
88. Zie Leids Jaarb. 1971, blz. 166.
89. Mededelingen van de heren P. G. Marseille te Lisse en P. K. Francken te Koudekerk aan de Rijn.
90. Aldus wijlen ir. A. F. de Graaff.

AFBEELDINGEN

1. Lammetje Groen in 1971. Foto: Mieloo, Lisse.
2. De Delfweg, thans Stationsweg, te Lisse vanaf de inrijpoort van Keukenhof tot de brug over de Trekvaart, 1737. Gem.archief Hillegom, nr. 19 pak 85.
3. De Delfweg (of Halfwegsteeg) volgens een oude kadastrale kaart. Nr. 64 is 't Lammetje Groen, nr. 78 het latere „jagershuis”.
4. Lammetje Groen, voorgevel, in 1968. Foto: A. M. Hulkenberg.
5. Lammetje Groen in de twintiger jaren van deze eeuw. Links: Betje Balkenende-Minnee, rechts: haar „dubbele” schoonzuster Maartje Minnee-Balkenende.
Foto.
6. Het tegeltableau met het lammetje in het groen. Foto: Mieloo, Lisse.

INHOUD

Voorwoord	5
Vereniging Oud Leiden	6
Bestuur en commissies	6
Correspondenten in Rijnland	8
Jaarverslag 1972	9
Gewijzigde statuten van de vereniging Oud Leiden	12
Financieel overzicht 1972	18
Overzicht Financiën van het „Leidsche Woonhuis” 1972	19
Korte Kroniek van Leiden en Omstreken over 1972	20
Bijdragen	
De eerste Nederlandse wetenschappelijke reis naar Oost-Indië, door drs. J. Heniger	27
Peregrinatio Heinsiana, door H. J. de Jonge	51
De buitenplaats Leevliet te Warmond en haar bewoners, door A. G. van der Steur	69
Lectoren in de moderne letteren te Leiden, door dr. Th. J. Meijer .	99
Het koepelkerkje van Leidschendam, door mej. 1. Diakonoff	117
De gevelsteen van Uitermeer, door A. M. Hulkenberg	129
„’t Lammetje Groen” te Lisse, door A. M. Hulkenberg	139
Inhoudsopgave	163